

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАҲЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

СУЛТОНАЛИ МАННОПОВ

**ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА
МАДАНИЯТИ**

(ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

*Олий ўқув юртлариаро илмий-услубий бирлашмалар
фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаи Президиумининг 43-сонли мажлис баёни (2004
йил 26 июн) билан
нашрга тавсия этилган*

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2004

Масхул муҳаррир:	Махмуджон Абдуллаев - фалсафа фанлари доктори, профессор;
Илмий муҳаррир:	Равшан Юнусов - Ўзбекистон миллий консерваторияси профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби;
Тақризчилар:	Аҳзамжон Умаров - «Муסיкий таҳлим ва халқ ижодиёти» кафедраси мудир, тарих фанлари номзоди, доцент; Раҳматжон Турсунов - бастакор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, профессор.

Ўзбекистон халқ артисти, Фарғона давлат университети профессори Султонали Манноповнинг мазкур рисоласида маънавиятимизнинг муҳим таркибий қисми бўлган муסיқа маданиятининг мазмуни, моҳияти ва тарбиявий аҳамияти ҳақида фикр юритилади ҳамда аждодларимиз бизга мерос қилиб қолдирган бой муסיкий маданиятимиз тарихига назар ташланади. Буюк истиқлол шарофати билан мустақиллик йилларида муסיкий маданиятимиз ривожига илмий тавсиф берилади.

Мазкур ўқув қўлланмада анъанавий ижрочилик ва мақом асосларига алоҳида боблар ажратилган бўлиб, у олий ўқув юртлари ва санъат коллежларининг ўқитувчи ва талабаларига ҳамда муסיқа санъатига қизиқувчи, анъанавий ижрочилик ва мақом асосларини ўрганувчи тадқиқотчилар учун мўлжалланган.

В данном пособии народного артиста Узбекистана профессора Ферганского государственного университета Султонали Маннопова раскрывается сущность музыкальной культуры, её значение для воспитания молодого поколения.

Ученый проводит экскурс в богатую историю музыкальной культуры.

Даёт научное обоснование музыкальной культуре, получившей своё развитие в год независимости. Отделёнке главк посвящёнке традиционному исполнению и основам макома.

Учебнке пособие написано для преподавателей и студентов высших учебных заведений, колледжей искусств, исследователей традиционного исполнения и основ макома и для широкого читателя.

In this manual of the national artist of Uzbekistan of the professor of the Fergana State university Sultonalı Mannopov it's opened the essence of musical culture. It is the important part of spirit and it has matter for bringing up of young generation.

The scientist describes a rich history of musical culture, gives a scientific substantiation to the musical culture which has received its development within independence.

The separate chapters are devoted to traditional performance and bases of makam.

The educational manual is written for the teachers and students of higher educational institutions, colleges of arts, researchers of traditional performance and bases of makam, and for the wide readers.

К И Р И Ш

Миллий уйғониш даври деб тан олинаётган бугунги кунимиз мустақил Ўзбекистон тарихида янги даврни бошлаб берди. Қисқа давр ичида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг мутлақо янги сиёсий асослари яратилиши билан биргаликда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳалар ривожланишининг устувор йўналишлари белгилаб берилди. Ана шундай уйғониш даврида Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов мустақиллик билан боғлиқ барча ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий масалалар қаторида инсон, айниқса ёш авлод маънавияти, эркин, озод шахс махрифати, маданият ва санъатнинг ривожига алоҳида эътибор берди. Зотан, маънавий маданиятсиз ва санъатсиз миллий қадриятларни янада юқори босқичга кўтармасдан туриб, янги жамиятни, янги ижтимоий-тарихий муносабатларни ва янги дунёқарашни барпо этиш мумкин эмаслиги аён бўлди.

«Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ, - деб ёзади Президент И.А.Каримов, - аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди. Ўзликни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишидан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз»¹.

Ўзбекистонда янги маънавий йўналишларнинг шаклланиши ўз навбатида санъатнинг барча соҳаларига самарали таъсир этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтириб, бадиий тафаккур ривожини жадаллаштирмоқда. Тарихий, маданий ва маънавий-ахлоқий қадриятларнинг кенг қатламларини қайта идрок этиш санъатнинг барча соҳаларида бўлганидек, мусиқий санъатда ҳам яққол намоён бўлмоқда. Миллий тафаккурдаги туб янги изланишлар маънавийтимизнинг асосий ўзаги бўлиши ва уни ижтимоий онгнинг бугунги даражасига мувофиқ янги талаблар асосида баҳолаш заруриятини тақозо этмоқда. Бу борада юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда мустақиллик йилларидаги санъат ривожига берилган баҳо сифатида чоп этилган «Ўзбекистон санъати» номли йирик нашрни мисол қилиш мумкин. Ушбу китобнинг «Мусиқа санъати» деб номланган бобида халқ мусиқа ижодиёти, мумтоз мусиқа, созандалик, бастакорлик ва композиторлик ижодиёти, эстрада санъатининг ўтган даврдаги таҳлили ёритилган бўлиб, мусиқий маданиятнинг ҳар бир соҳасига қисқача тўхтаб ўтилган.

Сизга ҳавола қилинаётган ушбу рисолада юқоридаги фикрларга ёндашган ҳолда маънавий маданиятнинг мусиқа билан боғлиқ жиҳатларини, тушунча ва моҳиятини, мусиқанинг таъсирчанлик хусусиятларини ва жанрларини кенгроқ ёритишга ҳаракат қилинди. Зеро, бугунги кунда ёшларнинг маънавий тарбиясида мусиқанинг ўрни алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Техникавий ривож босимида жадаллаб бораётган ва ўз таъсирини ўтказаётган мусиқий тараққиёт оқимининг ёшларга таъсири ўз кучини кўрсатмоқда. Шу сабабли асрлар бўйи ота-боболаримиздан бизгача етиб келган мусиқий маданиятимизни асраган, анъанавий қўшиқчилик ва миллий мусиқа бойлигимиздан фойдаланган ҳолда бугунги замон руҳига мос мусиқалар яратиш, жаҳон классик мусиқа санъатидан унумли фойдаланиш, миллий эстрада руҳида қўшиқлар яратиш бугунги куннинг долзарб вазифаси бўлиб қолмоқда.

¹ И.Каримов «Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барыарорлик шартлари ва тараъийёт кафолатлари» Тошкент, «Ўзбекистон», 1997. 137- бет.

Баркамол инсон тарбиясида, айниқса, ижтимоий ҳаётда, ёшлар тарбиясида мусиқанинг ўрни ва аҳамиятини тўғри таҳлил қилиб, мусиқанинг таъсирчанлик кучига баҳо беришда аниқ, равшан услубий режалар асосида иш кўришни тақозо қилмоқда. Ушбу ўқув қўлланма ҳам шу фикрларга асосланган бўлиб, озгина бўлса-да, шу йўлда қўйилган дастлабки қадамдир.

Иккинчи томондан, халқимизнинг инсоният маданий тараққиёти тарихида тутган ўрнини, жаҳон маънавий хазинасига қўшган ҳиссасини, улуғ аждодларимиз яратган маданият ва санъат бойликларини, мусиқий маданиятнинг келажак авлодга ўз ҳолича етказиш, бугунги кунда ушбу маънавий бойликларни истиқлол мафкураси манфаатлари йўлида хизмат қилдириш ва ёш авлодни шу руҳда тарбиялаш барча маънавият аҳлининг муқаддас бурчидир. Бу йўлда собитқадамлик билан ижод қилиш тақозо қилинади.

Ў БО Ў

МАДАНИЯТ ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ

Маданиятнинг жуда кўп таҳриф ва талқинлари мавжуд бўлиб, уларни маданиятшунослик фани ўрганади ва инсонларнинг ижтимоий-маданий тараққиёт жараёнларида, тарихий ривожланиш даврида тутган ўрни ва жиҳатларига қараб мазмун моҳиятини белгилайди ва илмий асослаб беради. Маданиятни ижтимоий ҳодиса, деб қараш кенг ёйилган. Унинг тараққиёт қонунларига, ривожланиш омилларига, инсон тафаккурининг маҳсулига алоҳида урғу берилади.

«Маданият» атамаси арабча сўз бўлиб, «Мадина» - «шаҳар» деган маънони англатади. Иккинчи яна бир «ранг-баранг» деган маънони ҳам касб этади. Пайғамбаримиз Муҳаммад Расулulloҳ (С.А.В.) Маккадан Мадинага хижрат қилганларида, бу шаҳарнинг эски номи Яриб бўлиб, пайғамбаримиз келишлари муносабати билан «Мадина ан-набий» (Пайғамбар шаҳри) деб атала бошлаган.

Шунинг учун ҳам унинг туб маъносида аниқ ижтимоий ҳодисалар, воқеа ва жараёнлар, табиат билан инсон орасидаги боғлиқлик, тараққиёт қонунлари ётади. Инсон меҳнатининг маҳсули у яратган тафаккур дурдоналари «маданият», сифатида қабул қилинади ва тарихга муҳрланади.

Жаҳон тарихи манбаларида маданиятнинг 300 га яқин атамалари ва таҳрифлари мавжуд бўлиб, буларнинг барчасининг замирида инсон тафаккури маҳсули ётади.

Дунё халқлари маданиятининг ранг-баранг талқин этилиши ушбу атамалар ва таҳрифларда ўз ифодасини топади. Маданиятшунослиқда маданиятни фан нуқтаи назардан талқин этилишида турли хил назариялар, изоҳлаш усуллари, уларнинг илмий ва услубий жараёнларига асосланиб, илмий ёндашган ҳолда ўрганилади. Барча маданиятлар замирида инсон меҳнати ётади. Чунки маданий маҳсулот инсон учун яратилади, унинг моддий ва маънавий эҳтиёжини қондириш хусусиятига эгадир. Шунинг учун ҳам маданиятни инсонлар томонидан дунёни ўзлаштириш деб тушуномқ даркор бўлади. Инсон томонидан яратилган маданий бойликлар инсон ўзгартириши лозим бўлган ўзига хос объектдир. Бу бойликларни ўзлаштириш жараёнида шахснинг маънавий дунёси бойийди.¹

Маданиятшунослик фани маданиятнинг асосий талқинларини кенг миқёсда шарҳлаш билан бирга унинг асосий таркибий қисмларини ҳам аниқ, равшан қилиб белгилаб беради. Чунки маданият назарияси ана шу унсурлар билан мустаҳкам боғланган бўлиб, унинг замирида маданиятларнинг бир-бирига чамбарчас боғлиқлиги ётади.

Маданиятшунослик фани ўрганадиган маданият ҳар бир ўз соҳасинининг устивор йўналишларини илмий нуқтаи-назардан таҳлил қиладиган, ўз муаммоларини аниқ назарий дастур асосида ҳал этадиган соҳалар ҳақида қисқача маълумот бериш жоиздир.

¹ М. Усмонов. «Маданият ва ахлоб», 10- бет. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1986 йил.

Маданиятнинг яхлит тизимида икки катта соҳа ажралиб чиқади. Булар ўз мазмун - моҳиятига кўра **моддий ва маънавий** маданиятлардир.

Моддий маданият меҳнат ва ишлаб чиқариш, турмуш ва табиатга муносабат масалаларини ўз ичига олади. Маънавий маданият эса инсон маънавий оламининг барча жабҳаларини ўзида акс эттирадиган ижтимоий борлиқ тушунчасидир. Маънавий маданият - фан, санъат, адабиёт, фалсафа, ахлоқ, маориф ва бошқа ижтимоий кўринишларнинг ўзига хос йиғиндисидир. Бундан ташқари, маданиятшуносликда маданият қуйидаги қолган таркибий қисмларга бўлинади:

Сиёсий маданият - сиёсий тафаккур ва сиёсий фаолият шаклида намоён бўлади ва шахснинг, гуруҳларнинг сиёсий ҳаётдаги ўрнини белгилайди. Президентимиз И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган демократик, ҳуқуқий давлат фуқаролик жамияти қуришнинг асосий тамойиллари тўғрисидаги Концепция сиёсий маданиятимиз мазмунини ташкил этади. Жамият сиёсий маданияти даражаси унинг мавжуд сиёсий институтлар, сиёсий партиялар ва ташкилотлар фаолиятига тўғри сиёсий баҳо бериш билан ҳам ўлчанади.

Иқтисодий маданият - унинг моҳияти, мазмуни шундан иборатки, инсонлар ўз иқтисодий билимлари, эҳтиқодлари, амалий фаолиятларининг бирлиги тушунилади. Бунда инсон иқтисодий онги, фаолияти, муносабати билан шу жараённинг ичига киради.

Мустақиллик туфайли иқтисодий маданиятнинг мазмуни ва моҳиятида туб ўзгаришлар юз берди. И.А.Каримов ёзган эдики, «Мулкчилик, ишлаб чиқариш муносабатлари, ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш омиллари, бошқаришнинг бозор ва режали тартибга солиш механизмлари, давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий вазифаси ва ижтимоий йўналтирилган фаолият каби бошқа тушунчалар умуман янги мазмун касб этмоқда» (И.А.Каримов, «Биздан озод ва обод ватан қолсин». Тошкент, 1994, 3- бет.)

Иқтисодий одоб - бу инсоннинг иқтисодий фаолияти жараёнида амалга оширилган изчил маънавий - ахлоқий ҳатти - ҳаракатлари мажмуидир.

Меҳнат маданияти - бунда инсон меҳнати назарда тутилади. Меҳнат маданияти қадимдан инсоният маданий ва маънавий тараққиётининг муҳим омили бўлиб келган. Меҳнат маданияти инсон шахсининг камол топиши билан узвий боғлиқдир. У озод, эркин ва ихтиёрий меҳнат табиатидан келиб чиқади. Меҳнат маданияти шахс маънавий маданиятининг мезони сифатида гавдаланади.

Меҳнат маданияти мазмунига меҳнатни ташкил этишни билиш ва уни ташкил этиш киради. Жумладан, ижодий ишлашни уюштириш катта маҳорат, энг юқори самара ва сифат билан ишлашни талаб қилади. Ўзбекистонда қарор топаётган бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат маданияти ривожланишининг объектив асослари вужудга келмоқда.

Ахлоқий маданият - ахлоқий маданият ахлоқ тушунчаси ва маъноси билан боғлиқдир. Фақат ахлоқ тушунчасида яхшилик ва ёмонлик, савоб ва гуноҳ, ҳалол ва ҳаром ёнма - ён бўлса, ахлоқий маданият ўзида салбий ҳолатларни акс эттирмайди. Ахлоқий маданият инсонларнинг яхши ҳулқи, ахлоқий фазилатлари, инсонийлик қирралари, яхши урф-одатларига амал қилиш билан ўлчанади. Ахлоқий маданият кенг маънода ҳар бир шахс, жамият, миллат ва халқ ҳулқида қарор топган, уларнинг турмуш тарзига, урф- одатларига айланган ахлоқий фазилатлардир. Ахлоқий маданият - эркин тафаккур, мустақил фикрлаш маҳсулидир.

Мамлакатимиздаги демократик жараёнлар натижасида халқимиз руҳияти, дунёқарашида, ахлоқий тасаввур ва фикрлашларида туб ўзгаришлар рўй бермоқда. Мустақил тараққиёт йўлига ўтишимиз жамиятимиз ахлоқий маданиятини кўтариш учун кенг ва нақд имкониятлар яратмоқда.

Ҳуқуқий маданият - ҳар бир жамиятда халқнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, ҳуқуқий демократик давлат қуриш йўлидан бораётган бизнинг жамиятимизда ҳам ҳуқуқий маданиятнинг ҳаётимизда тутган ўрни ҳақида президентимиз И.А.Каримов шундай фикр юритади: «Ҳуқуқий маданият даражаси

фақатгина қонунларни билиш, ҳуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдангина иборат эмас. У қонунларга амал қилиш ва уларга бўйсунуш маданияти демакдир. У одил судни ҳурмат қилиш, ўз ҳақ- ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат этиш эҳтиёжи демакдир. Ҳуқуқий маданият дегани - турли можароларни ҳал қилишда қонунга хилоф кучлардан фойдаланишни рад этиш демакдир!».²

Фалсафий маданият - фалсафий билимларнинг шахс эҳтиқодига айланиши, шахсий ва ижтимоий ҳаётда улардан фойдалана олишдан иборат бўлиб, у билимлар, эҳтиқодлар ва шахс амалиёти йиғиндисидир. Фалсафий маданият турли кўринишларда намоён бўлади: идеалистик фалсафа, материалистик фалсафа, механистик фалсафа, метафизик фалсафа, диалектик фалсафа, илмий фалсафа ва ҳоказо.

Фалсафий маданият маънавий маданиятнинг таркибий қисми бўлишига қарамай, шаклланишининг ўзига хос йўли мавжуд. Фалсафий маданият замирида энг аввало инсонийлик ва инсониятга бўлган муҳаббат ётади. Айниқса, ёшлар ҳаётида шу қадар муҳим аҳамиятга эгаки, уларни ижодиётга, мустақил фикрлашга, ташаббус кўрсатиш ва фаолликка ундайди.

Педагогик маданият - шахснинг таҳлим ва тарбияга оид қараши, тажриба ва муносабатларининг йиғиндиси педагогик маданият дейилади. Таҳлим ва тарбияга оид назарий ва амалий билимлар шахснинг педагогик қарашлари асосини ташкил этади. Педагогик маданият кенг маънода инсон онгли фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олганлиги туфайли у маънавий маданиятни (ахлоқий, нафосат, сиёсий, иқтисодий ва ҳоказо) ўзида бир бутун акс эттириш ва таҳлим тарбия нуқтаи назаридан яхлит ҳолда ифодалаш хусусиятига эга. Педагогик тажриба шахснинг таҳлим-тарбияга оид кўникма ва малакалари тизимидир. Педагогик тажриба одатда, шахснинг мустақил ўқитувчилик фаолиятида таркиб топади ва такомиллашади. Унинг юқори даражаси педагогик маҳорат дейилади.

Эстетик маданият - кенг қамровли бўлиб, эстетик фаолият билан боғланган муносабат ва қадриятлар тизимини ифода этади. Эстетик маданият жамият маданиятининг бир қисми бўлиб, унинг мазмунини санъат ва эстетик муносабатлар ривожланиши характерлайди. Эстетик муносабат ва унга мувофиқ келадиган эстетик қадриятлар тизими эстетик маданиятнинг барқарор унсурлари ҳисобланади.

Санъатдаги эстетик мақсад, гўзаллик ва мукамаллик ягона мақсад ҳисобланади. Эстетик маданиятнинг санъат орқали намоён бўладиган фаолияти туфайли инсонни тарбиялаши, курашга чорлаши, фикрини уйғотиши, ҳис туйғуларига таъсир этиши, кулдириши ёки йиғлатиши мумкин. Бадиий маданият эстетик маданиятнинг ўзаги ҳисобланади. Эстетик маданиятнинг тузилиши кўп қатламли бўлиб, эстетик онғни, эстетик моментларни, эстетик тарбияни ўз ичига олади. Миллий мустақиллик шароитида маънавий маданиятнинг барча унсурлари сингари эстетик маданиятнинг ҳам аҳамияти ошиб боради.

Диний маданият - инсон руҳининг озиғидир. Инсоният ўз тараққиёти даврида турли динларга эҳтиқод қилиб келган. Илоҳий кучлар орқали табиатдан кўмак сўраганлар. Жаҳонда энг кўп тарқалган динлар учта: буддавийлик, христианлик, ислом. Дунёдаги барча динларнинг ўзига хос маданияти, одоби мавжуд бўлиб, ўз нуқтаи назарларидан, миллий, этник, тил, ирқ, туғилган жой, яшаш шароитлари билан узвий боғлиқдир. Барча динлар орасида ислом дини ўзининг алоҳида одобига, маданиятига эга. Ислом дини маънавиятимизнинг ажралмас бўлагидир. Ота-онага ҳурмат, мулоим бўлиш, бировнинг кўнглини ранжитмаслик, инсофли бўлиш, гўзал ахлоққа, одобга эга бўлиш сингари қатор инсоний фазилатлар диний маданият тарзида турмушимизга, маданиятимизга кириб келди.

Мустақиллигимизнинг илк қадамлариданоқ диннинг жамият маънавий ҳаётида тутган ўрни оқилона белгилаб олинди. Ўтган давр мобайнида бу жараён кенг миқёсда амалга оширилди. Умуман олганда, маданиятнинг жуда кенг қамровли кўринишлари унинг мазмун ва моҳиятини етарли даражада очиб беради. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки,

² И.А.Каримов. Ватан саждагоъ каби муыаддасдир. Тошкент, 189- бет.

маданиятнинг мазмун ва моҳияти кенг маънода кишиларнинг жисмоний ва ақлий меҳнати жараёнида уларнинг ранг-баранг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун яратилган барча нарсалар тушунилади.

Ўзбекистонда демократик, эркин, фуқаролик жамияти қуришнинг Президент И.А.Каримов ишлаб чиққан беш тамойили маданий давлат барпо этишнинг ҳам моҳиятини ташкил этади. Табиийки, яратилаётган давлатнинг ўзи маънавий маданиятнинг маҳсули ҳамдир. Шу ўринда Президентимизнинг қуйидаги сўзларини эслаш жоиздир: «Ватан тарихи ва маданияти, жўғрофияси ва иқтисодини, қадимий урф-одатларимизни ҳар томонлама ўрганиш долзарб аҳамиятга эга. Боғчалардан тортиб олий ўқув юртларигача бўлган таҳлим-тарбия тизимларида мазкур фан ва билимларни ўқитишга муҳим сиёсий вазифа сифатида қаралмоғи керак.»³

Мустаҳкамлаш учун саволлар

1. Маданият деганда нимани тушунасиз?
2. Маданиятнинг мазмун ва моҳияти нимадан иборат?
3. Маданият қандай таркибий қисмларга бўлинади?
4. Эстетик маданият ҳақида тушунчангиз?
5. Моддий ва маънавий маданиятнинг фарқи нимада?
6. Диний маданият ҳақида фикрингиз қандай?
7. Маданиятнинг асосий вазифалари нималардан иборат?

Назорат учун мавзулар

1. Маданият - ижтимоий ҳаётнинг таркибий қисми.
2. Маданият фалсафасининг мазмуни ва моҳияти.
3. Маданиятнинг ўзаги ва таркибий қисмлари.
4. Эстетик маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари.

³ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муяддасдир. Тошкент. «Ўзбекистон», 1995, 55, 204-бетлар.

МУСИҚА МАДАНИЯТИ ВА УНИНГ ҲАЁТДАГИ ЎРНИ

Ўзбек халқининг мусиқа маданияти жуда узоқ тарихга эга. Тарихий тараққиёт давомида халқ мумтоз мусиқаси, анъанавий касбий мусиқа, халқ бастакорлик йўллари, шунингдек, фольклор - ҳаваскорлик мусиқий мероси сингари шаклан ва услубан бир-бирига яқин ижрочилик кўринишлари бир-бирини тўлдириб келди. Ушбу мусиқий меросимиз бугунги кунимизда ҳам маънавий маданиятимизнинг бир бўлаги сифатида намоён бўлмоқда.

Мустақиллик шарофати билан миллий-маънавий қадриятларимизга, урф-одатларимизга, унутилаёзган, тарихан қадрли анъаналаримизга бўлган эътибор, уларни янгидан ислоҳ этиш жараёни устивор йўналиш касб этди.

Миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, маънавий бойлигимизга бўлган эътибор давлат миқёсига кўтарилди. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ ота-боболаримиздан, аждодларимиздан қолган маънавий бойликларни, жумладан, мусиқий маданиятни авайлаб асраш, тиклаш борасида, қолаверса, замон билан ҳамоҳанг қадам ташлаш борасида талайгина ишлар қилинди. Бу борада ўтган аждодларимиз бизларга мерос қилиб қолдириб кетган улкан маънавий бойлигимиз асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Тарихдан маълум, маънавиятимизнинг асосий бўғини бўлган мусиқий маданиятимиз, анъанавий қўшиқларимиз, мақом ижролари ҳамиша халқимизнинг кундалик ҳаётида маънавий озуқа сифатида эҳтироф этиб келинган. Халқ оғир кунларида мусиқадан нажот излаган, хурсандчилик кунларида ҳам қўшиқ ва мусиқа уларга ҳамроҳ бўлган.¹

Зеро, бугунги муборак мустақилликка эришган кунимизда, ўзлигимизни англаб бораётган бир даврда улкан маънавиятимизнинг бир бўлаги бўлган, ота-боболаримиздан мерос бўлиб келган миллий мусиқий маданиятимизга суяниш, анъанавий қўшиқларимизга мурожаат қилиш табиий бир ҳолдир. Буларнинг барчаси баркамол авлод тарбиясида, ёшларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Анъанавий мусиқа ва қўшиқларимиз одамларни ҳамиша иймонга, меҳр-оқибатга, одамийликка чорлаб келган. Бугунги кунда ҳам шу долзарблигини йўқотмаган ҳолда мустақилликка, меҳнаткашлар онгини шакллантириш йўлида, баркамол авлод тарбиясида воҳита сифатида асосий омиллардан бўлиб қолаверади.

Ашула, мусиқа, рақс, фольклор ижрочилиги санъати миллий мусиқа санъатининг халқ ҳаёти ва ижоди билан чамбарчас боғлиқ ҳолда пайдо бўлган ва ривожланиб келган қадимий санъат турларидан ҳисобланади. Айниқса, халқимизнинг анъанавий руҳдаги қўшиқлари ўлмас мерос бўлиб, барча даврлардагидек бугун ҳам «лаббай» деб жавоб бермоқда. Лекин шу билан бир қаторда фақат тарихга сажда қилмай, бугунги куннинг руҳига мос тарзда қўшиқлар яратиш эса миллий мафкурамизни ривожлантиришда бош омиллардан бўлмиш мусиқий санъат билан шуғулланаётган барча мутахассис ва санъаткорларга муҳим вазифа қилиб қўйилиши табиийдир. Мамлакатимиз тамомила янги жамяят, янги турмуш ва янги ҳаётни бошлаб юборди. Одамларимиз қалби, тафаккури ва тасаввурида ўзгаришлар пайдо бўлди.

Президентимиз таъкидлаганларидай, маънавият масаласи миллат тарихи, ахлоқий ва диний қадриятлар, маданий мерос, анъана ва расм-русумлар, миллий мафкура, ватанпарварлик ва инсонпарварлик, миллий ўзликни англаш сингари жуда кўп омилларни ўз ичига олади ва пировардида, инсон шахсини белгилашда асосий мезон вазифасини бажаради.

«Халқимизнинг келажиги, - деб ёзади Ислом Каримов, - энг аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига ва миллий онгининг ижодий кучига боғлиқдир. Моддий фаровонликка табиий интилиш миллатнинг маънавий ва ақлий ўсиш эҳтиёжига ғов бўлмаслиги лозим.

¹ Бўлланманинг мазкур бобини тайёрлашда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган сан'ат арбоби, профессор Равшан Юнусов материалларидан фойдаланилди.

Маънавийлик ва махрифийлик халқимизнинг кўп асрлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келди».

Ушбу тамойиллардан келиб чиқиб, маънавий жабҳаларнинг барча йўналишлари ўзларининг мақсад ва вазифаларини белгилаб олишлари зарур бўлади. Айниқса, бу жабҳада мусиқий маданиятнинг маънавий ҳаётдаги ўзига хос ўрнини баҳолаш, унинг таъсирчанлик кучини мустақиллик мафкураси томон йўналтириш унинг бош мезони эканлигини англаш муҳимдир. Маданий ҳаётда бугунги кунда шу тамойилга кўра силжишлар кузатилмоқда. Ижодкорларнинг фикри- зикри ана шу тамойиллар йўлига йўналтирилган десак, хато қилмаган бўламиз.

Мусиқий маданият ўзининг серқирралиги билан ажралиб туради. Айниқса, ўзининг чуқур илдизлари қадимги даврларга етиб борадиган ўзбек халқининг бой мусиқа мероси ҳозирги кундалик ҳаётимиздан ҳам тушгани йўқ. У халқ ижодининг юксак намуналари, фольклор ижрочилиги, куй тузилиши, мазмунан ривожланган чолғу ва ашула асарлари, дostonлар ижрочилиги ҳамда мураккаб ижрочилик туркуми аталмиш мақом мусиқасини ўз ичига олади. Бундан ташқари, халқ мусиқий маданиятида ўзларининг барча даврларда сезиларли ҳиссаларини кўшиб келаётган халқ бастакорларининг ижоди ҳам салмоқли ўрин тутди.

XIX аср охирига келиб ўзбек мусиқий маданиятида ўзгаришлар даври бошланди. Бу албатта, Туркистон ўлкасини Россия томонидан истило қилиниши билан боғлиқдир. Бу борада икки томонлама қараш билан ўрганмоқ зарур бўлади. Чунки баҳзи бир ҳолларда миллий мусиқа маданиятимизга салбий таъсирини кузатсак, иккинчи томондан, ўзига хос ривожланиш даври бўлганлигини ҳам эътироф этиш зарур бўлади. Чунки нота ёзувининг кириб келиши, ўлкамизда миллий мусиқа санъатимизни илмий равишда ўрганиш, фольклор ва этнография соҳасидаги ривожланишга сезиларли таъсир этди.

Бу борада В.А. Успенский, Е.Е. Романовская, Н.Н.Миронов сингари мусиқашунос ва этнограф олимларнинг меҳнатларини айтиб ўтиш зурур бўлади. Илём Акбаров, Мутал Бурхонов, Юнус Ражабий, Толибжон Содиков, Мухтор Ашрафий сингари мусиқамиз дарғалари улардан сабоқ олдилар. Бундан ташқари, жаҳон мусиқий маданиятининг дурдоналари саналмиш фортопиано сози, опера ва балет, симфоник ижро, жаҳон классик мусиқий созларининг кириб келиши мусиқий маданиятимизнинг ҳар томонлама серқирра ривожига салмоқли ҳисса кўшди. Натижада, ўзбек халқ мусиқалари, кўшиқлари, мақомлари жой олган 20 жилддан ортиқ китоблар дунё юзини кўрди.

Сўнгги 130 йил ичида мусиқий маданиятимиз мураккаб, кескин зиддиятларга, ижобий ва салбий кўринишларга тўла тарихий даврни бошидан кечирди. Ана шу ҳолатларга қарамай, ўтган даврлар мобайнида илм фан, санъат, жумладан, мусиқий маданият соҳасида фахрланишга арзигулик ишлар амалга оширилганлигини эътироф этиш зарур. Яққол мисол сифатида мусиқа ижодиёти, ижрочилиги, мусиқа илми, таҳлими сингари соҳаларни олиш мумкин.

Шу ўтган даврларнинг салбий оқибатлари сифатида ҳаётимизнинг ўта сиёсийлаштирилиши, миллий кадриятларимизни менсимаслик, унинг топталишига йўл қўйилиши, халқчил йўналишларга беписандлик муносабатида бўлиш, азалий халқаро маданий алоқалар ривожланишига сунҳий тўсиқлар қўйилиши кабиларни кўрсатиш мумкин.

Ҳозирги замон ўзбек мусиқа ижодиёти сержабҳа ва кўлами кенг, услубан бой ва рангбаранг, ривожланган ва шиддатли жараён сифатида гавдаланади. Зотан, мусиқий маданиятимиз жуда қадим, бетакрор ва ноёб анъаналарга эга бўлгани ҳолда, замонга зайли билан янги-янги йўналиш, шакл, жанр, услублар билан янада бойиб бормоқда. Демакки, асрлар оша бизгача етиб келган ардоқли навобахш меросимиз қатори бир неча авлод ижодкорларининг кўркам мусиқий анъаналари маданий-маънавий мулкимизга айланди. Ҳар қандай санъат тури ҳар хил воситалар орқали ҳаётий воқеликни акс эттиришга қодир экан, сўнгги юз йиллик мобайнида Ўзбекистон мусиқасининг ривожланиши нечоғлик мураккаб ва ўзгарувчан ижтимоий шароитларда кечганини яққол тасаввур қилиш мумкин. Хусусан, 20-йиллардан эътиборан

композиторликка хос ифода воситаларининг изчил жорий этила бошланиши муסיкий маданиятимизда муסיқа ижодкорлигининг янги тизими барпо этилишидан далолат берди.

Табиийки, тез орада ўзбек халқ ижодиёти, анъанавий бастакорлик ҳамда хаваскорлик сингари ўзаро чамбарчас боғлиқ катламлар билан узвий боғлиқ равишда миллий кадриятларимизга, «ноанъанавий» композиторлик ижодкорлиги муҳим тармоқ сифатида қўшилади. Умумбашарий маданий тараққиётга мос равишда мазкур жабҳа ўлкамизда тарихан жуда қисқа муддат ичида узил-кесил шаклланиб, самарали ривож топганини алоҳида эҳтироф этиш лозим.

Ғарбий ва Шарқий Оврупа мамлакатлари тажрибасидан унумли фойдаланибгина қолмай, ўзгача яратувчанлик қонун-қоидаларини ўзлаштириш, уни ўзбек халқ муסיқасининг бой имкониятлари билан моҳирона пайванд қилиш мақсадида илғор композиторларимиз нафақат Марказий Осиё, балки Шарқ минтақаси доирасида улкан ютуқларни қўлга киритишга муваффақ бўлдилар.

Янгича муסיкий услубда ноёб замонавий асар яратиш, жаҳон халқлари муסיқаси ривожланишини ҳисобга олиб, тобора янгидан - янги ижодий уфқларни очиб бериш билан тавсифланувчи байналминал жараёнга Ўзбекистон ўз муносиб улуши билан дадил қира олди. Касбий улғайиш босқичларини тезкорлик билан ўтаб, ҳар томонлама етуқлик палласига кўтарилиши билан «Ўзбек композиторлик мактаби» дунё муסיқа маданиятида ўзига муносиб ўринни эгаллашга интилди.

Асосан XX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган ана шундай ижодга мойиллик даражаси илгари айрича ҳолда бўлган икки тоифадаги муסיкий тафаккур анъаналарининг ўлкамизда узвий муштараклигига эришилганлиги билан ҳам характерланади. Шу боисдан кўп овозлик услуб ила бунёд этилган турли жанрлардаги бадиий жиҳатдан баркамол, мумтоз асарлар маънавий кадриятларимизнинг жаҳоншумул салоҳиятини янада оширди.

Муסיкий маданиятимизнинг янги йўналиши бўлган ўзбек симфоник муסיқаси 70-80-йилларда пешқадам сафга чиқиб олганини эслаб ўтайлик. Бу ўринда республикамизда, қўшни ва қатор хорижий мамлакатларда ўтказилган нуфузли маданий тадбирлар, концерт, кўрик-танлов ҳамда фестивалларда катта муваффақият билан ижро этилган ўзбекона поэмалар, сюиталар, увертюралар, фантазиялар, чолғу концертлар ва симфониялар халқаро муסיқа жамоатчилиги диққат-эътиборини қайта-қайта ўзига жалб қилган.

Бугунги кунда ўзбек муסיқа санъати нафақат асл анъанавий кўринишларида, балки композиторлик йўналишларида ҳам халқаро миқёсда тобора кенгроқ тан олинмоқда. Бу маънода соф чолғу муסיқаси, хусусан, унинг анча мураккаб саналмиш симфоник ижодиёти алоҳида эътиборга молик. Эндиликда республикамиз композиторлиги шунчаки хилма хил муסיқа жанрларида ёзиш ва изланиш тажрибаларидан иборат бўлмай, балки ноёб анъаналарига, мумтоз намуналар хазинасига эга сермаҳсул оқимдир. Уни турли йилларда халқчил куй оҳанглар заминида яратилган ноёб ва бетакрор асарлар ташкил этади. Зеро, ҳар қандай андозада басталанган муסיқанинг миллийлик, бадиий баркамоллик, ўзига хослик, мазмундорлик, таъсирчанлик каби фазилатлари ҳамиша кадрлидир.

Юксак касб маҳорати, теран билимдонлик, нозик дид билан кўҳна миллий анъаналарга таяниб яратилган асарларнинг умри боқийлигини биргина ўзбек симфоник муסיқаси мисолида яққол кўриш мумкин.

Жумладан, 30-йилларнинг иккинчи ярмида яратилган Алексей Козловскийнинг овоз ва симфоник оркестрига мослаштирилган эҳтиросли «Тановар» поэмаси, «Лола» сюитаси, Рейнгольд Глиернинг «Фарғона байрами» шодиёна увертюраси тингловчиларга ҳамон олам-олам завқу шавқ бағишлаб келмоқда. Симфоник оркестр иштирокида ижро этишга мўлжалланган ўлмас кашфиёт даражасидаги асарлар орасида Мутал Бурҳоновнинг яккахон, хор ва симфоник оркестр учун «Алишер Навоийга қасида»си, Мухтор Ашрафий, Георгий Мушелр, Сулаймон Юдаковларнинг қатор симфоник асарлари, Дони Зокировнинг «Лирик поэма»си, Борис Надеждиннинг «Болаларга» сюитаси, Икром Акбаровнинг «Шоир хотирасига», «Эпик поэма»лари, «Самарқанд ҳикоялари» туркуми, Сайфи Жалилнинг «Самарқанднома» симфонияси, Тўлқин

Қурбоновнинг симфоник куйлари, Мирсодик Тожиевнинг «Шоир севгиси» поэмаси ва 19 та мухташам симфониялари, Мирхалил Маҳмудовнинг 3 та симфонияси, Нурилла Зокиров, Мустафо Бафоев, Рустам Абдуллаев, Ҳабибулло Раҳимов, Баҳрулло Лутфуллаев ва бошқа ижодкорларнинг ютуқлари муסיқий маданиятимиз равнақига муносиб ҳисса бўлиб кўшилди.

Заминимиздаги муסיқа санъатининг ривожини уч минг йилга бориб тақалади. Ўтган бу заворли даврлар мобайнида муסיқий маданиятимиз жуда кўп марта ўзининг узок ривожланиш даврини босиб ўтди ва халқимиз маънавий бойлигининг негизи сифатида эзулик ва тараққиёт учун хизмат қилди. Шунинг учун ҳам биз жуда бой, ранг-баранг, кўлами кенг, услубан хилма хил, қиймати чин маънода бебаҳо даражали улуғвор муסיқий меросга эгамиз.

Ўрта асрларда фақат мумтоз ижодкорлик қатламида «Ўн икки мақом»дек мухташам тизим, унинг негизида шаклланиб бизгача етиб келган Бухоро ва Хоразм мақом туркумлари, Фарғона-Тошкент мақомлари, анъанавий ижрочилик ва сурнай йўллари, халқ бастакорлик ижодкорлиги, муסיқий дostonчилик санъати муסיқий маданиятимизнинг сарчашмалари сифатида баҳраманд қилиб келмоқда.

Миллий чолғуларимизнинг тоифалари кўплиги, турфа якка ва жўрнавозлик ижро анъаналарининг ўзига хослиги бўйича миллий муסיқа санъатимизга дунё узра тенг келадиганини топиш қийин. Шарқ муסיқа илмининг асосчиси деб бутун жаҳонда тан олинган ватандошимиз Абу Наср Форобий, буюк алломаларимиздан Абу Али ибн Сино, Абдулқодир Мароғий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Зайнулобиддин Хусайний, Кавкабий Бухорий, Дарвиш Али Чангий ва бошқалар шарқона жаҳоншумул аҳамиятга молик ноёб назарий ва эстетик қарашларни ишлаб чиққан ҳолда мумтоз муסיқий асарларнинг ҳам муаллифи сифатида кенг танилгандирлар.

Ана шундай халқчил ва устозона қатламлар орқали бизгача етиб келган муסיқий маданиятимиз туфайли тарихан жуда қисқа муддатларда Ўзбекистонда янада янгича, кўп овозли миллий композиторлик ижодиёти узил - кесил шаклланди, ўз қиёфасига эга бўлди, жадал равнақ топди. Бунда халқ муסיқамиз, айниқса, мақомчилик анъаналари фақат ҳаётбахшликни таҳминлабгина қолмай, балки маҳсулдор замин бўлиб хизмат қилди.

Маълумки, улуғвор мақом санъати миллий маънавий мулкимизнинг энг қимматли ва ардоқли хазинасидир. Унинг асл намуналаридан неча-неча авлодлар баҳраманд бўлиб келишмоқда. Ҳатто кенг кўламли тарғибот учун расман тақиқланган пайтларда ҳам мақомларнинг мавқеи, амалий-ҳаётий моҳияти сақланиб қолаверди. Халқимизнинг юксак онги, диди, руҳий талаб ва эҳтиёжларига бастакорлик ижодиёти, устозона ҳофизлик ва созандалик ижрочилиги маънавий озуқа бериб келган. Шу боис бундай санъат усталари эл-юртимиз орасида ҳамини қадрланганлар ва эҳзозланганлар.

Буюк истиклол туфайли муסיқий маданиятимиз эски сиёсий - мафкуравий таъйиқлардан халос бўлди. Шу билан бирга, у кўхна мумтоз анъаналаримизнинг тўла тикланишига, айниқса, ёш авлодларни билимдон, саводхон, маънавий баркамол даражада тарбиялашга мисли кўрилмаган имконият яратди. Хусусан, биз айнан мустақиллик даврида кўхна мақом ижрочилиги ва анъанавий ижодкорлигида юзага келган янгича ижодий салоҳиятнинг тикланишини кузатишга муяссар бўлмоқдамиз.

Диний-фалсафий ашулалар масаласига келсак, булар, аввало бизнинг тарихий бойлигимиздир. Кимгадир ғайри табиий туюлса ҳам, бу йўналишга тўсиқ бўлмаслик аслида озодлик, эркинлик, юксак маданиятга хос чинакам демократик тамойилларнинг амалдаги яққол ифодаси бўлса керак. Чунки мумтоз шарқ шеҳриятида битилган илоҳий, тасаввуфна мавзулар ўтмиш муסיқамизда ўзининг оҳанрабо, таъсирчан ифодасини топган ва қадрланган. Бундай ашулаларнинг ўз тингловчилари, асосан, кексалар орасида шинавандалари, мухлислари бор. Буни албатта, ҳисобга олиш зарур бўлади.

Кези келганда шуни ҳам эҳтироф этиш керакки, Оврўпага турдош замонавий муסיқа ижрочилиги бўйича, жумладан, фортепиано, торли, дамли ва зарбли чолғулар, академик услубдаги хонандалик ихтисосликларидан кўплаб иқтидорли ёш муסיқачиларимиз вояга етмоқда. Уларнинг аксарияти республика ва чет мамлакатларда нуфузли халқаро

танловларда иштирок этишиб, ғолиб ва совриндорликни қўлга киритишаётгани қувонарли холдир.

Хулоса қилиб айтганда, муסיқий маданиятимизнинг халқ маънавий ҳаётидаги ўрни бекиёсдир. Муסיқий маданият халқ маънавий дунёсининг ажралмас қисми бўлиб, унинг маънавий эҳтиёжини барча даврларда қондирган ва ҳар доим ҳамдард бўлган, беминнат хизмат қилган. Зеро, бугунги мустақиллик давримизда ҳам ўзининг маънавий бурчини муқаддас билиб, халқимизга хизмат қилмоқда. Шунинг учун ҳам муסיқа маданиятимиз бугунги куннинг улкан ижод майдонига айланди.

Мустақамлаш учун саволлар

1. Ўзбек халқининг муסיқа меросини қадим билан боғлиқлигини қандай тушуна-сиз?
2. Муסיқий маданиятимизнинг маънавий ҳаётдаги ўрни қандай?
3. Муסיқий маданиятимизнинг серқирралиги қандай тушунилади?
4. Муסיқий маданиятимиздаги ўзгаришлар қайси даврларни ўз ичига олади?
5. Ҳозирги замон муסיқа ижодиётига қандай баҳо берасиз?
6. Ўзбек муסיқа маданиятининг халқаро миқёсдаги аҳамияти қандай?

Назорат учун мавзулар

1. Ўзбек халқининг муסיқий маданиятини қадимги давр билан боғлиқлиги.
2. Муסיқий маданиятнинг халқимиз маънавий ҳаётидаги тутган ўрни.
3. Ўзбек муסיқий маданиятининг жаҳон муסיқа маданияти таъсиридаги ривож.
4. Ўзбекистонда академик муסיқа ижрочилиги

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ МУСИҚА МЕРОСИ ТАРИХИГА НАЗАР

Буюк Турон заминида муסיқа маданияти ва ижрочилик санъатининг ривожланиши қадим замонларга боғланиб кетади. Буюк шарқ алломалари Муҳаммад Ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Паҳлавон Маҳмуд, Умар Ҳайём, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Паҳлавон Муҳаммад, Нажмиддин Кавқабий, Дарвиш Али Чангий ва бошқа улуғ бобокалонларимиз ўзларининг рисолаларида ижрочилик санъати, муסיқа илми ва тарихи, чолғу созларининг тузилиши, ижровий услублари, санъаткорлик қонун - қоидаларига оид қимматли маълумотларни баён этиб кетганлар. Машҳур дидактик асар «Қобуснома»да ҳам ҳофизлик ва санъаткорликнинг қоидаларига бағишланган алоҳида боб ўрин олган.

Заминимизда ўтказилган тарихий қазилмалар натижасида топилган дуторга, сурнай, қонунга, найга ўхшаш созлар, тошларга ўйиб битилган созандаларнинг соз чалиб турганидаги тасвирлари, миниатюра асарларидаги созанда ва ҳофизларнинг расмлари ўлкамизда ижрочилик санъати қадимдан ривожланиб келганлигидан далолат беради. Шарқ халқларининг муסיқий мероси бўлмиш Мақом, Мўғом, Дастгоҳ, Навба, Рага, Кюи каби ижрочиликнинг мураккаб туркумлари авлоддан - авлодга оғзаки равишда ўтиб келган. Тарихий манбалар, билимдон устоз санъаткорларнинг фикри ҳамда илмий тадқиқотларга қараганда, XIII-XVII асрларда Ўрта Осиё, Хуросон ва Озарбайжон халқлари муסיқасида қуйидаги ўн икки (Дувоздах) мақом мавжуд бўлган. Булар «Ушшоқ», «Наво», «Бузалик», «Рост», «Хусайний», «Хижоз», «Роҳавий», «Зангула», «Йроқ», «Исфохон», «Зирофқанд», «Бу-зург».

Яна бир тарихий манбага мурожаат қиладиган бўлсак, улуғ олим Мирзо Улуғбек Тарағайнинг «Рисола дар илми мусиқа» (Мусиқа илми ҳақида рисола) китобининг «Дар баёни дувоздаҳ мақом» (ўн икки мақом зикрида) бобида шундай фикрлар келтирилади: Хожа Абдулқодир ибн Адурахмон Мароғий, Хожа Сайфидин Абдулмўмин, Султон Увайс Жалоирийларнинг сўзларига қараганда, аввалда мақомлар еттита бўлгон: «Мақоми рост», «Мақоми Ушшок», «Мақоми Наво», «Мақоми Роҳоҳ», «Мақоми Хижоз», «Мақоми Ироқ», «Мақоми Хусайний». Яна ушбу рисолада улуғ бобомиз Улуғбекнинг ўзи танбур ва ноғорани жуда яхши чалганлигини, «Булужий», «Шодиёна», «Ахлоқий», «Табризий», «Усули равон», «Усулий отлиғ» сингари куйларни ихтиро қилганлигини таъкидлаб ўтади.

Юқоридаги фикрларга суянган ҳолда, шундай хулоса қилиш мумкинки, тарихий шароитда янги ижро йўллари сайқалланган кўринишлари билан жилоланиб келган. Кейинчалик халқнинг этник жойлашиши, яшаш шароитлари, турмуш тарзига қараб уларнинг турлича маданий ривожланиш даврига асосланиб ҳар хил мақом йўллари ҳам ўз ўрнини топганлиги эҳтимолдан холи эмас.

Натижада XVIII асрга келиб Бухоронинг «Шашмақом» (Олти мақом)и: «Бузрук», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ» мақомлари ўзининг наср ва мушкулот қисмлари билан ривожланган бўлса, Фарғонанинг «Чор мақом»и (Тўрт мақом), «Дугоҳ Хусайний»нинг еттита йўли, «Чоргоҳ»нинг олти ижрочилик йўли, «Шахнози Гулёр»нинг олти ижрочилик йўли ҳамда «Баёт» йўлларининг савти ва тароналари билан жилоланиб, ижро этиб келинган.

Хоразм мақомларида ҳам юқорида таъкидланган олти мақом ижросини алоҳида услубий ва ўзига хос йўналишини кузатиш мумкин. Бунда фақат кейинчалик еттинчи мақом сифатида чертим йўлидаги «Панжгоҳ» мақоми киритилган. Шунинг учун авлоддан авлодга ўтиб келган бебаҳо мусиқий бойлиги саналмиш Бухоро, Хоразм ва Фарғона, Тошкент мақомлари, бетакрор ашула ва катта ашулалар сингари дурдоналар бизга берилган улуғ неҳмат сифатида ардоқланади.

Халқ санъатининг улкан билимдони устоз Юсуфжон қизик Шакаржонов: «Миллий мусиқа санъатимиз бамисоли бир дарахт бўлиб, унинг томири Хоразм, танаси Бухоро, шохлари Фарғонадир», - деб таҳрифлаган эканлар. Устознинг бу сўзларида катта маъно ётади.

Мусиқий ижрочилигимизнинг яна бир йўналиши дostonчилик санъати Сурхондарё, Қашқадарё, Хоразм воҳаларида жуда ривожланган бўлиб, халқ бахшилари томонидан севиб ижро этиб келинади.

Тарихий манбаларга мурожат этадиган бўлсак мусиқий маданиятимиз узоқ тарих билан боғланганлигини гувоҳи бўламиз. Бунга қадимшунослар томонидан топилган ашёвий далиллар тош деворларга чизилган мусиқий созлар ва созандалар суратлари, миниатура кўринишидаги шохлар саройларидаги базмларда созандалар тасвири, мусиқий ижрочилигимизнинг садолари асрлар оша бизга етиб келганлигидан далолат беради.

IX-XII асрларда Ўрта Осиё мусиқий маданиятида ўзгаришлар даври бўлганлиги манбаларда кўрсатиб ўтилади. Лекин X-XII асрларда ижод қилган созандалар, ҳофизлар ва бастакорларнинг номлари ва уларнинг ижодий фаолиятлари ҳақида жуда кам маълумотлар сақланиб қолган. Устоз мусиқашунос олимларнинг ёзма манбаларига асосланиб баҳзилари устида тўхтаб ўтишни лозим топдик. VI-VII асрларда яшаб ижод этган Ўрта-Осиёлик Фахлбод Борбад ҳақида маълумотларга қараганда мусиқашунослик, бастакорлик, созандалик ва ҳофизлик борасида тенги йўқ санъаткор бўлганлиги эҳтироф этилади. Афсонавий ижрочилик маҳоратига эга бўлганлиги ҳақида ёзган устоз мусиқашунос олим Ар-розий Борбаднинг буюк ижрочилик маҳорати билан биргаликда мусиқий созларнинг ҳам яратувчиси бўлганлигини айтиб ўтади. Борбад яратган мусиқа асбоби X-XII асрларда Хуросон ва Туронда кенг тарқалганлигини ва унинг 4 торли бўлганлигини ёзади.

Қадимий қўлёмаларда X-XII асрларда ижод қилган Абубакр Рубобий, Бунаср, Буамир ва чангчи Лукорий ва бошқа созанда ва ҳофизларнинг номлари эслаб ўтилади.

IX-X асрда яшаган буюк шоир Абу Абдулло Рудакий ўз замонасининг чанг созларини чалишда мохир бўлганлиги, айниқса «Бўйи жуйи мулиён» шеҳрини ушшоқ куйида айтилгани қадимги қўлёмаларда кўрсатилган. Адабиётшунос олим Н.Маллаев қадимий қўлёмалар асосида X-XII асрларда танбур, рубоб, кус ноғора, қўбиз, табл, танбурок, зир, най, чағона, шайпур, сурнай, карнай, арғунан, қонун каби торли, зарбли ва пуфлаб чаладиган чолғу асбоблари ўлкамизда кенг тарқалганини ва ўн икки мақом тараққий топиб такомиллашганини кўрсатиб ўтган.

Ўша даврнинг буюк олими Махмуд Қошғарийнинг «Девони луғотий турк» асарида қадимий туркий халқларнинг халқ оғзаки ижоди ва қўшиқлари, байрам ва маросимларидаги меҳнат қўшиқлари, қахрамонлик қўшиқлари ҳақида намуналар берилган бўлиб, ўша замонда қўшиқчилик жанри ривож топганини кўрсатади.

X-XII аср мусиқа ва ашула санъатига доир баён этилган ноёб маълумотлар Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билиг» асарида ҳам учрайди. X асрнинг буюк қомусий олими, мусиқашунослик фанининг улуғ кашфиётчиси Абу Наср Ал Форобий (873-950) бўлиб, унинг мусиқа соҳасида яратган асарлари асосида оврўпа олимлари ҳам қатор асарлар яратганлар. Форобий ўз фаолиятида мусиқа илмини тадқиқ этиш билан бирга физиологик асосларини ишлаш устида ижод қилди ва «Қонун», «Ғижжак» каби янги мусиқий созларни кашф этди. Унинг мусиқа соҳасидаги назарий асарларидан «Китаб ул мусиқа ал-кабир» («Катта мусиқа китоби»), «Калом факултет-ил мусиқи» («Мусиқа ҳақида сўз»), «Китоб фи ихсоал ибқоҳ» (куйлар таснифи ҳақида китоб), «Китоб фи-н накра музофа илал ибқоҳ» (Ритмга қўшимча қилинадиган силжишлар ҳақида китоб) китоблари маълум. Академик Музаффар Хайруллаевнинг «Форобий» асарида унинг мусиқа ижоди ҳақида қимматли маълумотлар берилади.

Форобий Туркистоннинг Фароб (Ўтрор) шаҳрида туғилган бўлиб, унинг отаси Муҳаммад Тархон туркий қабилалардан эди. Аввал Ўтрорда, ўқиб, сўнгра Боғдодга бориб унда фалсафа, табиёт, мусиқа фанлари билан чуқур шуғулланади. Қадимги Юнон фойласуфларидан Афлотун (Платон), Арасту (Аристо-телр) ларнинг дунё қарашларини чуқур ўрганиб, уларнинг таҳлимотларини қайтадан ишлаб чиқди. Бу эса унга Аристотел-дан кейин «Устод соний» (Иккинчи устод) номини беради. У ўша даврнинг энг ўткир созандаси, бастакори, Ўрта Осиёда ва Яқин Шарқда мусиқа маданиятининг йирик арбоби сифатида танилди. Форобий ўша давр ижрочилик санъатида ҳам бениҳоя катта шуҳрат қозонди. Унинг мусиқа йўналишидаги назарий асарлари келажакда Ўрта Осиё халқлари мусиқа фани тараққиётига асос бўлди ва шу билан бирга дунё мусиқа фани ривожига ҳам катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Яна бир улуғ аллома Абу-Али Ибн Сино (980-1037) ҳам мусиқа назарияси билан шуғулланган бўлиб, 1931 йилда Махмуд ал Хавфнинг Берлинда нашр этилган Ибн Синонинг мусиқа ижодига бағишланган китобида Абу-Али Ибн Синони катта мусиқа назариячиси ва унинг мусиқа асбоблари ҳам кашф этгани тўғрисида маълумот беради. Яна шу китобда улуғ олимнинг мусиқа ҳақидаги «Китоб ун нажот» асарининг арабчадан немисчага таржимаси берилган. Абу Али Ибн Сино медицина, фалсафа, мусиқа соҳасида «Алқонун фит-тиб» («Тиб қонун»), «Китоб ул шифо» («Шифо китоби»), «Донишнома», «Рисола фиал мусиқий сайр мо фи ал шифо» («Мусиқа тўғрисида» «Шифо»да берилгандан бошқа рисола») каби қатор асарларни ёзди. Ибн Синонинг мусиқага доир мулоҳазалари «Китоб уш шифо» асарига алоҳида бир қисм қилиб киритилган. Юқоридаги асарларда Ибн Сино мусиқанинг эстетик аҳамияти ва таъсир кучига эътибор бериб, айрим жисмоний ва рухий касалликларни мусиқа воситаси билан шифолаш усулларини ўз амалиётида жорий қилади. Бу яна ўша даврда мусиқа санъатининг юксакликка эришганини ҳам кўрсатади. Абу Али Ибн Сино Бухоронинг Афшона қишлоғида туғилган бўлиб, отаси Абдуллоҳ асли Балхлик давлатманд ва маданиятли киши бўлиб, ўғлини ёшлигидан қобилияти, истехдодини, зехнини кўра билган ҳолда унинг ўқишига катта эътибор беради. Ибн Сино Бухорода яшаган даврида Сомонийларнинг бой кутубхонасидан фойдаланади ва Юнон ки-

тобларини тинмай қироат қилади. 999 йилда Қорахонийлар томонидан Сомонийлар давлати кулатилгач, Урганчга келиб Хоразм олимлари қаторидан жой олади. Кейинчалик Маҳмуд Ғазнавий тазйиқи остида кўп шаҳарларни кезиб 1037 йилда Ҳамодонда вафот этади.

Х асрда яшаб ижод қилган Муҳаммад Ибн Ал Хоразмий мусиқа ҳақида асар ёзиб, ўзининг «Мафотих ул улум» деб аталган қомусий асарига асосий боблардан қилиб қўшган. Хоразмликлар қадимдан мусиқа ва рақс ҳамда қизиқчилик шайдоси бўлганликларига Алишер Навоий ҳам шоҳидлик беради. У ўзининг «Сабҳаи сайёр» достонида бир мусиқашуносни Хоразмдан келтириб гапга солганлигини куйидаги мисраларда ифодалайди.

*Чун дуо қилди, деди фарзона,
Ки дей ўз кўргонимдан афсона,
Менки тушмиши буён чузор менга,
Мулк Хоразм эрур диёр менга,
Санъатим онда соз чолмоқ иши.
Қилмойин мен каби ишимни киши,
«Илм адвор» фан мусиқий
Мендин ул, илм бўлди таҳқиқий.*

Шундан кўринадики, қадимги замонлардан бери мусиқий санъат дунёсида Хоразм юксак ўринда бўлган. XI-асрда дунёга келган «Қобуснома» асарининг 36-боби ҳам мусиқа санъатига бағишланган бўлиб, унда китоб муаллифи Кайковуснинг чолғучи ва ҳофизларга қандай куй танлаш ва қачон, қаерда ижро этиш ҳамда санъаткор одоби ва маданиятлари тўғрисидаги насиҳатлари, ўша даврда мусиқий санъатнинг тараққиёти юксак даражада кўтарилганлигидан далолат беради.

XII асрдан бошлаб Ал-Форобий, Абу Али Ибн Сино мусиқа назариялари замирида маҳаллий тилларда мусиқа фани ҳақида қатор асарлар майдонга кела бошлади. Хоразмлик олим Ар-Розий ўзининг XII -асрда ёзган «Жомехул -улум» қомусининг бир бўлимини мусиқа фанига бағишлаган. XIII - асрда Муҳаммад Ибн Маҳсуд аш- Шерозий (1236-1310) «Дар илмий мусиқий», Сайфутдин Абдул Мўҳмин ал Урмавий (1294 йилда вафот этган) нинг «Рисолатун Шарафия» каби асарлари ҳам мусиқага бағишланган. Мусиқа илми билан ўрта аср олими Муҳаммад ал Амулий ҳам шуғулланган. Замонамизнинг атоқли мусиқашунос олими санъатшунослик доктори Исҳоқ Ражабов (1927-1982) XIII- асрда майдонга келган ал-Урмавийнинг «Рисолатун Шарфия», Аш-Шерозийнинг «Дар илмий мусиқий» асарларига илова қилинган ва уд сози учун ёзилган қадимий мусиқа ноталарини шартли белгилар билан ҳозирги замон нотасига ўгиришда тажрибалар ўтказди. Муҳим аҳамиятга эга бўлган бу тадқиқотда XIII-асрда нотага олинган қадимий мусиқа тузилишини ҳозирги замон ўзбек куйларига жуда яқинлиги аниқланган.

Тарих зарварақларига назар солганимизда улуғ бобомиз Амир Темур даврида ҳам маданият ва санъат ривожланганлигини гувоҳи бўламиз.

Айниқса Абдулқодир Мароғийнинг Шом давлатидан олиб келиб сарой мусиқачиларининг раҳбари этиб тайинланганлиги ҳам унинг мусиқа санъатига ихлосманд бўлганлигидан далолат беради. XVII- аср мусиқа тарихчиси Дарвиш Алининг маълумотига қараганда Хожа Абдулқодир Мароғий исфахонлик бўлиб, ўша давр Шарқининг буюк мусиқа олими, бастакор ва назариётчиси эди. У Самарқандга келгач, сарой театри ва мусиқасига раҳбарлик қилди. Самарқандда ўз мактабини яратди, кўплаб шогирдлар тайёрлади ва мусиқий тараққиётга катта ҳисса қўшди. Унинг қаламига мансуб «Зубдатул адвор», «Мақосидул илхон» номли китоблар ёзилганлиги тўғрисида маълумотлар мавжуд бўлиб, Дарвиш Али яна «Миатайин» номли мусиқа тўплами яратгани ҳақида маълумот беради.

Амир Темур ўз тузукларида ўнинчи тоифа хунар-санъат эгаларидир. Уларнинг давлат хонага келтириб ўрдада ўринлар белгиланган, деб тахрифлайди. Ёзма манбаларда яна шу даврнинг йирик бастакор созандаларидан Сайфитдин Найи ва Қутби Найи, Саид Юсуф (қўбуз), Дарвиш бек каби мусиқа соҳасида машхур бўлган санъаткорлар қаламга олинади.

Мовароуннахр маданияти ва санъати айниқса Улуғбек (1394-1449) замонасида юксакликка кўтарилди.

Профессор Абдурауф Фитрат Улуғбек даврида Самарқандда ижод қилган Дарвиш Ахмадий Қонуний, Султон Аҳмад Найи, мусиқий рисола ёзган қорақўллик Ҳисорий, Хоразмлик Абу Вафо, мусиқашунос олим мавлоно Соҳиб Балхӣй, Шаҳрисабзлик бастакор Абул Барака, машхур созанда Навоийнинг муаллими Хўжа Юсуф Бурхон, Навоийнинг тоғаси Муҳаммад али Ғарибийлар каби ўша замоннинг машхур санъаткорларини қаламга олиб ўтади. Машхур мусиқашунос Ҳофиз Дарвиш Алининг қаламига мансуб «Тухфатус сурур» асарида айтилишича Улуғбек Мирзонинг ўзи ҳам мусиқий олимлардан саналган.

«Муҳит ат таворих» китобида уни бастакор сифатида «Булужий», «Шодиёна» - (бу бизгача етиб келган), «Ахлоқий», «Табризий», «Усули равон», «Усули Баҳри» каби йирик мусиқа асарлари яратгани кўрсатилади. Маълумотларда шаҳар санъаткорлари ичида яллаган аёллар ва раққосалар ҳам бўлганлиги айтиб ўтилади.

Улуғбек вафотидан сўнг санъатдаги ривожланиш даври Хиротга кўчди. Бунинг бевосита раҳбарлигида улуғ бобомиз Алишер Навоий турди, подшоҳ ва шоир Ҳусайн Бойқаро ҳомийлик қилди. Навоий бутун Мовароуннахр, Хуросон санъат ва адабиёт, маданият аҳлининг сарбони бўлиб янги тараққиёт поғонасига олиб чиқди. Шу давр ичида ўзбек халқининг мусиқа маданияти юксак чўққига кўтарилди. Буюк мусиқа устозлари энг истеъдодли талабаларни ўз тарбиясига олди. Янги куйлар, қўшиқлар, мусиқа назариясига оид асарлар майдонга келди, талантли созандалар, бастакорлар, ҳофизлар етишиб чиқди. Устози ва дўсти буюк шоир Абдурахмон Жомий ҳам бу борада қалам тебратиб «Рисола мусиқий» асарини ёзди. Бу асарда ўзбек халқининг қадимий ўн икки мақоми ҳақида қимматли маълумотлар берилди. Яна бир замондош олим Зайнобуди Ал Хусайний «Қонуни илми ва амали мусиқий» номли мусиқий дарслик ёзиб, уни Навоийга бағишлади. Нуриддин Марғилонийнинг «Мақсадул адвор» («Мусиқа илмини мақсади») рисоласи ҳам майдонга келди. Навоий фақат санъаткорларнинг ҳомийси бўлибгина қолмай, у мусиқа олими ва бастакори ҳам бўлган. Заҳриддин Муҳаммад Бобур унинг бир қатор мусиқа асарлари яратганини, жумладан «Нақши» (ашула)лари, «Пешрав» (мусиқа)лари борлигини «Бобурнома» асарида ҳикоя қилади. Ўзларининг таҳаллуслари ҳам «Наво» га боғланганликлари замирида мусиқага яқиндан ошно бўлганликларини кўрсатади!

Навоий «Маҳбул-қулуб» асарининг иккинчи мутриб (ашулачи), муғанний (созанда) фаслида мутриб ва муғаннийлар ижроларини таъсирчанлиги ва тарбиявий аҳамияти ҳақида сўз юритади ва най, ғижжак, танбур, чанг, уд, рубоб, қўбуз, қонун, чағона, каби мусиқа асбобларини фазилатларини ҳам тахрифлайди. «Мезонул авзон» асарида Навоий туюқ чанги, туркий, орзуворий, муҳаббатнома, мустаҳзод каби халқ қўшиқларининг 8 тури, уларнинг вазн хусусиятлари ҳақида маълумотлар беради. «Ҳамсатул-мутаҳаййирин» асарида эса Навоийнинг мусиқа назариясига катта эътибор бергани намоён бўлади. Бу асарда Мавлоно Али Ўоҳнинг тенги йўқ созанда, назарийчи эканини ва унга бир назарий дарслик ёзишни топширганини айтади. Бундан ташқари устод Қулмуҳаммад, Хўжа Шаҳобиддин, Абдулломарваридий, мавлоно Биноий каби мусиқашуносларнинг мусиқага оид асарлар ёзганларини кўрсатиб ўтади. Навоий «Холати Паҳлавон Муҳаммад» асарини ўз даврининг буюк бастакори, ўн икки мақомнинг такомиллашувида катта ҳисса қўшган Паҳлавон Муҳаммаднинг мусиқа ижодига бағишлади.

Ўша давр мусиқа маданияти ҳақида Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳам қимматли маълумотлар берган. Унинг ёзишича устодлар Қулмуҳаммад, Абдулло Марворидий, Хусайн Удий, Дарвишбек, Юсуф ўғлоқи (қўбиз), Ғулом Шоди, Шайхи найи, Шайх қули (ғижжак)лар Навоийнинг ёрдами ва ғамхўрлиги туфайли шуҳрат топганлар. Зайниддин

Восифий ўзининг «Бадоехул вақеҳ» асарида Навоий замонасида халқ санъатини катта ривож топгани тўғрисида ёзиб, Ҳасан Найи, Аҳмад Ғижжакий, Али Кучак Танбурий, Ҳасан Болобоний, Мирзо Байрам, Ғиёсиддин каби созанда ва бастакорларни номларини келтиради.

Зайниддин Восифийнинг маълумотларига қараганда Ҳирот Сафавийлар томонидан ишғол қилинганда беш юзга яқин санъат аҳли Мовароуннаҳрга кўчиш қилганлиги, булар орасида Қосим Али қонуний, ашулачи ва созанда аёл (туғанния) ЧақарХоним, Саид Аҳмад Ғижжакий, Муҳиби Али Болобоний, Ҳасан Уди, Ҳусан Уди, Хусайн Кучак найи, Ҳофиз Мархонанда, раққослардан Мақсуд Али кабилар борлиги айтиб ўтилади.

Профессор Абдурауф Фитрат ҳам XV-асрда Мовароуннаҳр ва Ҳиротда ижод қилган. «Ишрат» исмли чолғу созини чаладиган устод Абулқосим ва Хусайн Бойқаронинг муסיқий муаллими, андижонлик мавлоно Юсуф Бадийи, (Хусайн Бойқаро ҳам муסיқа билан шуғулланганлиги шундан кўринади), танбурга бир сим қўшимча қилиб ижро этган. Маҳмуд Шайбоний, Абдуқодир Марғилоний, Ҳабибуллоий чанги, Муҳаррабий чангчи, Али Шунқар, Меҳтар Шамсиддин ноғорачи, Меҳтар Имом ноғорачи, Алижон ғижжакийлар каби ўша замоннинг муסיқий устозлари ҳақида маълумот беради.

XIV аср охири XV асрда Фарғона, Тошкент, Бухоро, Кеш ва Хева каби Мовароуннаҳрнинг бошқа вилоят ва шаҳарларида ҳам маданий ҳаёт, жумладан муסיқий маданият ривож топди. Фарғона ҳукмдори Умаршайх (Бобурнинг отаси) ўз пойтахти бўлмиш Андижонга санъат аҳлини йиғишга ҳаракат қилган. Ўша давр санъат равнақи ҳақида «Бобурнома»да марлумотлар берилди. Бобур ўша давр Андижон муסיқий мухитининг устозларидан Хўжа Юсуфни, Восидий эса Тошкентлик бастакор, созанда Шох Хусайнни эслаб ўтадилар.

XVI-XII аср муסיқий санъатнинг тараққиётига назар солсак, ўртадаги бир қанча узилишлардан сўнг, олдинга силжишлар рўй берганини гувоҳи бўламиз. XVI-асрнинг йирик шоири ва муסיқашунос олими Нажмитдин Кавкабий (1576 йилда вафот этган) раҳбарлигида ўн икки мақом янада мукаммалашди. Дарвиш Алининг ҳикоя қилишича, Ҳиротда таҳсил кўрган мавлоно Нажмитдин Кавкабий Убайдуллохон томонидан Бухорога олдириб келинган ва бу ерда ўз мактабини яратиб, ўзбек муסיқаси такомилли устида иш олиб борган. У Хўжа Муҳаммад Мавлоно Ризо Самарқандий, Хўжа Ҳасан Нисорий, Мавлоно Ҳасан Кавкабий, Боки жарроҳ каби муסיқашуносларни тайёрлаган. Кавкабий «Рисолаи муסיқий» асарини яратиб муסיқа назарияси фанига катта ҳисса қўшган.

XVI аср охири XVII асрда Шайбонийлар ҳукмдорлиги даврида Бухорога турли ерлардан санъаткорларни олиб келиб тўплаш давом эттирилади. Убайдуллохон (ўзи шоир сифатида девон қолдирган) Ҳиротни босиб олганда машҳур Ҳофиз Ахий Гаравийни Бухорога олдириб келади ва Гаравий Бухорода мақом ижрочилари мактабини ташкил қилади. Дарвиш Алининг шохидлик беришича Ахий Гаравий мактабида Хўжа Ҳамза Тошкандий, Хўжа Бобо чангий, Дарвиш Маҳмудий Андижоний, Ҳофиз Ушшоқий каби Мовароуннаҳрнинг турли жойларидан келган ҳофизлар тарбияланганлар.

XVII -асрнинг йирик созандаси, муסיқа тарихчиси ва назариётчиларидан бири Дарвиш Али Чанги бўлди. У 12 бўлимдан иборат «Рисолаи муסיқи» асарини яратди. Бу асар ўша давр муסיқа тарихини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Унда мақомлар, мақомларнинг шўрбалари, усулларига ва муסיқа назариясига кенг тўхтади. Дарвиш Али рисоласига турли даврларда яшаган созандалар ҳақида ва ўша замон муסיқа асбоблари танбур, чанг, най, қўшна, қонун, уд, барбад, рубоб, қўбуз, руд, ғижжак, ишрат, кунгура, дутор, сетор, сурнай, болобон, ноғора, карнай, доира каби созлар тўғрисида кенг маълумот беради. Бу даврда яна номаълум муаллифлар томонидан «Рисолатун фиилмил муסיқий», «Присолаи карамия» каби муסיқа назариясига оид асарлар ҳам ёзилади.

XVII-асрнинг иккинчи ярмига келиб муסיқа санъати яна тушкунликка тушади. Мовароуннаҳрнинг уч хонлик ва амирликка бўлиниб кетилиши сезиларли таъсирини кўрсатади. Бунинг натижасида маданий-муסיқий ҳаётда ажралишлар рўй беради. Шунга

карамасдан Хива хонлигида, Бухоро амирлигида, Кўқон хонлигидаги мусикий санъат мухити ўз ҳолича давом этди ва бирмунча муваффақиятларга ҳам эришилди.

Ўтмишда нота ёзуви бўлмаганлиги сабабли оғиздан оғизга ўтиб келган мавжуд халқ мумтоз куй ва кўшиқлари эндиликда нотага олинган бўлиб, бу хайрли ишни В.А. Успенский, Е.Е. Романовская, И.А. Акбаров, М. Юсупов, академик Юнус Ражабий сингари алломалар амалга оширдилар. Бу борада, айниқса, устоз Юнус Ражабийнинг хизматлари беқиёсдир. Натижада «Ўзбек халқ музикаси», «Шашмақом», «Хоразм мақомлари», «Гулёри Шахноз» сингари кўп жилдли қатор мусикий тўпламлар дунёга келди ва халқимизнинг чинакам маънавий бойлигига айланди.

Ушбу тўпламларда мақомларни ва халқ анъанавий кўшиқларини наср ва мушкулот, айтим ва чертим йўлларини устоз ҳофизлар ва моҳир созандалар ажойиб сайқаллар бериб ижро этишиб келмоқдалар. Яна шуни айтиш жоизки, халқимизнинг улкан мусиқа меросини, фольклор санъатини илмий таҳлил қилиб, уни халққа етказиш борасида мусиқашунос олимларимизнинг ҳам хизматлари катта бўлиб, ўзларининг китоб ва монографияларида, кўлланма, дарсликларида, мақола ва чиқишларида илмий нуқтаи назар билан асослаб бермоқдалар. Бу борада Файзулла Кароматов, Илёс Акбаров, Исҳоқ Ражабов, Тўхтасин Ғофурбеков, Рустамбек Абдуллаев, Абдуманнон Назаров, Оқилхон Иброҳимов, Отаназар Матёқубов, Равшан Юнусов сингари таниқли мусиқашуносларимизнинг меҳнатлари беқиёсдир.

Ўлкамизда мусикий меросимизнинг ажралмас қисми бўлмиш ҳофизлик азалдан муқаддас саналган. Ислом оламида муқаддас китобимиз бўлмиш «Қурхон» оятларини дилга жо қилиб, унинг зери - забарлари билан ёддан ижро этган алломаларни «Ҳофизи Қурхон» деб юритганлар.

«Ҳофиз» арабча сўз бўлиб, «ёдда сақламоқ» маъносини англатади. Ҳофиз - Оллоҳнинг 99 исмлиридан бири деб ҳам таҳрифланади. Мумтоз ҳофизларимиз исломий билимлардан ҳамда бадиий шеҳриятдан хабардор бўлганлар. Шунинг учун ҳам улар ижро этган кўшиқлар ниҳоят таъсирчан бўлиб, тингловчиларни ўзларига ром эта олган. Мумтоз шоирларимизнинг беқиёс маънога эга бўлган ғазалларини куйга солиб, ижро этган кўшиқлари учун «Ҳофиз» деган номга мушарраф бўлишлари ҳам қандайдир рамзий маъно касб этиши табиийдир. Бу ўринда Мажзуби Намангонийнинг қуйидаги сатрлари ибратлидир:

*Дема танбур ноласин қўл ташлаганда тордин
Билки келмиш бу тарона санъати Жаббордин.*

Шундан кўринадики, мусиқа инсон жисмига жон билан кирганлигини, бунда илоҳий қудрат борлигини ислом уламолари ҳам эҳтироф этишган. Улуғ аллома Алихонтўра Соғуний «Тарихи Муҳаммадий» китобларида шаҳодат беришларича, пайғамбаримиз Расулulloҳ (С.А.В.) Маккадан Мадинага ҳижрат қилиб шаҳарга киришларида ёш жория қизлар чилдирмалар чалишиб, қуйидаги кўшиқ ва алёрларни айтишган экан:

*Тўлин ой чиқди бизларга Видо тоғини устидин,
Керакдур шукрини айтмоқ, бу дунё борича биздин,
Келибсиз, хуш келибсиз, эй юбормиш тангрини нури
Қабул этмак эрур биздин, худо амри келур сиздин.*

*Бани најор аҳлининг ёш қизлари бўлурмиз,
Муҳаммаднинг келганин бахтимиз деб билурмиз.
Хуш келдингиз бизга сиз, қадамингиз муборак,
Оёқ босган изингиз кўзга сурма қилурмиз.*

Шундан кўринадика, кўшиқ, алёр, лапар айтиш Пайғамбаримиз (С.А.В.) давридан бизга мерос бўлиб қолган.

Ўтмишдан мақом ва анъанавий мумтоз кўшиқларнинг дунёга келишида ва ижро этилишида барча даврларда яшаган халқ бастакорлари ва ҳофизларининг ижодлари давр билан ҳамоҳанг бўлган. Бунга машҳур бастакор ва ижрочилар Борбад Марвазий, Абу Хафз Суғдий, Абу Бакр Рубобий, Абул Аббос Бахтиёр, Абдулқодир Мароғий, Дарвишали Чангий, Пахлавон Муҳаммад сингари бобокалонларимизнинг ижодларини мисол тариқасида келтириш мумкин.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий ижодида ҳам мусиқа санъати катта ўрин тутган. Қуйида шоирнинг «Ҳофиз» радибли шеҳридан мисол келтирилади:

*Чекти булбул киби минг лаҳз ила достон Ҳофиз,
Йўқ анингдек яна бу даврда хушхон Ҳофиз.*

*Ҳофиз этган киби халқ лутфи они Қурҳонда,
Бўлдик онинг доғи ҳар ҳолида Қурҳон Ҳофиз.*

*Сендадир наҳмаи Довуд ила инҳофи Масиҳ,
Бордурур йўқ эса даврон фаровон Ҳофиз.*

*Эй Навоий, дема лахнига недин бўлдинг сайд,
Халқ сайдига кони ўйла хуш илҳом Ҳофиз.*

Ғазал сатрларида Навоийнинг ҳофиз аҳлига бўлган чуқур ҳурмат-эҳтироми, хонанда санъатини улуғлаш, хушхон ҳофизларнинг сифатлари ифодаланади. Болалигидан чолғучи бўлган Довуд пайғамбар мусиқа санъатининг пири ҳисобланади. Шу сабабдан ушбу ғазалда «Наҳмаи Довуд» ибораси қўлланилган.

Ўзбек халқ мусиқасининг жанрларига асосланиб яратилган асарларни ижро этувчилар қадимдан турлича номланган: хонанда, ҳофиз, ашулачи, кўшиқчи, яллачи, катта ашулачи, лапарчи, талқинчи, мақомхон, савтхон, бахши, шоир, зокир, муғанний, мутриб, йировчи, гўянда сингарилар.

Бу ижрочилар бир неча гуруҳга бўлинадилар, чунончи, мақом ижрочиларига мақомхон, ҳофиз, хонанда, савтхон дейилса, достон, мусиқа ижрочиларига бахши, шоир, достончи, йировчи дейилган. Халқ орасида кенг тарқалган жанр ижрочилари - яллачи, лапарчи, ашулачи, кўшиқчи сингари номлар билан аталиб келинган.

Шу ўринда айтиш керакки, барча мақом ижролари ва машҳур кўшиқлар турли даврларда қайсидир бастакор томонидан яратилган. Бу ижролар халқона бўлганлиги сабабли халқ орасига сингиб кетган ва халқнинг маънавий бойлигига айланган. Шу боис бизнинг давримизда ҳам яратилган анъанавий кўшиқларимизнинг машҳурлари бастакорлар томонидан яратилиб, халқ орасида машҳур бўлиб кетишининг сабаби ҳам шундадир. Масалан, Юнус Ражабийнинг «Не наво», «Куйгай», Тўхтасин Жалиловнинг «Кокилинг», «Ўйнасин», Комилжон Жабборовнинг «Этмасмидим», Имомжон Икромовнинг «Сўлим», Саиджон Калоновнинг «Эй сарви равон», Дони Зокировнинг «Эй сабо», Орифхон Ҳатамовнинг «Хоҳ инон, хоҳ инонма», Раҳматжон Турсуновнинг «Ғамзасин» сингари юзлаб кўшиқлар бунга мисолдир.

Анъанавий кўшиқ ижрочилиги тарихига назар ташласак, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида ўлкамизда бу муқаддас санъатнинг бутун бир ижрочи авлоди этишиб чиққанлигининг гувоҳи бўламиз. Ота Жалол Носиров, Ота Ғиёс Абдулгани, Хожи Абдулазиз Абдурашулов, Домла Ҳалим Ибодов, Леви Бобохонов, Содирхон ҳофиз Бобошарифов, Зоҳидхон ҳофиз, Мадали ҳофиз, Мулла Тўйчи Тошмухаммедов, Матёқуб Харратов сингари забардаст ҳофизлар шулар жумласидандир.

Ўтмишда нота ривожланмаган бўлиб, Оврупа мусика терминлари ўрнида хофизларимиз овоз маромига қараб «Гуллиги», «Бинниги», «Шиками», «Хонақоҳий» деб аталмиш нафас олиш, чиқариш ва ижро йўлларида фойдаланишган. Ўша давр хофизларининг овозлари ўктам, бақувват бўлганлиги сабабли улар кўпроқ «Шиками» йўлида ижро этганлар. Бу йўлда ижро этиш ғоятда мураккаб бўлиб, шинавандалар томонидан жуда қадрланган. Чунки хофиз товушини ичкаридан тежамкорлик билан қорин бўшлиғидан чиқариб кўшиқ айтади. Шунинг учун ҳам «Шиками» йўли чуқур нафас олишга асосланиши, тиниклиги ҳамда жарангдорлиги билан «Гуллиги», «Бинниги» каби ашула йўлларида фарқ қилади.

Устоз хофизлар ўз ижрочилик маҳоратларини ошириш учун акс-садо берувчи махсус гумбазли биноларда машғулот ўтказганлар, шу тариқа овозларига сайқал беришган. «Шиками» йўлидан фарқ қилувчи «Хонақоҳий» йўли бўлиб, унда хофиз кўшиқ сўзларини аниқ талаффуз этиб, тингловчига ғазал мазмунини ифодали қилиб етказган.

Устоз хофизларимиз дастурларидан ҳар хил маросимларда ижро этиладиган кўшиқлар ҳам ўрин олган. Масалан, Содирхон хофиз кўшиқларни созсиз, икки кафтини қулоғига қўйган ҳолда, аламли «Якка фарёд» тарзида, «Хонақоҳий» йўлида ижро этиб келган. Ўз ашулаларини йил фасллари ва ҳатто, куннинг маълум пайтларига кўра танлаб айтган. Баҳор тонгларида - «Амин насруллоий», «Қийиқ», «Қора тонг»ни, пешиндан кейин «Гулёри Шаҳноз»ни, кечқурун «Сарпарда», «Рок баланд», «Дилхирож» ва бошқаларни куйлаган.

Бундан ташқари, устоз хофизларимиз кўшиқ ижро этиш билан бирга мақомларни ўзлаштириб, бетакрор муаллиф сифатида мақомларни янги шўхбалар билан бойитганлар. Масалан, мақомдон устоз Ота Жалол Носиров «Шашмақом»нинг мушкулот қисмларини тартибга солган, айрим мақом шўхбаларини кенгайтирган, ривожлантирган ва кўшимча қисмлар басталаган. Жумладан, улардан бири «Савти Жалолий» деб аталади. Марғилонлик Мадали хофиз эса «Абдурахмонбеги», «Қаландар», «Тановар» каби ижро йўллари янги талқинлари билан тўлдириб, санъатимиз хазинасини янги ижролар билан бойитди. Шу тариқа умрбоқий мақомларимизга устоз хофизларимиз ижросида кўшимча жило берилиб, янада тўлдирилиб ижро этиб келинмоқда.

Бизнинг давримизга келиб ҳам бу хайрли ишлар давом этди. Масалан, машҳур хофиз ва бастакор Фаттоҳхон Мамадалиев «Насруллоий» мусика йўлларида сўз солиб, унинг талқинчасини, уфорисини, соқинамасини яратди. «Мискин»нинг бешта йўлини, «Чоргоҳ» нинг бешта йўлини, «Умрзоқполвон ушшоқи»нинг соқинамоларини кўшиб, ушшоқларнинг қадимий ижроларини тиклади. «Бузрук»нинг сурнай йўллари талқин қилди. Изланишлар натижасида халқ анъанавий ижрочилиги бир неча ижро йўллари билан бойиди, улардан бири туркум сифатида «Савти Фаттоҳхон» номи билан ижрочиларимиз ва олимларимиз томонидан тан олинди.

XX асрнинг 20-30-йилларига келиб анъанавий кўшиқчилигимизга иккинчи бир авлод кириб келдики, бу улуғ хофизларимиз санъатимиз хазинасини ўзларининг мумтоз кўшиқлари билан бойитдилар. Уларнинг муборак номларини ҳурмат ва эҳтиром билан зикр этиб ўтиш жоиздир.

Хоразм воҳасидан Матпано ота Худойбергенов, Куржи ота Авазматов, Мадрахим Ёқубов (Шерозий), Жуманиёз Хайитбоев, Ҳожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов, Бухоро, Самарқанддан Ота Ғиёс Абдулгани, Михаил Толмасов, қори Каромат, Тиллабой хофиз, Уста Шоди, Тожихон хофиз, Боруҳ Зеркиев, Тошкентдан Шораҳим Шоумаров, Иноғом ва Илҳом хофизлар, Абдулқаҳҳор, Султонхон, Юнус Ражабий, Бобоҳон ва Акмалхон Сўфихоновлар, Хўжанддан Тўрахўжа хофиз, Абдуқаюм хофиз, Каримжон хофизлар, Фарғона водийсидан Ҳамроқул қори Тўрақулов, Эрка қори Каримов, Болта хофиз Ражабов, Мамадбобо Сатторов, Шерқўзи Бойқўзиёв, Ҳайдарали Ҳикматов, Холқора хофиз, Беркинбой Файзиев, Абдулла Файзуллаев, Жўрахон Султонов, Маҳмуржон Узоқов, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Акбар Ҳайдаров, Бобораҳим Мирзаев, Ашурали хофиз, Умрзоқ

полвон Сайдалиев сингари хофизлар ўзларидан олдин ижро қилиб ўтган устозларнинг кўшиқчилик санъатини давом эттиришиб, анъанавий ижрочилигимизда ҳар бирлари бирига ўхшамаган ажойиб ижро услубларини ҳам яратдилар, шу билан бирга, ўзлари басталаган асарлари билан кўшиқчилигимиз хазинасини бойитдилар.

Бу борада, айниқса, Хожи Абдулазиз Абдурасулов, Матпано Худойберганов, Хожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов, Жўраҳон Султонов, Юнус Ражабий ижодлари бунга мисол бўла олади. Содирхон хофиз ижро этган «Ушшоқи Содирхон» номи билан машҳур бўлиб кетган. Хожи Абдулазиз басталаган «Гулузорим» кўшиғи, Жўраҳон Султонов басталаган ва ўзи ижро этган «Гулузорим қани», «Найлайн» кўшиқлари анъанавий меросимиз қатори мусиқий хазинамиздан мустаҳкам ўрин олди.

Шу ўринда айтиш лозимки, кўшиқчилик санъатимиз ривожига ўзбек бастакорлари ва созандалари ўзларининг улкан ҳиссаларини кўшиб келмоқдалар. Юнус Ражабий, Тўхтасин Жалилов, Имомжон Икромов, Комилжон Жабборов, Саиджон Калонов, Муҳаммаджон Мирзаев, Мухторжон Муртазоев, Фахриддин Содиков, Абдуҳошим Исмоилов сингари юзлаб бастакорлар яратган кўшиқ ва куйлар халқ мулкига айланиб қолди.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, анъанавий кўшиқчилик, ялла, лапар, ўлан ижрочилиги ривожига аёл хофизларимизнинг қўшган ҳиссалари ҳам бекиёсдир. Аёллар иштирокида ўтадиган йиғин ва мажлисларда аёл хофизлар хизмат қилишган. Машҳур ёзувчимиз Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» романида Қўқон хони Худоёрхон саройидаги хофизлар тўғрисида аниқ маълумот беради. Нусрат хофиз, Мисқол хофиз, Тош хофиз, Марғилонлик Зебоҳон, Ботирбоши хола, Тилло хофиз, Тожихон хофиз, Хон оғача, Мисқол оғача, Улуғ ўюнчи, Ражабхон хофизларнинг номлари зикр этилади. Кейинчалик ҳам бу анъаналар давом эттирилиб, Лутфихон ая, Адолатхон ая, Ҳадяхон Ҳамдамова, Ҳалимаҳон Носирова, Тамараҳоним, Саодат Қобулова, Зайнаб Полвонова, Берта Давидова, Коммуна Исмоилова, Раҳимаҳон Мазоҳидова, Ҳабибахон Охунова, Олмаҳон Ҳайитова сингари зарбардаст хофизларимизнинг кўшиқчилик бўстонидаги хизматлари бекиёсдир. Уларнинг анъаналарини ҳозирда етук, талантли хофизлар давом эттирмоқдалар.

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб анъанавий кўшиқчилигимиз гулдастаси навбатдаги авлод кўлига ўтди. Ориф хожи Алимахсумов, Очилхон Отаҳонов, Орифхон Ҳотамов, Муҳаммаджон Каримов, Одилжон Юсупов, Фаттоҳхон Мамадалиев, Таваккал Қодиров, Муроджон Аҳмедов, Рўзимат Жуманиёзов, Расулқори Мамадалиев, Фахриддин Умаров, Толибжон Бадинов, Қувондиқ Искандаров, Эсон Лутфуллаев, Алижон Ҳасанов, Неҳматжон Қулабдуллаев, Отажон Худойшукуров, Бобомурод Ҳамдамов, Тожиддин Муродов, Камолиддин Раҳимов сингари машҳур хофизлар шулар жумласидандир.

Буюк истиқлолимиз шарофати билан анъанавий кўшиқчилик санъатимиз ривож топмоқда. Улуғ устозлар Жўраҳон Султонов, Маҳмуржон Узоқов, Хожи Абдулазиз Абдурасулов, Комилжон Отаниёзов, Фаттоҳхон Мамадалиев, Одилжон Юсупов, Таваккал Қодиров, Отажон Худойшукуров номлари билан ўтказилаётган республика ва воҳалар ёш хонандалари кўрик танловлари, «Шарқ тароналари» халқаро мусиқа анжуманида хофиз ва хонандаларимизнинг эришаётган муваффақиятлари, «Ўзбекистон - ватаним маним» республика кўшиқлар кўрик танловининг анъанавий тарзда ўтказилиши кўшиқчилик санъатимизнинг келажак авлод кўлига топширишда кўприк бўлиб хизмат қилмоқда. Бугунги кунда устозлар анъанасини давом эттиришиб, қатор санъаткорлар муваффақиятли ижод қилмоқдалар. Улар устозлар мактабига суянган ҳолда ўзларига хос ижро йўллари ва услублари билан кўшиқчилик хазинасига сезиларли ҳисса қўшмоқдалар.

Ота-боболаримиз асрлар мобайнида эҳозлаб, сайқал беришиб, катта ижодий излашнишлар билан ўз елкаларида опичлаб ўтган буюк санъатимиз хазинасини, миллий кўшиқчилик ижрочилиги анъанасини ушбу асрда етишиб чиқадиган санъаткор авлод вакиллари келгуси асрларга олиб ўтадилар деган умиддамиз.

Мустаҳкамлаш учун саволлар

1. Ўзбек мусиқий маданиятининг тарихий ривожини сўзлаб беринг?
2. Ўзбек мусиқа ижрочилиги қайси йўналишларда ривожланган?
3. Ўн икки мақом ҳақида нима биласиз?
4. Мирзо Улуғбек мусиқий мероси ҳақида сўзлаб беринг?
5. Мусиқамиз ривожидида мусиқашунос олимларнинг ўрнини қандай тушунасиз?
6. «Ҳофиз» сўзининг маъносини биласизми?
7. Пайғамбаримиз (С.А.В) дан қандай мерос қолган?
8. А.Навоийнинг «Ҳофиз» радифли ғазалини ёддан айтиб беринг?
9. Халқ бастакорларининг ижодини сўзлаб беринг?
10. Анъанавий кўшиқчиликда халқ ҳофизларининг ўрни қандай?

Назорат учун мавзулар

1. Ўзбек мусиқа маданиятининг тарих билан боғлиқлиги ва ривожини.
2. Ўзбек мусиқий ижрочилиги йўналишлари.
3. Ўзбек мусиқа маданиятини ёритишда мусиқашуносларнинг ўрни.
4. «Ҳофиз» сўзининг маъноси ва моҳияти.
5. Пайғамбаримиз (С.А.В) дан қолган мерос.
6. Мусиқа ривожидида халқ бастакорларининг ижодлари.
7. Анъанавий кўшиқчилик ва халқ ҳофизлари.

МАҚОМ АСОСЛАРИ¹

Тарихдан маълумки, ер юзида яшовчи барча халқларнинг ўз маданияти ва санъати, шунингдек, мусиқий маданияти мавжуд бўлиб, уларнинг маънавий бойлиги ҳисобланган. Айниқса, Шарқ халқларининг мусиқий маданияти ҳар бир халқ миллий мусиқасининг асосини ташкил этган, назарий ва амалий ижрочилик мактабига эга бўлган. Шарқ халқларининг мусиқий бойлиги бўлган мақом, муғом, навба, рага, кюи сингари мусиқий ижрочиликнинг аниқ туркумлари турли даврларда турли кўриниш ва йўналишлар билан ижро этилиб келинган ва ривожланган.

Мақом туркумлари, «Шашмақом» ҳам ўзбек ва тожик халқларининг улкан мусиқий бойлиги ҳисобланиб, халқ бастакорлари ижоди натижасида шаклланган ва бойиб борган. Ҳозирга келиб, бу туркум ижроларининг аниқ шаклига, характериға ва анъанавий ижро услубларига тўлиқ эгамиз деб айта оламиз. Албатта, бунинг боиси, ўтган мақомдон ва бастакор устозларнинг бу борада қилган улкан ижодий меҳнатларининг натижасидир. Мақом ижролари мусиқий маданиятимизнинг асосини ташкил этганлиги сабабли бу мавзуга кўпроқ тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

«Мақом» сўзининг луғавий маъноси арабчадан келиб чиққан бўлиб, «жой», «мақом» маъносини англатади. Мусиқий маънода товуш ҳосил қиладиган жой ёки аниқ парда маъносини тушуниш мумкин. Албатта, ижрода товушсиз ёки аниқ пардасиз ижро шаклланмайди ва аниқ мусиқий оҳангни кашф этолмайди. «Мақом» сўзининг маъноси шундан келиб чиқиши табиийдир. Чунки мақом аниқ пардадан бошланадиган ва тугалланадиган куй ва ашулалар мажмуасини ифодалайди.

Мақом атамаси VIII-X асрлардан Уқлидис, Арасту сингари юнон олимларининг мусиқа назариясига бағишланган асарларининг араб тилига таржима қилиниши натижасида қўлланила бошланган. Лекин IX асрда яшаб ижод этган Яхё бин Абу Мансурнинг мусиқа назариясига доир асарида, мусулмон шарқи халқларида юнон мусиқа назариясидан олдин ҳам ўз ерлик халқларнинг ўзига хос мусиқа назарияси мавжуд бўлганлигини айтиб ўтади.

Мақомларнинг назарий ва амалий томонларини IX- XV асрларда яшаб ижод этган ал - Киндий, ал- Форобий, ал- Хоразмий, Ибн Сино, ал- Урмавий, аш - Шерозий, ал- Хусайний, ал- Марвазий сингари улуғ олимларнинг кўплаб асарларида чуқур илмий шарҳлар билан асослаб берилган.

ЎН ИККИ МАҚОМ

XIV- XVII асрларда Марказий Осиё, Хуросон, Озарбайжонда ўн икки мақом (дувоздах мақом) мавжуд бўлганлиги тарихий манбаларда ўз аксини топган.

Ўн икки мақом ҳақида аниқ маълумотларни XVI - XVII асрларда яшаб ижод этган олимлар Нажмиддин Кавкабий Бухорий ва Дарвеш Али Чангий ўз асарларида акс эттириб берганлар. Уларнинг рисоаларида Бухоро хонлиги даврида ижро этилган ўн икки мақом ва улар асосида бастакорлар томонидан басталанган куй ва ашулалар ва бастакорлар ҳақида маълумотлар берилади. Шундан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, ўн икки мақом XVIII асргача қўлланилган. XVIII аср ўрталарига келиб ўн икки мақом асосида шашмақом шаклланган дейишга тўла асос бўлади. Чунки ўн икки мақомдаги номларнинг

¹Ушбу боб Исҳоқ Ражабовнинг «Маъом асослари» методик ыўлланмаси асосида ёритилди. Тошкент – 1992 йил. Масоул муъаррир Р. Юнусов.

кўпчилиги нота ёзуви бўлмаганлиги сабабли барча ижродаги мақом туркумлари сақланиб қолмаган ҳам бўлиши мумкин, деган хулоса ҳам эҳтимолдан холи эмас. Ўн икки мақомнинг шўхбаларида Шашмақомнинг барча шўхбалари номларини учратамиз.

Нажмиддин Кавкабий ўн икки мақом тузилишини қуёш буржларига асослаб 12 юлдуз туркумларига қиёслайди ва қуйидаги нисбат билан тартиб беради:

1. Ҳамал - Роҳавий	7. Мезон -Рост
2. Савр - Зангула	8. Ақраб - Ҳижоз
3. Жавзо - Бузург	9. Қавс - Ироқ
4. Саратон - Ҳусайний	10. Жадий -Бусалик
5. Асад - Ушшоқ	11. Далв - Наво
6. Сунбула - Зирофқанд	12. Хут - Исфаҳон

Юқорида кўрсатилган буржлар, қуёшнинг фалак бўйлаб ҳаракатланиши йўлида жойлашган юлдузлар номи бўлиб, қуёш йил давомида ҳар бирида бир ой бўлиб ўтади. Буржлар айланасининг аввалида ҳамал ойининг келиши эса янги йил ҳисоби Наврўз билан бошланиши ва шу кунда қуёш ҳамал буржига келиши билан изоҳланади.

Ўн икки мақомнинг номлари, овоза ва шўхбаларини қуйидаги жадвал асосида кўрсатиш мумкин.

Ўн икки мақом тузилиши:

Ўн икки мақом номла- ниши	Овозалари	Шўхбалари
Ушшоқ	Наврўз	Дугоҳ Сегоҳ
Наво		Чоргоҳ Панжгоҳ
Бусалик	Салмак	Ашийран Баётий
Рост		Наврўзи араб Наврўзи хоро
Хусайний	Гардонийа	Наврўзи Баётий Хисор
Ҳижоз		Нукуфт Уззол
Роҳавий	Гавашт	Авж Найриз
Зангула		Маборкаҳ Ражб
Ироқ	Мойа	Наврўзи сабо Хумоюн
Исфаҳон		Зовулий Исфаҳонак
Зирофқанд (кучак)	Шахноз	Рўйи ироқ Бастан нигор
Бузург (бузрук)		Ниҳованд Жавзий Муҳайяр

Албатта, буни мукамал жадвал дейиш ўринли бўлмаса-да, ҳар ҳолда ўн икки мақомнинг тузилиши нуқтаи назаридан яқинлашиш деб тушуниш мумкин бўлади.

ШАШМАҚОМ (Олти мақом)

Шашмақом тожикча сўз бўлиб, олти мақом маъносини англатади. Шашмақом ижроси қадимдан бастакорлик анъаналари натижасида дунёга келган ва халқ бастакорлари ижодининг маҳсулидир. Бастакор сўзи форсий атама асосида боғловчи деган маънони англатади. Барча мақом туркумлари ижроларининг шўхбаларини қайсидир бир бастакор яратган ва халқона бўлганлиги учун халқ мулкига айланиб кетган. Шунингдек, бунинг натижасида мақом йўллари бойиб бораверган. Ҳозирда ҳам бу анъана давом этмоқда.

Шашмақом ўзбек мусиқий маданиятида бекиёс ўринга эга ва халқимиз мусиқий меросининг асосини ташкил этади. Унинг таркибида 250га яқин мушкулот (чолғу) ва наср (ашула) йўллари бўлиб, буларнинг барчаси аниқ лад ва услублар асосида бир-бирига боғлангандир. Шашмақом таркибида ўзига хос шаклдаги йирик туркумлар бўлиб, улар Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ деб номланади. Буларнинг ҳар бири 20тадан 45 тагача катта ва кичик ҳажмдаги мақом йўлларидан иборатдир. Шашмақомдаги ҳар бир туркум яқка куй ва ашулалар тарзида созанда, хонанда ва дасталар томонидан ижро этилган ва ҳозир ҳам ижро этилади. Мақомларнинг ҳар бири икки бўлимдан иборат бўлиб, улар чолғу ва ашула бўлимларга ажралади. Юқорида айтганимиздек, мушкулот ва наср деб аталади.

Мақомларнинг мушкулот қисмида бир хил ном билан айтадиган чолғу қисмлари мавжуд бўлиб, оҳанглари турлича бўлади, лекин усули бир хил чалинади. Улар Тасниф, Таржи, Гардун, Муҳаммас, Сақил деб номланади. Мақомларда номдош бўлмаган чолғу қисмлар ҳам учрайди. Масалан, Навода - Нағмаи Ораз, Дугоҳда Пешрави Дугоҳ ва Самои Дугоҳ, Сегоҳда - Хафифи Сегоҳ ва ҳоказо.

Ҳар бир чолғу қисм хона ва базгўйлардан ташкил топган.

«Хона» - уй маъносини билдириб, куйнинг ўзгарувчан бўлагидир. Бунда куй мазмуни янгича услубда авж томон ҳаракатланиб, бош пардага қайтиб тушади ва мазмунан бойиб боради.

«Бозгўй» - «қайтариқ» маъносини англатади, бунда куй хоналаридан сўнг такрорланади ва тугалланади. Яна ижроларнинг такомиллашувида «пешрав» куй қисмлари катта аҳамият касб этади. Пешрав - олдинга юривчи маънони беради ва куйнинг турли баландликларида бир неча марта такрорланади ва бозгўйга уланиб кетади.

Шашмақомнинг наср (ашула) бўлимининг шўхбалари ҳам бастакорлик ижодининг маҳсулидир. Бунда 200 дан ортиқ турли шаклдаги ашулалар мавжуд бўлиб, улар асосида ҳам бастакорлар томонидан юзлаб куй ва ашулалар яратилган. Шашмақомнинг ашула бўлимлари анчагина мураккаб шаклдаги шўхбалардан таркиб топган ва асосан, бири-биридан ажралиб турадиган икки хил шўхбалар гуруҳига бўлинади.

Биринчиси _ Сараҳбор, Талқин, Наср ва Уфар қисми. Иккинчисининг эса асосан, Савт - мўғулча шаклидаги шўхбалар киради. Ашула бўлими ижроларида намудлар катта ўрин тутаяди. «Намуд» - кўриниш, ўхшаш маъносини англатиб, маълум бир ашула қисмининг иккинчисида қайтарилиши тушунилади. Намудлар шашмақомнинг ашула бўлимида кўп учрайди. Булар Дугоҳ, Сегоҳ, Баёт, Наво, Уззол, Ушшоқ, Ораз, Насруллои, Муҳайяри Чоргоҳ намудларидан иборат бўлиб, буларнинг аталишидан мақомнинг қайси шўхбасидан олинганини билиб олиш мумкин. Бир мақомдан олинган намуд иккинчи мақомда фойдаланилганда, шу мақом шўхбасининг куй ҳаракати, тузилиши ва доира усулларига мослаштирилади. Намудлар йирик шаклдаги халқ ашулаларида ҳам учрайди. Бундан ташқари, анъанавий қўшиқ ижросидаги асосий ишлатиладиган авжлар, яҳни Зебо пари авжи, Турк авжи сингари авжлар ҳам намудлар вазифасини бажаради ва ижрога жило беради.

Зебо пари авжи - Сегоҳ мақомидан ташқари барча мақомларда ишлатилади ва машҳур авж саналади. Бу авжни исфаралик машҳур ҳофиз Зебо пари яратган бўлиб, мақом ва анъанавий кўшиқ ижросига янгилик сифатида кириб келган ва машҳур бўлиб кетган.

Турк авжи деб номланувчи авж қадимий бўлиб, Бузрук ва Сегоҳ мақомлари шўҳбаларида фойдаланилган. Бундан ташқари, анъанавий кўшиқ ижросида ҳам жуда зарурий авж сифатида ишлатилади. Мазкур намуд ва авжлар мақом шўҳбаларида куй тузилмаларининг қонуний ривожланиши, куйнинг руҳи, қиёфаси лад асосининг парда тузилиши ва доира усулининг хусусиятларига мослаб олинади. Улар турли усулдаги ашулаларда ўзига хос оҳанг билан жилоланади.

Юқорида айтганимиздек, Шашмақомнинг биринчи гуруҳ шўҳбаларига Сараҳбор, Талқин, Наср, уларнинг тароналари ва Уфар қисмлари киради. Ҳар бир мақом туркуми Сараҳбор билан бошланади.

Сараҳбор - тожикча «сар», яҳни бош, ахбор - арабча «хабар» маъносини беради ва бош ижро йўли мазмунини англатади. Олти мақомнинг ҳар бирида улар мақомлар номи билан кўшилиб, Сараҳбор, Бузрук, Сараҳбори Рост, Сараҳбори Наво, Сараҳбори Дугоҳ, Сараҳбори Сегоҳ, ва Сараҳбори Ироқ - деб номланади. Улар 11-14-15 бўғинли шеҳрий вазнда ижро этилади.

Талқин - арабча «тушунтириш» маъносини англатиб, бу шўҳба Ироқдан ташқари барча мақомларда учрайди ва Талқини Уззол, Талқини Ушшок, Талқини Баёт, Талқини Чоргоҳ, Талқини Сегоҳ деб юритилади. Талқиннинг тароналари эса, Сараҳбордаги каби вазифани бажаради. Фойлатун-фойлатун-фойлатун-фойлун шеҳрий вазн билан ижро этилади.

Наср - сочма маъносини англатиб, улар Шашмақомда ўн тўртта ном билан аталади:

Бузрукда - Насруллои, Наср Уззол;

Ростда - Наср Ушшок, Наврўзи Сабо;

Навода - Насри Баёт, Орази Наво, Хусайний Наво;

Дугоҳда - Насри Чоргоҳ, Орази Дугоҳ, Хусайний Дугоҳ;

Сегоҳда - Насри Сегоҳ, Наврўзи Хоро, Наврўзи Ажам;

Ироқда - Мухайяри Ироқ.

Улар мафойилун - мафойилун - мафойилун вазнли шеҳрий туркумлар асосида ижро этилади.

Уфар - мақом ижроларининг яқунловчи қисми бўлиб, шўҳ дойра усулида ижро этилади. Ҳар бир мақомнинг шўҳбалари ва уларнинг тароналари туркум тарзида ижро этилиб, уфар билан тамомланиб, охириги супориш билан яқунланади. Уфар ижроларида турли вазндаги шеҳрлардан фойдаланилади.

Ашула бўлимининг иккинчи гуруҳ шўҳбалари Савт ва мўғулчалар усулида ижро этиладиган ашула йўллари дир. Иккинчи гуруҳ шўҳбалари беш қисмдан иборат бўлиб, асосан ашула йўллари дан иборат дир. Бундан ташқари, Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар шаҳобчалари ҳам мавжуд дир. Улар Рамал, Комил, Музорех, Ражаз, Мутроқий вазни даги шеҳрлар билан ижро этилади.

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари орасида Рок, Ироқи Бухоро, Мустаҳзоди Наво ўз тузилиши билан Савт мўғулча шўҳбалари дан фарқ қилади ва уларнинг бош қисмлари Сараҳбор ва Талқин усуллари да ижро этилади.

Биз куйида Шашмақомнинг ҳар бир туркумининг номланиши, мазмуни, куй ва ашула йўллари тузилмалари ҳақида қисқача баён этишни лозим топдик ва шу асосда жадвалда кўрсатишга ҳаракат қилдик.

БУЗРУК МАҚОМИ

Олтита мақомнинг биринчиси шу ном билан аталади. Бу мақом қадимдан машҳур бўлган. Қадимий мусиқий манбаларда Бузрук аниқ лад тузилмасини ва унга мос куй ва

ашулаларни ифодалаган. Ҳозиргача эса Шошмақом таркибидаги куй ва ашула йўллари билан ифодаланади.

«Бузрук» - форсча сўз бўлиб, «катта, улуғ» маъноларини билдиради ва маъносига қараб ҳам кўплаб куй ва ашула йўлларини ўз ичига олади. Шунинг учун ҳам улуғ мақом деб номланади. Бузрук мақомининг чолғу бўлими Таснифи Бузрук, Таржеи Бузрук, Гардуни Бузрук, Муҳаммаси Бузрук, Муҳаммаси Насруллои, Сақилий Ислимий, Сақилий Султон чолғу ижроларидан иборат. Бу чолғу қисмлар куй тузилиши, оҳангдорлиги билан мукамал асарлар сарасига киради.

Бузрук мақомининг чолғу ва ашула йўлларининг бадиий қиммати шундан иборатки, улар асосида бастакорлар томонидан жуда кўп куй ва ашулалар яратилган.

Бузрукнинг чолғу қисмидаги куйлар бирин - кетин ижро этилгандан сўнг, шўхбаларга ўтилади. Бу шўхбалар Сараҳбори Бузрук, Талқини Уззол, Насруллои, Насри Уззол, Уфори Уззол номлари остида тароналари билан туркум тарзда ижро этилади. Улар орасида Насруллои ва Насри Уззол Наср шўхбалари саналади. Уларнинг авжлари Ушшоқ, Уззол, Муҳайяри, Чоргоҳ намудлари асосида бўлиб, Насруллоида эса турк авжидан фойдаланилган. Ҳеч қайси шўхбаларни камситмаган ҳолда Бузрук мақомининг асосий Наср шўхбаларидан бўлмиш Насруллои ҳақида бироз тўхталамиз.

Насрулло - шу номли куй ва ашулани яратган бастакорнинг таҳаллусидир. Баҳзи манбаларга қараганда, Хуросон ҳукмдори Султон Санжар замонида машҳур Насрулло ҳофиз ўтганлиги, подшоҳ Санжар ва Насрулло ҳофиз ҳақида ривоятлар ҳам мавжуд. Халқ орасида машҳур бўлган Насруллои шўхбаси 12 мақомда «Роҳавий» номи билан аталган.

Насруллои ижролари Бузрукнинг бошқа шўхбаларидан фарқ қилади ва мусиқа ижодиётига сезиларли таъсир кўрсатган. Унинг асосида туркум тарзида ижро этиладиган Насруллои номи билан машҳур бўлган 5 қисмли куйлар Фарғона Насруллови деб номланган ашула йўллари яратилган бўлиб, сўнгги йилларда машҳур ҳофиз ва бастакор Фаттоҳон Мамадалиев бу ижро йўлларини янгича талқин этди.

Насруллоининг 5 қисмли куйлар мажмуини кўҳна қадимий созлар билан тўлдирилган «Мерос» ансамбли машҳур созанда Ғуломжон Хожикулов раҳбарлигида муваффақиятли ижро этдилар.

Бузрук мақомидаги яна бир машҳур ижро иккинчи гуруҳ шўхбаларидан бири «Савти Сарвиноз» номи билан машҳур. Савти Сарвиноздаги куй ва ашулалар оҳангдорлиги билан ажралиб туради.

Бу ашула оҳанглари асосида XIX асрнинг охирида Шаҳрисабзлик машҳур бастакор мақомдон ҳофиз Абдурахмонбек уч қисмли туркум яратди. Бу туркум ҳозиргача севиб ижро этилади.

XX асрнинг бошларида Марғилонлик Мадали ҳофиз Абдурахмонбеги туркумини тўлдириб, уни еттита ашула йўлини яратди ва ўз даврида бу ижролар «Мадалибеги» номи билан машҳур бўлган ва 1912 йилда пластинкага ёздирилган. Бу ноёб пластинка ҳозирда Марғилон санъат музейида сақланади.

Бузрук мақомининг 2 гуруҳдаги шўхбаларидан бири халқнинг сеvimли ижроларидан Ироқи Бухоро саналади. Бу ижро ўзининг жозибаси билан куй тузилиши, авжининг хилма - хиллиги билан ажралиб туради.

Ироқ йўллари асосида Чўли Ироқ, Суворий сингари машҳур чолғу асарлари, Тошкент Ироқи каби ашулалар юзага келган ва севиб чалиниб, куйланиб келади. Умуман, Бузрук мақоми Шашмақом таркибида бош катта мақом вазифасини ўзининг мусиқий салобати билан тўлдириб туради.

БУЗРУК МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛГУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Бузрук
2. Таржеи Бузрук
3. Гардуни Бузрук
4. Муҳаммаси Насруллои
5. Сақили Ислимий
6. Сақили Султон

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари

1. Сараҳбори Бузрук. Тарона 1,2,3,4,5
2. Талқини Уззол Тарона
3. Насруллои Тарона 1,2,3,4
4. Насри Уззол
5. Уфори Уззол. Супориш. Уфар

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари

1. Мўғулчаи Бузрук шаҳобчалари
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар.
2. Савти Сарвиноз шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар
3. Ироқи Бухоро шаҳобчалари:
Талқинча, Чапандоз, Соқийнома, Уфар.
4. Рок шўҳбалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар

Жами: 44 ижро.

РОСТ МАҚОМИ

«Рост» мақоми - қадимий мақомлардан бири бўлиб, 12 мақомнинг бири ҳисобланган. Рост мақоми борасида турли афсоналар ҳам мавжуд бўлиб, Одам ато ва Мо-мо Ҳаводан қолган деб ҳам юритилади. «Рост» ибораси «мос келадиган, тўғри тушадиган» маъноларини билдиради. Бу мақомнинг ладига кўп куй ва ашулалар мос келгани учун Рост деб номланган. Рост мақоми ҳам чолғу ва ашула бўлимларидан иборат бўлиб, мушкулот қисми Таснифи Рост, Гардуни Рост, Муҳаммаси Рост, Муҳаммаси Ушшоқ, Муҳаммас Панжигох, Сақилий вазмин, Сақилий Раг-раг деб номланади. Ростнинг ашула йўллари биринчи ва иккинчи шўҳбалардан таркиб топган бўлиб, биринчи гуруҳ Сараҳбори Рост, Талқини Ушшоқ, Насри Ушшоқ, Наврўзи Сабо шўҳбалари ва Уфари Ушшоқ қисмидан иборат.

Рост мақомининг ашула бўлими бош мавзуи бўлган Сараҳбори Рост ўзининг куй тузилиши жиҳатдан бетакрор ашула йўлларида бўлиб, жуда мураккаб қиёфага эга. Рост мақомининг иккинчи шўҳбаси «Талқини Ушшоқ» деб номланади. Бу мақомда Ушшоқнома билан машҳур бир неча шўҳба ва қисмлар мавжуд. Биринчи гуруҳ шўҳбаларида Насри ушшоқ ва Уфори Ушшоқ ашула йўллари мавжуд. Уларнинг барчаси бир-бири билан

хамоҳанг бўлиб, куй тузилиши ва таркибий қисмлари ҳам бир хилдир. Ушшоқ ибораси арабча «Ошиқлар» маъносини англатади. Ушшоқнинг чолғу ва ашула йўллари ишқий, лирик оҳанг касб этишини ўзи ушбу маънога монандлигини кўрсатади.

Ўтмиш мусиқий манбаларида Наврўзи Араб, Наврўзи Хоро, Наврўзи Баёт, Наврўзи Ажам, Наврўзи Сабо сингари наврўз байрамига нисбатан берилган шўҳбалар мавжуд бўлганлиги айтилади. Баҳор манзараларини лирикасини тасвирлайдиган ушбу ижролар 12 мақомда роҳавий мақомини шўҳбаси саналган. Шашмақомда эса Рост мақоми таркибига киритилган.

Рост мақомининг биринчи гуруҳ шўҳбалари жуда машҳур ашула йўллари саналади. Улар асосида Савт ижролари, уларнинг шоҳобчалари, Ушшоқнинг қатор вариантлари, Гулёри Шаҳноз ва унинг шаҳобчалари, сурнайда чалинадиган қатор мусиқа асарлари юзага келганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Рост мақомининг биринчи гуруҳ шўҳбалари Сараҳбори Ростдан бошланиб, унинг 4 та таронаси айтилади. Туркум эса Талқини Ушшоққа уланиб кетади. Таронасининг ижросидан сўнг Талқини Ушшоққа уланиб кетади. Сўнгра иккита таронаси, Наврўзи Сабо унинг талқинчасига ўтилади. Биринчи гуруҳ шўҳбалари Уфори Ушшоқ ва охирги сипориши билан яқунланади.

Рост мақомининг иккинчи гуруҳ шўҳбаларига Савти Ушшоқ, Савти калон, Савти Сабо киради ва Ростнинг биринчи гуруҳ шўҳбалари асосида яратилган бўлиб, уларнинг вариантлари саналади. Булардан Савти Ушшоқ шўҳбаси алоҳида мазмунга эга бўлиб, янгица сайқал билан жилоланади ва бой мазмундор ашула йўлларига эгадир.

Савти Ушшоқнинг куй оҳанглари асосида халқ бастакорлари жуда кўп куй ва ашулалар яратганлар. Халқимиз орасида машҳур бўлган «Гулузорим», «Фарғонача тановар», «Тонг отгунча», Хоразм дostonларида айтиладиган «Найлайин» ашуласи «Излайман» ва бошқа Фарғонача кўшиқ ва яллалар бунга мисол бўла олади. Бундан ташқари, Мухтор Ашрафийнинг «Дилором» операсидаги Дилором арияси, Дони Зокировнинг «Кўрмадим» романи, Дадаали Соатқуловнинг Муқимий ғазалига ёзган «Навбаҳор» романи, Тўхтасин Жалилов ижодига мансуб бир неча ашула йўллари, Ғанижон Тошматовнинг «Истадим» кўшиғига ўхшаган машҳур ижролар Савти Ушшоқ ҳамоҳанглиги натижасида яратилган бўлиб, мусиқий маданиятимизнинг дурдоналарига айланиб кетган.

Рост мақомининг машҳур шўҳбаларидан бири «Савти калон» саналади. «Калон» сўзи бастакор тахаллусидир. «Савти калон» беш қисмли ашула йўли бўлиб, унинг шаҳобчалари Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфордир. Улар асосида кўплаб куй ва ашулалар яратилган бўлиб, Қаландар 1- II (раққосасидан) «Фарход ва Ширин» драмасидаги Ширин арияси шулар жумласидандир.

Ушбу шўҳбадаги Соқиномайи Савти калон ашуласи машҳур ижролардандир. Рост мақоми йўлларига мос куй ва ашулалар халқимиз мусиқий меросидан муносиб ўрин олган бўлиб, санъаткорларимиз томонидан севиб ижро этилиб келинади.

РОСТ МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛҒУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Рост
2. Гардуни Рост
3. Муҳаммаси Рост
4. Насри Ушшоқ. Тарона 1,2
5. Муҳаммаси Панжгоҳ
6. Сақили вазмин
7. Сақили раг-раг

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари

1. Сараҳбори Рост Тарона 1,2,3,4
2. Талқини Ушшоқ Тарона
3. Муҳаммаси Ушшоқ
4. Наврўзи Сабо. Талқинча
5. Уфори Ушшоқ Сипориш

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Савти Ушшоқ, Шаҳобчалари:
Қашқарча, Соқийнома, Уфар
2. Савти Калон. Шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфор
3. Савти Сабо шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфор

Жами: 35 ижро

НАВО МАҚОМИ

«Наво» мақоми - «Шашмақом» таркибидаги учинчи мақом саналиб, унинг тарихи ҳам ўтмиш замонларга бориб тақалади. «Наво» атамаси арабча сўз бўлиб, ёқимли куй, оҳанг деган маънони англатади. Буюк бобомиз Алишер Навоий ҳам ўз таҳаллусини шу атамага монанд қўллаган бўлиб, «Наво чекувчи, куйловчи» маъноларини англатган. Ўтмиш мусика рисолаларида Наво мақоми Нағмаий Довудий, яхни Довуд пайғамбар куйи деб ҳам аталади. Ўн икки мақомда наво мақоми иккинчи чолғу ва ашула бўлимларидан иборат. Ашула бўлими, биринчи ва иккинчи гуруҳ шўҳбаларидан таркиб топган.

Наво мақоми саккизта чолғу қисмига эга бўлиб, Таснифи Наво, Таржеи Наво, Гардуни Наво, Нағмаи Орази Наво, Муҳаммаси Наво, Муҳаммаси Баёт, Муҳаммаси Хусайний, Сақили Наво деб номланади. Тасниф - мақомнинг бош куйи, Таржеҳ - қайтарма оҳанглардан иборат куй, Гардун, Муҳаммас ва Сақил иборалари дойра усулларининг ифодасидир. Шунингдек, Нағмаи Орази Наво, Хусайний бастакорнинг таҳаллусларига нисбатан берилган атама саналади.

Навонинг чолғу йўллари оҳангларга бой, тез таъсир этадиган, куйлардан тузилган. Навонинг чолғу қисмида усуллар ўзгарсада, бирин-кетин келгани учун бир-бирига боғлиқликни кузатиш мумкин. Наво мақоми асосида қатор чолғу куйлари, сурнай наво йўллари яратилган.

Наво мақомининг ашула бўлими биринчи гуруҳ шўҳбалари Сараҳбор, Талқин, учта Наср ва битта Уфар қисмларидан таркиб топган. Биринчи гуруҳ шўҳбалар - Сараҳбори Наво, Талқини Баёт, Наср шўҳбалари - Наср Баёт, Орази Наво, Хусайний Наво деб номланади ва ўзларининг тонларига эга. Уларнинг биринчиси Савти Наво, Наво оҳанглари таъсирида юзага келган. Чапандоз дойра усулида ижро этилгани учун «Чапандози наво» деб ҳам номланади. Устоз Юнус Ражабий «Савти» дойра усулини қўшиб, куй йўлининг барча ҳаракатларини сақлаб қолиб, ашула йўлини юзага келтирди. Натижада Савти Наво тўлдирилиб, унинг олти қисмли шакли юзага келди. Савти Навонинг бош ашула йўли ижро этилгандан сўнг ижро этилади. «Чапандози Савти Наво» ва унинг Талқинчаси, Қашқарчаси, Савти Навонинг машҳурлиги шундаки, шу асосда барча ижроларда севиб айтиладиган «Авжи Турк» юзага келган.

Наво мақомининг иккинчи гуруҳга кирган машҳур шўҳбаларидан бири Мўғулчай Наво деб номланади ҳамда Талқинча ва Қашқарча ашула йўллари мавжуд бўлиб, туркум

сифатида ижро этилади. Наво мақомининг иккинчи гуруҳ шўҳбаларидан учинчиси Мустаҳзоди Наво деб номланади ва унда ҳам Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфар қисмлари мавжуд. «Мустазод» шеҳр вазни ифодаси бўлиб, арабчада «орттирилган» маъносини англатади.

Мустаҳзоди Навонинг куй йўлида ҳам шеҳр шаклидаги каби орттирилган куй бўлаги мавжуд бўлиб, ҳар бир куй жумласи кетидан уни яқунлаб боровчи кичик бир куй бўлаги қўшилади.

Мустаҳзоди Навонинг биринчи хати - даромад, иккинчи хати - миёнхат, учинчи ва тўртинчи хатлар Баёт намуди, бешинчи хати Наво намуди, охирги хати эса - туширим қисмлардан иборат. Мустаҳзоди Навонинг бош йўли ижро этилгандан сўнг унинг шаҳобчалари - Талқинчаси, Қашқарчаси, Соқийномаси, Уфори ўқилади.

Умуман олганда Наво йирик мақомлардан бўлиб, унинг оҳанглари асосида жуда кўп куй ва ашула ҳамда сурнай йўллари яратилган. Бу асосда Фарғона, Тошкент, Тожикистон воҳаларида машҳур бўлган баёт ижролари ва туркумлари яратилганлиги ва севиб ижро этилганлиги яққол мисол бўла олади. Баёт йўллари шу қадар кенг тарқалганки, унинг асосида кўплаб вариантлар яратилган ва ҳозир ҳам изланишлар давом этмоқда. Бастакорлар бу асосда куй ва ашулалар яратмоқдалар. Шундан кўринадики, Наво мақоми асосида келгусида ҳам кўплаб мусиқий асарлар яратилади.

НАВО МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛҒУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Наво
2. Таржеи Наво
3. Гардуни Наво
4. Нағмаи Орази Наво
5. Муҳаммаси Наво
6. Муҳаммаси Баёт
7. Муҳаммаси Хусайний
8. Сақили Наво

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Сараҳбори Наво. Тарона 1,2
2. Талқини Баёт Тарона
3. Насри Баёт Тарона 1,2
4. Орази Наво Тарона 1,2,3
5. Хусайний Наво
6. Уфари Баёт. Супориш

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Савти Наво шаҳобчалари:
Чапандози Савти Наво, Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар.
2. Мўғилчаи Наво шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар.
3. Мустаҳзоди Наво шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар.

Жами: 40 ижро

ДУГОҲ МАҚОМИ

Шашмақом таркибига кирган тўртинчи мақом - Дугоҳ мақомидир. Дугоҳ атамаси икки ўрин, икки жой маъносини билдиради. Ўн икки мақом мажмуасида Хусайний моқомининг шўҳбаларидан биридир. Дугоҳ мақомининг Хусайний шўҳбасини, яъни Дугоҳ Хусайнийни тинглаб кўрилса, куй бошланишидаги товушлар ораллиғидаги даромаддан олдин келадиган икки пардани гувоҳи бўламиз. Яъни ашула тоникадан олдинги пардадан бошланади.

Эй тан бас айла гамли қиш ўтса баҳор бўлур

Шунга ўхшаш ижроларни дугоҳ мақомининг кўп шўҳбаларида учратиш мумкин. Дугоҳ Шашмақом таркибида мустақил мақом бўлиб, бошқа мақомлар сингари чолғу ва ашула бўлимларидан иборатдир. Чолғу қисми ва шўҳбалари туркум тарзида ижро этилади. Дугоҳнинг чолғу йўллари Таснифи Дугоҳ, Таржеи Дугоҳ, Гардуни Дугоҳ, Пешрави Дугоҳ, Самои Дугоҳ, Муҳаммаси Дугоҳ, Муҳаммаси Чоргоҳ, Муҳаммаси Ҳожи Хўжа, Муҳаммаси Чор Сархона, Сақили Ашқулло деб номланади. Дугоҳ мақомининг чолғу йўллари куй тузилиши жиҳатдан мукамал асарлар бўлиб, улар бадий бўёқларга бойдир. Чолғу бўлимидаги куйлар ижро этилгандан сўнг ашула йўли шўҳбаларига ўтилади. Ашула бўлими биринчи гуруҳ шўҳбалари тароналари билан яхлит ҳолда туркум тарзида ижро этилади. Булар асосий йўллар саналиб, Сарахбори Дугоҳ, Талқини Чоргоҳ, Орази Дугоҳ, Хусайний Дугоҳ шўҳбаларидир ва Уфар Чоргоҳ қисмидир.

Сарахбори Дугоҳ мақом шўҳбаларининг асосий мазмунини ташкил этади ва Навоийнинг:

*Холу хатинг хаёлидин, эй сарви гул узор,
Гаҳи кўзимга хол тушибдур, гаҳи губор*

номли машҳур ғазали билан ижро этилади. Сарахбори Дугоҳ куй тузилиши жиҳатдан мураккаб бўлиб, бир неча куй қисмларидан таркиб топган. Унинг даромад ва миёнхат қисми чолғу муқаддима билан бошланиб, яна бош пардага қайтиб тушади. Учинчи хат Зебо пари авж, тўртинчи, олтинчи хатлар Чоргоҳ намуди, еттинчи хат туширим қисмларидан иборатдир.

Сарахбори Дугоҳ Фарғона - Тошкент ижрочилигида машҳур бўлган Чоргоҳ йўлига жуда яқинлик сезилади ва кейин олти таронасига уланиб кетади. Олтинчи таронаси супориш орқали Талқини Чоргоҳ, Насри Чоргоҳ, Уфори Чоргоҳ ашула йўлларига уланади. Талқини Чоргоҳ куй билан бошланиб, Даромад, Миёнхат, Муҳайяри Чоргоҳ намуди ва туширим қисмлари мавжуд.

Дугоҳ мақомининг Наср шўҳбаларидан бири учта таронаси бир-бирига уланиб кетади. Охирги таронасида супориш айтилиб, Хусайний Дугоҳга уланиб кетади. Бу ижро ривожланиб, Фарғона-Тошкент машҳур ижро йўлларида Дугоҳ Хусайний туркумларига олиб келади. Сурнай Дугоҳи, ўйин Дугоҳи ҳам шу ижронинг давомийлигидир. Дугоҳ Хусайний олти қисмли ашула йўллари бирлаштирган. Улар бир-бирларидан Дугоҳ Хусайний I, II, III, IV, V, VI деб фарқланади.

Дугоҳ мақомининг иккинчи гуруҳ шўҳбалари Савти Чоргоҳ, Мўғулчаи Дугоҳ, Оромижон - деб номланган ашула йўллари ва улар асосида яратилган ашула намуналаридан иборат. Булар ичида мураккаброғи Савти Чоргоҳ бўлиб, Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар шаҳобчалари туркум тарзида ижро этилади. Савти Чоргоҳнинг Қашқарча, Соқийнома йўллари бир-бирига ўхшаш бўлиб, Уфари эса Чоргоҳ ва Уфари Оромижон билан ҳамохангдир.

Дугоҳ мақомининг иккинчи гуруҳ шўҳбаларидан бири «Сараҳбори оромижон» деб аталиб, биринчиси Сараҳбори Оромижон, Оромижон, Уфори Оромижон деб аталган уч қисмга бўлинади. С.О. Даромад, Миёнхат, Муҳайяри Чоргоҳ намуди ва тушириш қисмларидан таркиб топган. Бобурнинг машҳур байти билан ижро этилади:

*Жонимдан ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглимдин ўзга маҳрами асрор топмадим.*

Дугоҳ мақоми асосида жуда кўп ашула йўллари яратилган бўлиб, айниқса, Фарғона-Тошкент ижрочилигида Дугоҳи Хусайний, Чоргоҳ туркумлари жуда машҳурдир. Дугоҳи Хусайнийнинг шаҳобчалари олтита бўлиб, I-Сараҳбори усулда, II-Савти усулда, кейингиси Қашқарча усулда ижро этилади. Дугоҳ Хусайнийнинг сурнай йўллари ҳам машҳур бўлиб, Сурнай Дугоҳи, мушкулоти дугоҳ, Самойи Дугоҳ деб номланади. Яна бир машҳур туркум «Чоргоҳ» бўлиб, I, II, III, IV, V, VI тартибида ижро этилади. Чоргоҳ I, куй тузилиши жиҳатдан Сараҳбори Дугоҳнинг бир кўринишидир. Чоргоҳ II эса Савти Чоргоҳнинг ўзгача вариантыдир. Савти Чоргоҳ ва Чоргоҳ III нинг куй тузилиши бир хилдир. Чоргоҳнинг IV, V, VI шаҳобчалари куй мавзуи жиҳатдан бир-бирининг ритмик вариантыдир. Чоргоҳ йўллари асосида кўплаб чолғу йўллари, патнисаки ашулалар, сурнай йўллари яратилган бўлиб, улар халқимиз мусиқа меросининг ривожланишида жуда катта қийматга эга.

ДУГОҲ МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛҒУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Дугоҳ
2. Пешрав
3. Таржеи Дугоҳ
4. Гардуни Дугоҳ
5. Самойи Дугоҳ
6. Муҳаммаси Дугоҳ
7. Муҳаммаси Чоргоҳ
8. Муҳаммаси Хожихўжа
9. Муҳаммаси Чор Сархона Супориш
10. Сақили Ашқулло Уфар

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари

1. Сараҳбори Дугоҳ.
Тарона. 1,2,3,4,5,6
2. Талқини Чоргоҳ. Тарона
3. Насри Чоргоҳ. Тарона
4. Орази Дугоҳ. Тарона 1,2,3
5. Хусайний Дугоҳ

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Савти Чоргоҳ шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар
2. Мўғулчаи Дугоҳ шаҳобчалари:
Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар, Қаландар
(ашула йўли) Самандар (ашула йўли).
3. Сараҳбори Оромижон. Оромижон. Уфари Оромижон.

Дугоҳ мақоми асосида яратилган куй ва оҳанглар:

Дугоҳ Хусайний I, II, III, IV, V, VI
Чоргоҳ I, II, III, IV, V, VI

Жами: 55 ижро.

СЕГОҲ МАҚОМИ

Сегоҳ - ўн икки мақом тизимидаги мақомларнинг учинчи пардасидан бошланиб ижро этиладиган куй ва ашулаларнинг намунаси бўлиб, «уч ўрин» маъносини англатади. Ҳозирда Сегоҳ атамаси куй ва ашула йўлларини бошланғич уч пардаси ижро жараёнида ишлатилади. Сегоҳ мақомининг чолғу ва ашула йўллари халқ орасида жуда кенг тарқалган. Сегоҳнинг патнисаки йўли ҳам мавжуд. Сегоҳнинг чолғу бўлимида Таснифи Сегоҳ, Таржеи Сегоҳ, Хафиф Сегоҳ, Гардуни Сегоҳ, Мухаммаси Сегоҳ, Мухаммаси Ажам, Мухаммаси Мирзо Ҳаким, Сақили Баёт Нигор деб номланган қисмлар мавжуд. Сегоҳ мақоми туркум тарзида ижро этилса, Таснифи Сегоҳдан бошланади. Таснифи Сегоҳнинг куй мавзуи Сегоҳнинг бошқа чолғу қисмлари ва шўхбаларида тез-тез намоён бўлиб туради. Таржеи Сегоҳ хоналари Таснифи Бузрукдаги Пешравларни эслатади. Хафифи Сегоҳ чолғу йўли Таснифи Сегоҳнинг маълум вариантидир. Дойра усуллари ҳам бир-биридан фарқ қилмайди.

Гурдуни Сегоҳ куйи машҳур бўлиб, жуда ёқимли эшитилади. Сегоҳ муҳаммасидаги хона ва бозғўйларнинг ҳар бири тўрттадан бўлиб, 16 тактдан иборат. Сегоҳнинг Мухаммаси Ажам, Мухаммаси Мирзо Ҳаким, Сақил Баста Нигор чолғу қисмлари куй тузилиши жиҳатдан ранг-баранг оҳанглардан иборат. Сегоҳ мақомининг чолғу қисмлари ижросидан сўнг ашула қисмига ўтилади. Ашула қисмлари шўхбалари икки гуруҳдан иборат бўлиб, биринчи гуруҳга Сараҳбори Сегоҳ, Талқини Сегоҳ, Насри Сегоҳ, Наврўзи Хоро, Наврўзи Ажам ва Уфари Сегоҳ қисмлари киради. Бу шўхбалар бир неча тароналари билан туркум тарзида ижро этилади. Бу шўхбалар орасида Сараҳбори Сегоҳда етти тарона, Талқини Сегоҳда, Насри Сегоҳ ва Наврўзи Ажамда биттадан тарона, Наврўзи Хорода учта тарона мавжуд. Бу шўхбалар орасида учта наср шўхбалар бўлиб, улар Насри Сегоҳ, Наврўзи Хоро ва Наврўзи Ажам номлари билан машҳурдир.

«Хоро» сўзи арабчада тоғли жой, «Ажам» ибораси шарқ халқлари номланиши ифодасидир.

Ашула бўлими Сараҳбори Сегоҳ шўхбаси билан бошланади. Сўнгра унинг тароналари ўзига хос янграйди. Охири еттинчи таронаси супориш деб аталади. Сараҳбори Сегоҳга Талқини Сегоҳ шўхбаси уланиб кетади. Талқини Сегоҳ бетакрор ашула йўли бўлиб, кўпроқ Хусайний Наво оҳангини эслатади. Насри Сегоҳ талқини Сегоҳ билан ҳамоҳангдир. Лекин янгича оҳанг ва мазмун касб этади ва авжида Наво ва Ораз намудлари учрайди. Наврўзи Хоро, Наврўзи Ажам, Наврўзи Сабо шўхбалари ўтмишда ўн икки мақом тизимидаги шўхбалар номи билан саналади. Наврўзи Ажам шўхбасининг куй тузилиши бўйича бошқа шўхбалардан фарқ филади. Унда Турк авжи орқали Уфари Сегоҳга уланиб кетади. Сегоҳ мақом йўллари асосида жуда кўп халқ куйлари ва ашула йўллари яратилган бўлиб, яқка созларда, халқ чолғу дасталари, ашулачилар ансамбллари томонидан севиб ижро этилади.

Сегоҳ оҳанглари замирида авж ҳам яратилган бўлиб, Сегоҳ намуди деб юритилади. Сегоҳнинг иккинчи гуруҳ шўхбалари Мўғулчаи Сегоҳ ва сегоҳ оҳанглари асосида яратилган куй ва ашулалардан иборат. Мўғулчаи Сегоҳ ўз шаҳобчалари билан бошқа мақомлардаги мўғулчалардан фарқ қилади. Унинг таркибида Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфар йўлларидан ташқари чапандоз дойра усуллари ижро этиладиган нимчўпоний дейилган шаҳобчаси ҳам бор. Мўғулчаи Сегоҳнинг Талқинчаи Мўғулчаи Сегоҳ, Нимчўпоний, Қашқарча, Соқийнома ва Уфарлари унинг куй тузилмалари негизида юзага келган. Мўғулчаи Сегоҳ талқинчаси кетидан уланиб айтиладиган шаҳобчаси «Каримқулбеги» деб номланади. Мўғулчаи Сегоҳнинг иккинчи шаҳобчаси Нимчўпоний ҳам халқ орасида Каримқулбеги деб аталади. У Сегоҳнинг бош пардасидан бошланади. Авжида Сегоҳ намуди ва турк авжидан фойдаланилган. Каримқулбеги XIX аср охири ва XX аср бошларида яшаган машҳур хонанда ва бастакордир. Мўғулчаи Сегоҳнинг охириги шаҳобчаси Уфар қисмидир. Уфари Мўғулчаи Сегоҳ ўзига хос нодир ашула йўлларидан бўлиб, шўхчан янграйди.

Сегоҳнинг чолғу ва ашула бўлими жуда ёқимли куй ва ашулалардан иборат бўлиб, улар асосида жуда кўп куй ва ашулалар яратилган. Улардан бири халқ орасида машҳур бўлган «Гиря I-II» ашулаларидир.

«Гиря 1» Чапандоз усулида ижро этилиб, мухаммас шаклидаги шеърлар билан айтилувчи кичик ҳажмли ашуладир. Унинг авжида намудлар тушиб қолдирилган.

*Қўшилсин бу мухаммас базм ичра савти гулёра
Қўйинг йўл бермангиз улфатлар ичра бўлса азёра.*

Гиря иккинчининг куй тузилиши биринчидан фарқ қилади ва жадалроқ сурҳатда ижро этилади. «Фигон», «Сувора», «Гулузорим» каби ажойиб ашула йўллари ҳам Сегоҳ садоларига асосланган. Сегоҳ йўллари заминидан жуда кўп чолғу йўллари, махсус сурнайда чалинадиган куйлар ҳам яратилган эди.

Мушкулоти Сегоҳ ва унинг Уфари, Патнисаки Сегоҳ, Сайқал, Наврўзи Ажам ва унинг тароналари, Уфари Ажам шу кунгача севиб ижро этилади. Сегоҳ йўллари Хоразмда ҳам кенг тарқалган бўлиб, «Норим-Норим» куйи, «Феруз» ашуласи, «Эшвой» қўшиғи ўзининг оҳанглари жиҳатдан Сегоҳ йўлларининг ўзгача кўринишидир. Сегоҳ мақомининг чолғу ва ашула қисмлари ва улар асосида юзага келган намуналар ўзининг бадиий - эстетик қиммати билан мусиқа меросимизда сезиларли ўрин эгаллайди.

СЕГОҲ МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛҒУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Сегоҳ
2. Таржеи Сегоҳ
3. Хафифи Сегоҳ
4. Гардуни Сегоҳ
5. Муҳаммаси Сегоҳ
6. Муҳаммаси Ажам
7. Муҳаммаси Мирзо Ҳаким
8. Сақили Баста Нигор

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Сараҳбори Сегоҳ
Тарона 1,2,3,4,5,6,7
2. Талқини Сегоҳ
Тарона
3. Насри Сегоҳ. Тарона
4. Наврўзи Хоро. Тарона 1,2,3
5. Наврўзи Ажам. Тарона
6. Уфари Сегоҳ. Супориш

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Мўғулчаи Сегоҳ шаҳобчалари:
Талқинчаи Мўғулчаи Сегоҳ Каримкулибеги. Қашқарча, Соқийнома, Уфар
2. Сегоҳ мақоми асосида яратилган куй ва оҳанглар:
Мушкулоти Сегоҳ ва Уфар, Патнисаки Сегоҳ, Сайқал, Наврўзи Ажам ва тароналари, Уфари Ажам, Гиря I, II.

Жами: 45 ижро

ИРОҚ МАҚОМИ

Ироқ мақоми қадимги мақомлардан бўлиб, у ҳақда маълумотлар минг йилдан буён манбаларда қайд этилади. Бу даврларда лад қурилмалари куй ва ашула бўлиmlари бир неча бор ўзгариши табиий бўлиб, «Шошмақом» таркибида эса асрлар оша такомиллашуви натижасида ўзига хос ўринга эга бўлган мақомдир. «Ироқ» ибораси Шарқда машҳур бўлган араб мамлақати ва унга нисбатан берилган мақом номидир. Мақомлар қадимдан машҳур мамлакатлар, шаҳарлар, яратилган бетакрор бастакорлар номлари билан номланиб келган.

«Ироқ» мақоми шарқ халқлари мусикасида муҳим ўрин тутди ва турли халқларда бири-бирига ўхшамаган ўзига хос оҳанглар асосида юзага келган. Шашмақомдаги Ироқ мақоми эса ўзбек ва тожик халқлари мусикасининг лад-тоналлиги, вазн ва усуллари, куй тузилиши хусусиятлари орқали чамбарчас боғлиқдир. Унинг таянч пардалари I, IV, V, VI-боскичлардир.

Ироқ мақоми ҳам чолғу ва ашула бўлимидан таркиб топган бўлиб, унинг чолғу бўлимида Таснифи Ироқ, Таржеи Ироқ, Мухаммаси Ироқ, Сақили Ироқ 1, 2, Сақили Калон дейилган куй йўллари мавжуддир.

Таснифи Ироқ ушбу мақомнинг бош куй мавзуи бўлиб, анча кенг. Саккизта хона ва бозгўйдан иборат. Ироқ мақомининг Тасниф, Таржех, Мухаммас ва Сақил йўллари яхлит ҳолда бирин-кетин ижро этилгандан кейин, унинг ашула бўлими шўхбаларига ўтилади. Улар Сараҳбори Ироқ, Мухайяри Ироқ, Чамбари Ироқ ва Уфари Ироқ деб номланади.

«Ироқ»да иккинчи гуруҳ шўхбалари учрамайди. «Ироқ» мақоми шўхбаларининг куй тузилиши ва ижро этиш услуби мураккаб бўлгани учун кўпчилик хонандалар ижро эта олмаганлар. Лекин профессор Фитратнинг ёзишича, машҳур Бухоролик мақомдон ҳофиз Ота Жалол Мухайяри Ироқ асосида беш қисмли Савт шўхбасини яратган ва «Савти Жалолӣ» деб номланган. Унинг Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар шаҳобчалари бўлган.

Ироқнинг ашула йўллари туркум Сараҳбори Ироқ билан белгиланади. Бу ашула йўлининг куй тузилиши жуда мураккаб бўлиб, у кичик октаванинг «ля» пардасидан бошланиб, икки ярим октавагача, яъни учинчи октаванинг «ре» пардасигача кўтарилади. Бу ижрони камдан - кам ҳофизлар бажаришган бўлиб, кўпроқ хотин-қиз овозлар бўлган мақом ансамблларда авжларини тўлдирганлар.

Сараҳбори Ироқ чолғу муқаддимасидан сўнг икки байтдан иборат ашула жумлалари билан бошланади. Учунчи хати ўрта парда, яъни Миёнхат, тўртинчи ва бешинчи хатлар Зебо пари авжи, олтинчи ва еттинчи хатлар - Мухайяри Чоргоҳ намуди, охириги хат тушуриш қисмларидан иборат.

Сараҳбори ироқ халқимиз орасида ироқ номи билан машҳур ҳамма куй ашулаларнинг асоси бўлиб хизмат этган. Сараҳбори ироқ ўқилгандан сўнг унинг олти таронаси бирин-кетин ижро этилади. Қолган тўртта таронаси эса Наср дойра усулида ижро этилади.

Сараҳбори Ироқ тароналари билан биргаликда ижро этилгандан сўнг Мухайяри Ироқ шўхбасига ўтилади. Мухайяри Ироқ наср шўхбаси бўлиб, Мухайяри Чоргоҳ намудининг турли баландликларда такрор ижро этиладиган вариантыдир. Мухайяр - «танлаб олинган» деган маънони билдиради. Мухайяри Ироқ Дугоҳ мақоми ладига мос бўлиб, Чоргоҳ шўхбаси билан ҳамроҳанг куйланади. Шунинг учун унинг асосида яратилган намуд «Мухайяри Чоргоҳ» деб аталиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Мухайяри ироқ мунгли, дардли, таъсирчан янграйди.

Мухайяри Ироқ ижросидан сўнг унинг тўртта таронаси ва сипориши ўқилади. Биринчи таронаси Фарғона ва Тошкентда машҳур бўлган «Чоргоҳ-2»нинг ўзидир. Лекин авжида мухайяри Чоргоҳ намуди киритилган. Иккинчи тарона ҳам Чоргоҳ йўллари эслатади. Учунчи ва тўртинчи тароналари куй тузилиши бошқача бўлиб, бастакор оҳанглардан иборат. Супориш эса Сараҳбори Ироқ куй жумлаларидан иборат.

Ироқ мақомининг яна бир шўхбаси Чамбари Ироқ деб номланиб, биргина ашула йўлидан иборат. Чамбари Ироқ Фарғона ва Тошкентда машҳур бўлган «Сувора»ни эслатади, талқинча дойра усулида ижро этилади. Чамбари Ироқ чолғу муқаддима билан бошланади. Унинг биринчи хати - Даромад, иккинчи ва учунчи хатлар - ўрта пардаларда ижро этиладиган Миёнхат, тўртинчи хати Зебо пари авжи, бешинчи, еттинчи хатлар Миёнхатнинг янгиланиши, охириги хати эса туширим қисмларидан иборат. Ироқ мақомининг Уфари мухайяри Ироқ билан оҳангдош бўлиб, унинг Уфар дойра усулидаги кўринишидир.

Умуман олганда, Ироқ мақоми туркум бошқа мақомларга нисбатан анчагина ихчам, унинг таркибида Сараҳбор ва биттагина Наср шўхбаси ҳисобланган Мухайяри Ироқ мавжуд бўлиб, унда «Талқин» ёки «Чапандоз», иккинчи гуруҳга кирадиган «Савт» ва

«Мўғулча» шўҳбалари ҳам йўқ. Лекин Ироқ йўллари асосида жуда кўп куй ва ашула йўллари яратилган бўлиб, мисол учун Чўли Ироқ, Уфари Мушкулоти Ироқ, Тошкент Ироқи, Бозургоний, Сурнай Ироғи ва қатор ижроларни кўрсатиш мумкин. Шундай қилиб, Ироқнинг чолғу йўллари ижро этилиб, унинг Сараҳбори ва Наср шўҳбалари тароналари билан ўқилгандан сўнг Уфар қисми ва супориш билан туркум тугалланади.

ИРОҚ МАҚОМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

ЧОЛҒУ БЎЛИМИ

1. Таснифи Ироқ
2. Таржеи Ироқ
3. Мухаммаси Ироқ
4. Сақили Ироқ 1,2
5. Сақили Калон
Уфар, Супориш

АШУЛА БЎЛИМИ

Биринчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Сараҳбори Ироқ.
Тарона 1,2,3,4,5,6
2. Мухайяри Ироқ
Тарона 1,2,3,4

Иккинчи гуруҳ шўҳбалари:

1. Чамбари Ироқ, Уфар, Супориш
2. «Савти Жалолоий» шўҳбаси: Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар
3. Ироқ мақоми асосида яратилган куй ва оҳанглар: Чўли Ироқ, Уфари Мушкулоти Ироқ, Тошкент Ироқи, Бозургоний, Сурнай Ироқи.

Жами: 31 ижро

Умумий Шашмақом ижроси баҳзи тахминлар асосида 250 ижро деб олинди.

ХОРАЗМ МАҚОМЛАРИ

Хоразм мақомлари асосларига келсак, бу масалага икки томонлама ёндошиш зарурияти туғилади. Чунки Хоразм мақомлари юзасидан турлича қарашлар, баҳсталаб фикрлар мавжуд бўлиб, барчасига маълум даражада ёндошиш, қайси томоннинг фикри ҳақиқатга яқинроқ эканлигини идрок этиш зарур бўлади. Бу санъат мухлисларининг фикрига боғлиқ.

Биринчидан, Хоразм мақомларининг яралиши ва ижро услублари ҳақидаги баҳсларга кулоқ тутмоқ зарур бўлади. Баҳзи маълумотларга қараганда, хоразмлик созанда ва бастакор Ниёзжон Хўжа XIX аср бошларида Бухорога бориб «Шашмақом»ни ўрганиб, Хоразмда уни тарғиб қилгани, Хоразм мақомлари «Шашмақом»нинг ўзгинаси эканлиги айтиб ўтилади.

Иккинчи бир манбаларда Хоразм мақомларининг айрим қисмларидаги парчалар тузилиш жиҳатидан ва характер жиҳатидан бир-биридан фарқ қилиниши айтилади. Қандай бўлмасин, Хоразм мақомлари Муҳаммад Раҳимхон Соний - Феруз даврида машҳур шоир ва мусиқашунос Комил Хоразмий ва ўғли Муҳаммад Расул Мирзо ҳамда шогирдлари томонидан Хоразм олти ярим мақоми «Ганбур чизиғи»га ноталаштирилганлиги ҳақида аниқ маълумотлар мавжуд.

Хоннинг ўзи ҳам етук шоир, созанда, бастакор, ҳофиз бўлганлиги, қадимий мақом куйлари асосида «Наво», «Сегоҳ», «Дугоҳ»ларга боғлаб куйлар яратгани, у яратган Феруз I, II, III ижролари халқ ичида машҳур бўлиб кетганлиги айтиб ўтилади. Ҳатто Хоразм мақомларини халқнинг дахлсиз мулки деб эҳлон қилиб, мақомларни камситган ёки бузиб ижро этганларни қаттиқ жазолаш ҳақида фармони олий чиқарганлиги аниқ манбалар асосида кўрсатилади.

Хоразм мақомларини ноталаштиришга қатор мусиқашунос олимлар қўл уришган. Мулла Бекжон билан машҳур мусиқашунос Матюсуф Девон 1925 йилда Москвада чоп этилган «Хоразм мусиқий тарихчаси» асарида Хоразм мақомларининг тузилиши, шакллари, ижро йўллари ҳақида маълумотлар беришган ва айрим нота кўринишлари билан тўлдиришган. Хоразм мақомлари билан таниқли мусиқашунос Е.Е. Романовская ҳам шуғулланган бўлиб, шундай ёзади:

«Сўнгги хонлар даврида (XIX аср) Хивада ижро этиб келинган мақомлар ҳам 1934 йилда Ўзбекистон санъатшунослик илмий текшириш институти экспедицияси ёзиб олган мақомлар аслида Бухоро мақомларидир. Бу мақомларни бундан тахминан 130 йил бурун Ниёзхўжа деган созанда, машшоқ Бухородан Хивага олиб келган»¹

Бу ҳақда қандай фикрлар айтилмасин, барибир, Хоразм мақомлари ижросида алоҳида услуб ва шаклларга эга бўлган, усул ва ритми жиҳатидан «Шашмақом»дан фарқ қиладиган алоҳида ижро мактабини кузатамиз. Ўз даврида Хоразм ижрочилик мактабининг буюк намоёндалари етишиб чикдилар. Муҳаммад Ёқуб девон, Бобо буломон, Комил Хоразмий, Муҳаммад Юсуф Баёний, Куржи ота, Полли дўзчи, Муҳаммад Расул Мирзо, Худойберган Мухркан, Муҳаммад Юсуф Девон-Чокар, Матпано Худойберганов, Мадрахим Шерозий, Хожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов сингари улуғ санъаткорлар шулар жумласидандир.

Хоразм мақомларини Матпано ота, Мадрахим Шерозий, Хожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов ва бошқа устозлардан ўрганиб нотага олган, уни аввал бир жилд, кейин 1980 йилда уч жилдлик этиб чоп қилдирган, яна бир улкан бастакор Матниёз Юсуповдир (1925-1992).

Хоразм мақом санъатини вилоятда янада ривожлантириш тўғрисида, «Ганбур чизиғи»да битилган Феруз замонасидаги чизиғига кўчириш билан келгуси авлодга тўлалигича етказиш борасида Хоразм ҳокимлигининг 1995 йил 29 сентябр 203- сонли қарори эҳлон қилинди. Ушбу қарорга биноан, таниқли созандалар Аҳмад Машарипов,

¹ Е.Е.Романовская. Хоразм классик музыкаси. «Ўздав/нашр», Тошкент, 19- бет.

Озод Иброҳимов, Озод Бобоназаровлардан иборат 3 кишилик гуруҳ тузилди ва бу ишлар мувафакқият билан амалга оширилди.

Хоразм мақомлари қуйидаги тартибда келади:

Рост, Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ, Панжгоҳ.

Хоразм мақомларининг бевосита тузилиши ва ижровий хусусиятларига келсак, аввалда Шашмаком йўлларининг айтим бўлимидаги шўҳбалар сақлаб қолинган. Лекин кейинчалик Хоразм ижрочилик мактабининг тез ривожланиши натижасида ашула йўлларида жуда кўп ўзгарувчанликни кузатамиз.

Баҳзи шўҳбаларнинг номланишида ҳам ижро хусусиятларида ҳам ўзгарувчанлик мавжуд. Масалан, тарона қисмлари «Рост» мақомида, «Сувора», «Нақш», «Фарёд»; «Бузрук»да эса «Сайри гулшан», «Наво»да - «Сувора», «Фарёд», «Нақш»; «Дугоҳ»да - «Сувора»; «Сегоҳ»да - «Нақш» ва «Муқаддима» деб номланади. Айтим бўлимларининг бош шўҳбаси бўлган Сараҳборлар Хоразмда мақомлар номи билан - Мақоми Рост, Мақоми Бузрук, Мақоми Наво, Мақоми Сегоҳ, Мақоми Дугоҳ деб номланади. Шундай ҳолат - чертим бўлимларида ҳам кузатилади.

Хоразм мақомларидаги айтим ва чертим бўлимларининг бошланиш қисмидаги бир хиллик бунга сабабдир. Хоразм мақомларида Сараҳборларнинг баҳзи тароналари терма ҳолда, авж кўшилиб, йирик шаклдаги ашулага айлантирилган. «Сараҳбори Рост»да учта тарона мавжуд бўлиб, «Тарона», «Сувора», «Нақш» деб номланади.

Сараҳборлар тароналари билан айтилганидан сўнг, талқин шўҳбаларига ўтилади. Улар Талқини Рост, Талқини Бузрук, Талқини Наво, Талқини Сегоҳ деб номланади. Хоразм мақомларида ўн бешта наср йўллари мавжуд бўлиб, «Хоразм мақомлари» китобида саккизта наср шўҳбалари берилади. Улар «Рост» мақомида «Наврўзи сабо», «Бузрук»да Насруллои, Навода - Фарёд ва Орази Наво, Дугоҳда Чоргоҳ ва Баёт, Сегоҳда - Сабо, Наврўзи Хоро, Насри Ажам деб номланади.

Хоразмда кенг тарқалган айтим ижроларидан бири Сувора йўллари дир. Сувора ибораси тожикча отлик, чавандоз маъноларини билдиради. Суворалар шакл жиҳатдан мақом шўҳбалари каби йирикдир ва усуллари Соқийнома ёки Уфар дойра усулларида бўлади. Ҳозирда Сувора йўлларининг турли намуналари кенг тарқалган. Биринчи асосий Катта Сувора «Она Сувора» дейилади ёки «Ўзбек Сувораси» дейилади. Баҳзида «Тожик Сувораси» деб аталади. Асосий суворалар қуйидагилардан иборат:

1. Она Сувора (катта Сувора).
2. Чапандози Сувора.
3. Якпарда Сувора.
4. Кажханг Сувора.
5. Қўшпарда Сувора.
6. Беш парда Сувора.
7. Калта Сувора.

Савти Суворалар: Савти Сувора I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV ва ҳоказоларга бўлинади.

Мақомдон устоз Хожихон Болтаев савти сувораларни қатор вариантларини яратган. «Уфори савти сувора» I,II ҳамда «Гул уфор савти сувора» йўллари шулар жумласидандир.

Хулоса қилиб айтганда, Шашмақом Хоразм ижрочилик мактаби замирида ўзига хос ўзгариш ва ривожланиш жараёнини касб этди. Чертим йўллари, усуллари ихчамлаштирилди, бастакорлар томонидан кўшимча намуналар киритилди. Хоразм мақомлари ижрочилик нуқтаи-назаридан ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Асрлар давомида устоздан шогирдга, авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб келаётган Хоразм мақомлари даврлар ўтган сари ўзининг сержило, серқирра кўринишлари билан намоён бўлмоқда. Хоразм мақомат санъати ижрочилиги мусиқий маданиятимизнинг ажралмас бўлаги сифатида ҳамisha ардоқланади.

Хоразм мақомларининг бирин-кетин жойлашиши ва таркибий қисмида фарқлар мавжуд бўлиб, бунга эътиборни қаратиш зарур бўлади. Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг «Танбур чизиғи»да мақомлар қуйидаги тартибда жойлашган:

Дугоҳ, Рост, Наво, Ироқ, Сегоҳ, Бузрук ва ўз - ўзидан кўринадики, «Шашмақом»да жойлашган, яхни Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ тартибида келмайди.

И.Ақбаров таҳрири остида чоп этилган «Хоразм мақомлари»да эса Рост, Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ тартибида келади.

Матниёз Юсуповнинг 1980 йиллардаги чоп этилган 5 жилдлик «Хоразм мақомлари»да ҳам Рост, Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ ва Панжгоҳ кўшилган тартибда келади.

Қуйида биз «Хоразм мақомлари» нинг турли даврларда ёзилган вариантларини бериш билан уларнинг бир-бирларидан фарқланишларини кўрсатишга ҳаракат қилдик.

1. Рост мақоми

Хоразм «Ган-бур чизиғи» қўлёзмаси	«Хоразм мусиқа тарихи-га доир очерк-лар» китобида берилган маълумот.	Матёкуб Харрат ижросида 1934 йилда ёзилган нусхаси	Матниёз Юсупов ёзиб олган 1958 йилдаги нашри	Матниёз Юсупов ёзиб олган 1980 йиллар нашри
Чертим йўли				
Мақоми Рост	Мақоми Рост	Мақоми Рост	Мақоми Рост	Тани мақом
Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ
Пешрави Гардун	Пешрави Гардун	Пешрави Гардун	Пешрави Гардун	Пешрави Гардун
-	Мураббаи Комил	Мураббаи Комил	-	Мураббаи Комил
Мухаммас	Мухаммаси Жаид	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас
-	-	-	-	Пешрав I
Мухаммаси Панжгоҳ	Мухаммаси Жаид Фируз	Мухаммаси Жаид Фируз	Мухаммас	Мухаммаси Фируз
-	-	-	-	Пешрав II
-	-	-	-	Пешрав III
Мухаммаси Ушшоқ	Мухаммас	-	Мухаммаси Ушшоқ	Мухаммаси Ушшоқ
Панжгоҳ	-	-	-	Пешрав IV
-	Мураббаи Рост	Мураббаи Рост Мирзо	-	Мураббаи Рост
-	Мусаббаи Рост	-	-	Мусаббаи Рост
Сақили Вазмин	Сақили Мирзо Рост	Сақили Рост	Сақили Вазмин	Сақили Мирзо
Сақил	Сақил Мўхркан	Сақил Мўхркан	-	Сақил Мўхркан
-	Уфор	Уфор Рост	Уфор	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
-	-	-	-	Гулуфор
Биринчи айтим йўллари				
Мақоми Рост	Мақоми Рост	-	Мақоми Рост	Тани мақом
Тарона	Тарона	-	Тарона	Тарона I
-	-	-	-	Тарона II
-	-	-	-	Тарона III
-	-	-	-	Тарона IV
Сувора	Сувора	-	Сувора	Сувора
Нақш	Нақш	-	Нақш	Нақш
Талқин	Талқин	-	Талқин	Талқин
-	-	-	-	Муқадима
Насри Ушшоқ	Насри Ушшоқ	-	Фарёд	Фарёд Насри Ушшоқ
Насри Сабо	Насри Сабо	-	Сабо	Сабо
Уфор	Уфор	-	Уфор	Уфор

Рост мақомининг иккинчи айтим йўллари аниқланиб,
тубандагича берилди:

1. Катта сувора. 2. Савти Сувора, 3. Уфори Сувора, 4. Гулуфори Сувора, 5. Фируз I, 6. Фируз II, 7. Савти Фируз I, 8. Савти Фируз II, 9. Тарона I, 10. Тарона II, 11. Мустазод, 12. Гулуфор.

2. БУЗРУК МАҚОМИ

Чертим йўли

Тасниф	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук	Тани мақом
Таржеҳ	Пешрав I	Пешрав I	Пешрав	Пешрав I
-	Пешрав II	Пешрав II	-	Пешрав II
-	Пешрав III	Пешрав III	-	Пешрав III
-	-	-	-	Пешрав IV
-	-	-	-	Пешрав V
Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас I
-	-	-	-	Мухаммас II
-	Саусули Бузрук	Саусули Бузрук	-	Саусул
Мухаммас	Мухаммас Фируз	-	-	Мухаммас III
-	-	-	-	-
Насруллои	-	-	-	Мухаммас IV
Сақили Исломий	Сақили Исломий	Сақили Исломихоний	Сақили Исломихоний	Сақили Ислом
Сақили Ниёз- жон-Хўжа	Сақили Ниёз- жон-Хўжа	Сақили Ниёз- жон-Хўжа	Сақили Ниёз-Хўжа	Сақили Ниёз-Хўжа
Сақили Султон	Сақили Султон	Сақили Султон	Сақили Султон	Сақили Султон
-	-	Уфори Бузрук	Уфор	Уфор
-	-	-	-	Гулуфор

Биринчи айтим йўллари

Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук	-	Мақоми Бузрук	Тани мақом
Тарона I	Тарона I	-	Тарона I	Тарона I
Тарона II	Тарона II	-	Тарона II	Тарона II
Тарона III	Тарона III	-	Тарона III	Тарона III
Тарона IV	Тарона IV	-	-	Тарона IV
Талқин	Талқин	-	Талқин	Талқин
-	-	-	-	Тарона I
-	-	-	-	Тарона II
Насруллои	Насруллои	-	Насруллои	Насрулло
-	-	-	-	Талқин
Насри Ажам	-	-	-	Фарёд
Сувора	Сувора	-	Сувора	Сувора
Нақш	Нақш	-	-	Нақш
Муқаддимаи Насри	Муқаддимаи Насри Уззол	-	-	Муқаддима

Уззол				
Наср	-	-	-	Насри талқинча
Насри Уззол	Насри Уззол	-	-	Насри Оразиборн
Уфор	Уфор	-	Уфор	Уфор
<i>Бузрук мақомининг иккинчи айтим йўллари аниқланиб, қўйидагича берилди:</i>				
<i>1. Чапандози Сувора, 2. Савти Сувора, 3. Уфори Сувора, 4. Мустанод, 5 Мўғулча, 6 Мўғулча Уфориси, 7 Гулуфор.</i>				
3. НАВО МАҚОМИ				
Чертим Йўли				
Мақоми наво	Мақоми наво	Мақоми наво	Мақоми наво	Тани мақом
Пешрав	Пешрав	Пешрав I	Пешрав I	Пешрав I
-	-	Пешрав II	Пешрав II	Пешрав II
-	-	-	Пешрав III	Пешрав III
-	-	-	Пешрав IV	Пешрав IV
-	Пешрави Занжир	Пешрави Занжир	Пешрави Занжир	Пешрави Занжир
-	-	-	-	Қари Наво
Мухаммас	Мухаммаси Наво	Мухаммас	Катта Мухаммас	Катта Мухаммас
Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт
Сақил	Сақил	Сақили Наво	Сақил	Сақил
-	Ним Сақил	Ним Сақил	Ним Сақил	Ним Сақил
-	Уфор	Уфори Наво	Уфор	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
Биринчи айтим йўли				
Мақоми Наво	Мақоми Наво	-	Мақоми Наво	Тани Мақом
Тарона	Тарона	-	Тарона	Тарона I
-	-	-	-	Тарона II
-	-	-	-	Тарона III
-	-	-	-	Тарона IV
Сувора	Сувора	-	Сувора	Сувора
Талқин	Талқин	-	Талқин	Талқин
Хоразмча Тарона	Хоразмча Тарона	-	-	Тарона
-	-	-	Фарёд	Фарёд
Насри Баёт	Насри Баёт	-	-	Наср
Насри Ораз	Насри Ораз	-	Ораз	Ораз
Мукаддимаи Дугоҳ Хусайний	Мукаддимаи Дугоҳ Хусайний	-	-	Мукаддима
Насри Дугоҳ Хусайний	Дугоҳ Хусайний	-	-	-
Талқин Мустанод	Талқин Мустанод	-	-	Талқин Мустанод
Нақш	Нақш	-	Нақш	Нақш

Сувораи Дугоҳ Хусайний	Сувораи Дугоҳ Хусайний	-	-	Сувораи Ҳусайн
Талқиний Дугоҳ Хусайний	Талқиний Дугоҳ Хусайний	-	-	Талқини Ҳусайн
Уфор	Уфор I	-	Уфор	Уфор I
-	Уфор II	-	-	Уфор II
<i>Наво мақомининг иккинчи айтими йўллари аниқланиб, қуйидагича берилади:</i>				
1. Якпарда Сувора, 2. Салти Сувора, 3. Уфори Сувора, 4. Гулуфори Сувора, 5. Мустанод, 6. Талқини мустанод, 7. Савти мустанод, 8. Гулуфори мустанод, 9. Уфори мустанод I, 10. Уфори мустанод II, 11. Рок I, 12. Рок II, 13. Тарона I, 14. Тарона II, 15. Уфор I, 16. Уфор II,				
1. ДУГОҲ МАҚОМИ Чертим йўли				
Мақоми Дугоҳ	Мақоми Дугоҳ	Мақоми Дугоҳ	Мақоми Дугоҳ	Тани Мақоми
Пешрав I	Пешрав I	Пешрав I	Пешрав I	Пешрав I
Пешрав II	Пешрав II	Пешрав II	Пешрав II	Пешрав II
Пешрав III	Пешрав III	Пешрав III	Пешрав III	Пешрав III
Пешрав IV	Пешрави Дугоҳ Фируз	-	Пешрав IV	Пешрав IV
Пешрави Зар- бул фатҳ	-	Зарбул фатҳ	Зарбул фатҳ	Зарбул фатҳ
Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ	-	Таржеҳ
Самои	Самои Дугоҳ	Самои	Самои	Самои
Мухаммас I	Мухаммас I	Мухаммас I	Мухаммас	Мухаммас I
Мухаммас II	Мухаммас II	Мухаммас II	-	Мухаммас II
Мухаммас III	Мухаммас III	Мухаммаси Чоргоҳ I	-	Мухаммас III
Мухаммас IV	Мухаммас IV	Мухаммаси Чоргоҳ II	-	Мухаммас IV
Сақили Ишқулло	Сақили Ишқулло	Сақили Ишқулло	Сақили Ишқулло	Сақили Ишқулло
Сақили Фируз	Сақили Фируз	-	-	Сақил
Пахта зарб	Пахта зарб	Пахта зарб	Пахта зарб	Пахта зарб
-	Зарбул Фатҳ	-	-	Зарбул
Уфор	Уфор	Уфори Дугоҳ	Уфор	Уфори I
-	-	-	-	Уфор II
Биринчи айтими йўллари				
Мақоми дугоҳ	Мақоми дугоҳ	-	Мақоми дугоҳ	Тани Мақоми
Тарона I	Тарона I	-	Тарона	Тарона I
Тарона II	Тарона II	-	-	Тарона II
Тарона III	Тарона III	-	-	Тарона III

-	-	-	-	Тарона IV
Муқаддимаи Насри	Муқаддимаи Насри ҳижоз	-	-	Муқаддима
Талқин	Талқин	-	-	Талқин
Чоргоҳ	Чоргоҳ	-	Чоргоҳ	Чоргоҳ I
Насри Чоргоҳ	Насри Чоргоҳ	-	-	Чоргоҳ II
Нақш	Нақш	-	-	Нақш
Насри ораз	-	-	-	Насри ораз
-	Муқаддимаи Насри Ораз	-	-	Муқаддима
Наср	Насри Ораз	-	-	Насри
Сувора	Сувораи Дугоҳ Хусайний	-	Сувора	Сувора
-	Талқини Дугоҳ Хусайний	-	-	Талқин
-	-	-	Баёт	Баёт
-	Сувора	-	-	Сувора
Уфор	Уфор I	-	Уфор	Уфор I
-	Уфор II	-	-	Уфор II

Дугоҳ мақомининг иккинчи айтими йўллари аниқланиб, қўидагича берилди:

1. Хушпарда Сувора, 2. Савти Сувора. 3. Гулуфори Сувора 4. Уфори Сувора.
2. Мустазод. 6. Талқини Музтазод. 7. Савти Музтазод. 8. Уфори Мустазод. 9. Гулуфори Мустазод. 10. Уфор I, 11. Уфор II.

5. СЕГОҲ МАҚОМИ Чертим Йўли

Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	Тани Мақоми
-	-	-	-	Таржеҳ
Ҳафиф	Ҳафиф	Ҳафиф Сегоҳ	Ҳафиф	Ҳафиф
Пешрав	Пешрав	Пешрав	-	Пешрав I
-	-	-	-	Пешрав II
-	-	-	-	Пешрав III
-	-	-	-	Пешрав IV
Мухаммас I	Мухаммас	Мухаммаси Сегоҳ	Мухаммас I	Мухаммас I
Мухаммас II	-	Мухаммаси Сегоҳ II	Мухаммас II	Мухаммас II
Сақили бастанёр	Сақил	Сақили бастанёр	Сақили бастанёр	Сақил I
-	Сақили Фируз	-	-	Сақил II
-	Саусули Фируз	-	-	Саусул
-	Чор усули Фируз	-	-	Чор усул

-	Уфор	Уфори Сегоҳ	Уфор	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
Биринчи айтим йўллари				
Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	-	Мақоми Сегоҳ	Тани Мақоми
Тарона I	Тарона I	-	Тарона	Тарона I
Тарона II	Тарона II	-	-	Тарона II
Тарона III	Тарона III	-	-	Тарона III
Муқадимаи Талқин	Муқадимаи Талқин	-	-	Талқин
Талқин	Талқин	-	Талқин	Муқаддима
-	-	-	Сабо	Сабо
Муқаддимаи Насри Ҳижоз	Муқаддимаи Насри Ҳижоз	-	-	Муқаддимаи Насри Ҳижоз
Насри Ҳижоз	Насри Ҳижоз	-	-	Насри Ҳижоз
Насри Наврўзи Хоро	Насри Наврўзи Хоро	-	Наврўзи хоро	Наврўзи хоро
Совора	Совора	-	Совора	Сувора
Нақш	Нақш	-	Нақш	Нақш
Таронаи насри ажам	Таронаи насри ажам	-	Муқаддимаи насри ажам	Муқаддимаи насри ажам
Насри ажам	Насри ажам	-	Насри ажам	Насри ажам
-	-	-	-	Тарона I
-	-	-	-	Тарона II
Уфор	Уфор I	-	Уфор	Уфор I
-	Уфор II	-	Уфор II	Уфор II
<i>Сегоҳ мақомининг иккинчи айтим йўллари аниқланиб, кўйидагича берилди:</i>				
1. Кажханг сувора, 2. Савти Сувора, 3. Уфори Сувора, 4. Гулуфори Сувора, 5. Талқин, 6. Гусбанд, 7. Мустазод, 8. Мустазод Уфориси, 9. Тарона I, 10. Тарона II, 11. Уфор I 12. Уфор II.				
6. ИРОҚ МАҚОМИ				
Чертим йўли				
Мақоми ироқ	Мақоми ироқ	Мақоми ироқ	Мақоми ироқ	Тани Мақоми
-	Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ	Таржеҳ I
Пешрав	Пешрав	Пешрав	-	Таржеҳ II
-	-	-	Пешрав I	Пешрав I
-	-	-	Пешрав II	Пешрав II
-	-	-	-	Пешрав III
Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас I
Мухаммаси Фируз	Мухаммаси Фируз	Мухаммаси Фируз шоҳи	-	Мухаммаси II
Саусул	Саусул	Саусул Ироқ	-	Саусул I
-	Саусул Фируз	Саусули Фируз шоҳи	-	Саусул II
Сақил I	Сақил I	Сақил I	Сақил	Сақил I
Сақил II	Сақил II	Сақил II	-	Сақил II

Нақши Ироқ На фурдам	Нақши Ироқ На фурдам	Нақши Ироқ На фурдам	-	Нақши На фурдам
Уфор	Уфор	Уфор Ироқ	Уфор	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
БИРИНЧИ АЙТИМ ЙЎЛЛАРИ				
-	-	-	-	Тани мақом
-	-	-	-	Тарона I
-	-	-	-	Тарона II
-	-	-	-	Тарона III
-	-	-	-	Тарона IV
-	-	-	-	Талқин
-	-	-	-	Фарёд
-	-	-	-	Сувора
-	-	-	-	Мукаддима
-	-	-	-	Талқин
-	-	-	-	Нақш
-	-	-	-	Ораз
-	-	-	-	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
<i>Ироқ мақомининг иккинчи айтим йўллари аниқланиб, қуйидагича берилади:</i>				
1. Катта Сувора, 2. Савти Сувора, 3. Уфори Сувора, 4. Гулуфори, 5. Талқин, 6. Мустазод, 7. Фарёди Мустазод, 8. Талқини Мустазод, 9. Савти Мустазод, 10. Уфори Мустазод, 11. Гулуфори Мустазод. 12. Уфор I. 13. Уфор II.				
7. ПАНЖГОҲ МАҚОМИ				
Чертим йўли				
-	-	Мақоми панжгоҳ	-	Тани мақом
-	-	-	-	Таржеҳ
-	-	-	-	Таржеҳ II
-	-	-	-	Пешрав I
-	-	-	-	Пешрав II
-	-	-	-	Пешрав III
-	-	-	-	Пешрав IV
-	-	Мухаммаси Панжгоҳ	-	Мухаммас I
-	-	Мухаммаси Ушшок	-	Мухаммас II
-	-	Сақили Вазмин	-	Сақил I
-	-	-	-	Сақил II
-	-	-	-	Уфор I
-	-	-	-	Уфор II
-	-	-	-	Гулуфор
-	-	-	-	Мухаммаси достон
-	-	-	-	Қорадали

-	-	-	-	Раҳмайло
-	-	-	-	Норим-норим уфори риси
-	-	-	-	Норим-норим Уфори риси
-	-	-	-	Бартавил
Айтим йўли				
-	-	-	-	Талқин
-	-	-	-	Мустазод
-	-	-	-	Талқин
-	-	-	-	Мустазод
-	-	-	-	Савти сувора
-	-	-	-	Гулуфор I
-	-	-	-	Гулуфор II

1923 йил. Ўзбек миллий ансамбли Москва шаҳрида.

Тўхтасин Жалилов, Тамарахоним, Уста Олим Комилов,
Абдукодир Исмоилов. Лондонда. 1935 йил.

Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов (ўртада) шогирдлари
даврасида. 1928 йил. Самарқанд.

Гавҳар Раҳимова, Муҳитдин қори Ёқубов ва Тамарахоним.
1930 йил.

Юсуфжон кизиқ Шакаржонов (ўртада), Махмиржон Узоқов (ўнгда), Жўрахон Султонов (чапда). 1955 йил.

Юнус Ражабий (юқорида, ўртада) республика радиоси мақомчилар ансамбли даврасида. 1961 йил.

Ушбу мақомлар замирида бастакорлар томонидан юзлаб ашула ва куйлар яратилган бўлиб, Хоразм ижрочилик мактабининг, қолаверса ўзбек мусиқий маданиятининг ўлмас асарларига айланиб қолган.

ФАРҒОНА-ТОШКЕНТ МАҚОМ ИЖРОЧИЛИГИ ЙЎЛЛАРИ

Миллий мусиқий ижрочилигимиз уч асосий йўналишда, яхни Хоразм-Бухоро-Фарғона ижрочилик мактаблари замирида ривожланганлиги барчамизга маълум. Ҳар бир воҳа халқининг этник жойланиши, урф-одатлари, маҳаллий менталитети, яшаш турмуш тарзи замирида ўзига хос мусиқий ижрочилик услублари ҳам мавжуддир. Ўн икки мақом асосида Шошмақом яратилганлиги, Шашмақом замирида бастакорларимиз томонидан бир-биридан гўзал чолғу ва ашула йўллари яратилганлиги аниқ манбалар асосида бизгача етиб келган. Фарғона-Тошкент мақом йўллари ана шундай машҳур ижроларнинг маҳсулидир.

«Дугоҳ Хусайний», «Шахнози Гулёр», «Баёт», «Чоргоҳ» ижролари туркум сифатида машҳур бўлганлиги сабабли «Чормақом» (тўрт мақом) деб ҳам юритилади.

Фарғона, Тошкент, Самарқанд воҳаларида, Қозоғистоннинг Чимкент вилоятида ва бошқа шаҳарларда Шашмақом асосида турли шакллардаги чолғу ва ашула йўллари яратилганлиги маълум. Шулар жумласидан машҳур чолғу асарлар: беш қисмли Насруллои, Муножот туркуми, Чўли Ироқ, Навонинг бир неча чолғу намуналари, Наврўзи Ажам, Ажам ва унинг тароналари, Илғор, Мискин ва Адойининг беш қисмли туркуми, икки қисмли Мирзадавлат, Мадалибек, Бексултон, Чўли Қурд, Сайқал, Сувора йўлари, Мушкулоти Дугоҳ ва унинг Уфари, Дутор Баёти, Ўйин Дугоҳи, Рост Панжгоҳ Қашқарчаси, Дилҳирож, Мушкулоти Сегоҳ ва унинг Уфари, патнисаки услубда чалинадиган Дугоҳ, Сегоҳ ва Ушшоқ намуналари Қари Наво, Сурнай йўлларидан Бузрук, Наво, Ироқ, Дугоҳ, Дугоҳи Хусайний, Насруллои, Чоргоҳ, Мустаҳзод, Дашти Наво каби ўнлаб куйлар маҳаллий бастакорлар томонидан мақомлар асосида яратилган бўлиб, мусиқий маданиятимизнинг бебаҳо дурдоналари саналади.

Юқоридаги санаб ўтилган чолғу йўллари туркумли ва якка-якка ижро этиладиган куйлардан иборатдир. Фарғона-Тошкент мақомларининг ашула вариантлари ҳам туркум ва якка тарзда ижро этиладиган ашулалар бўлиб, жуда катта кўриниш ҳосил қилади. Туркум сифатида келадиган машҳур ижролар куйидагилардир:

«Баёт» I, II, (II), III (III), IV, V.

«Чоргоҳ» I, II, III (III), IV, V, VI

«Дугоҳ Хусайний» I, II, (II), III (тарона), IV (IV), V, VI, VII

«Шахнози Гулёр» I, II, III, IV, V

(Қавс ичида кўрсатилганлари қўшимча вариант ижроларидир).

Ушбу туркум ижроларга қисқача шарҳ бериб ўтамиз. Баёт I-Наво мақомининг Баёт шўҳбалари асосида яратилган ва шу шўҳбада учрайдиган авжлар ва намудлар маълум даражада сақланиб қолган. Баёт II Наво мақомидаги Насри Баётнинг II-III тароналари куй тузилиши ва ҳаракати шакли билан бир хиллик кузатилади.

Баёт III, IV, V куй тузилиши, шакли жиҳатдан олдинги қисмлардан кескин фарқ қилади. Улар Баёт I, II ижроларининг даромад бошланиш пардасидан беш парда, яхни Квинта юқорига кўтариб ижро этилади. Лекин ижро тугашида яна даромад пардага қайтилади. Шу билан Баёт туркумининг тўлиқ ижроси аниқ бошланиш ва тугалланиш пардасига эга бўлади.

Яна бир машҳур ижро туркуми бўлган Чоргоҳ эса Дугоҳ мақомидаги Сараҳбори Дугоҳ, Талқини Чоргоҳ, Насри Чоргоҳ, Савти Чоргоҳ шўҳбалар асосида яратилган. Чоргоҳ I да Сараҳбори Дугоҳнинг доира усули, ашула ижроси, шеҳр ўлчови ва тушириш

қисмлари Савти Чоргоҳ шаҳобчаларининг маълум кўринишидир. Чоргоҳ III нинг ашула ижро йўли Савти Чоргоҳга ҳамоҳангдир. Чоргоҳнинг IV, V, VI шаҳобчалари ҳар хил доира усули билан ижро этиладиган бир хил кўринишлардир.

Фарғона - Тошкент мақом йўлларида бири Дугоҳ Хусайний туркуми, Шашмақомдаги Хусайний Дугоҳ асосида яратилган бўлиб, кейинги шўҳбалардан ва тароналаридан фойдаланилган. Дугоҳ Хусайнийнинг I-қисми Сараҳбор, иккинчи қисми Савти, кейингилари Қашқарча усулларида ижро этилади ва Уфар, Супориш билан тугалланади. Дугоҳ Хусайнийнинг ҳамма шаҳобчалари халқ орасида кенг тарқалган.

Фарғона-Тошкент ижрочилик йўлларида «Шахнози-Гулёр» ашулалар туркуми ҳам жуда машҳурдир. «Шахнози Гулёр» Рост мақоми ашула йўллари асосида яратилган бўлиб, биринчиси Гулёр, иккинчиси Шахноз, учинчиси Чапандози Гулёр, тўртинчиси Ушшоқ, бешинчиси Қашқарчаи Ушшоқ номлари билан машҳурдир. Биринчи Гулёр Сараҳбор усулида, Шахноз - тарона усулда, учинчиси - Чапандоз, тўртинчиси - Сараҳбор, бешинчиси - Қашқарча дойра усулларида ижро этилади.

«Шахнози Гулёр» ўз тузилиши жиҳатдан Баёт, Чоргоҳ, Дугоҳи Хусайний туркумларидан тубдан фарқ қилади. Фарғона - Тошкент мақом йўлларида яна бир машҳур ижролардан бири Рост мақоми шўҳбалари асосида яратилган Ушшоқ туркумларидир. Ушшоқнинг беш хил йўли бўлиб, ҳар бири алоҳида яқка ашула сифатида ижро этилади. Уларнинг куй тузилиши, оҳанги бир хил бўлсада, шаклан сал бир-биридан фарқи билан ажралиб туради. Ушшоқ ижроларида Уззол шўҳбасининг оҳанглари даромадда, намудлари авжларда ишлатилган. Ушшоқ ижроларининг биринчиси қолганларидан беш парда ёки квинта кўтарилиб ижро этилиши билан фарқланади. Сўнги қатордан даромадга тушилади ва даромад пардадан кейинги Ушшоқлар бошланади. Убайдий ғазали билан айтиладиган Ушшоқ Фарғона водийси ва Тошкентда машҳур бўлган. Фарғона-Тошкент ижрочилигида куйидаги туркум ижролар ҳам машҳурдир:

Бузрук мақоми шўҳбалари билан ҳамоҳанг Абдурахмонбеги i - ii ва унинг Уфари, марғилонлик Мадали ҳофиз томонидан 7 та ижрогача тўлдирилган бўлиб, Фарғона водийсида «Маҳдалибеги» деб ҳам юритилган.

Абдурахмонбеги I,II, III,IV,V,VI, VII ижролари аксарияти ўша даврда замондош бўлган Муқимий ғазаллари билан айтилади.

Рост мақомининг «Савти Калон» шўҳбаси шаҳобчалари асосида яратилган Қаландар I-II ашуласи ҳам тўлдирилиб, Қаландар I,II,III,IV,V тарзида ижро этилади.

Яна бир эл севган машҳур ижролардан «Тановар» туркумидир. Ҳозирда Тановарнинг 13 та ижрочилик йўллари мавжуд бўлиб, 9 та ашула - ялла йўли, 4 та мусикий йўли билан жилоланади. Булардан тўртинчиси дугор тановари деб юритилади.

Халқ бастакорлари Фарғона - Тошкент ижрочилик йўлларида монанд юзлаб ашулалар ва мусиқалар яратганлар. Юнус Ражабий, Тўхтасин Жалилов, Имомжон Икромов, Комилжон Жабборов, Дони Зокиров, Мухторжон Муртазоев, Жўрахон Султонов, Орифхон Ҳотамов сингари бастакорлар ижодлари бунга мисол бўла олади. Натижада мақом йўллари асосида юзлаб ашулалар ва мусиқалар халқ мулкига айланди. Кейинчалик бастакор Имомжон Икромов Навоийнинг «Қаро кўзим» радифли ғазалини жуда моҳирлик билан шу йўлга солиб, яна ҳам машҳур ижрога айлантирди. Бу ижро Тошкент Ушшоқи деб ҳам юритилади.

Ушшоқ 1 дан келиб чиқадиган Даромади Ушшоқ, Хожи Абдулазиз томонидан қайта ишланган Самарқанд Ушшоқи, ижрода бир хиллик касб этади. Ушшоқнинг яна бир намунаси хўжандлик ҳофиз ва бастакор Содирхон Бобошарипов томонидан жилоланган ва «Содирхон Ушшоқи» номи билан машҳур бўлган варианти ҳам «Ушшоқ I» нинг шаклига ҳамоҳангдир.

Ушшоқ ижролари орасида Қўқон Ушшоқи садоланиш шакли, авжлардаги ўзгаришлар жиҳатидан бошқа Ушшоқ йўлларида сезиларли фарқ қилади. Ўзига хос оҳанглар тузилмасига эгадир. Шуниси диққатга сазоворки, Ушшоқларнинг барча ижролари Шашмақомдаги Ушшоқ шўҳбалари оҳангларига асосланган бўлсада, уларнинг ҳар бири ўзига хос куй тузилишига эга, таъсирчанлик хусусиятлари ҳам ҳар хилдир.

Фарғона-Тошкент ижрочилигида ўзига хос ижро мактабига эга бўлган катта ашула ижросидир. Катта ашула машҳур ижро йўли бўлиб, Фарғона водийсида, қисман Тошкентда ижро этилади. Катта ашула икки, уч, баҳзан тўрт ҳофиз томонидан айтилади. Патнисаки катта ашула деб ҳам юртилади. Ашула сўзлари ижро йўналишига қараб бўлиб олинади ва маълум жойларда бирга куйланади ва бирга тамомланади. «Раббано додимга ет», «Айлансин кулинг», «Бир келсун», «Шафоат», «Адашганман», «Эй дилбари жононим», «Ёввойи Чоргоҳ» сингари патнисаки ашулалар жуда машҳурдир. Кейинчалик «Боғ аро», «Кириб бўстонни кездим», «Канолим», «Ўзбекистоним» каби катта ашулалар ҳам шу қаторга кўшилади. Ҳамроқул қори Тўрақулов, Холқора ҳофиз, Эрка қори Каримов, Ҳайдарали Ҳикматов, Шерқўзи Бойқўзиев, Болтабой Ражабов, Мамадбобо Сатторов, Жўраҳон Султонов сингари машҳур ҳофизлар катта ашула бобида донг таратганлар.

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек мусиқий санъатида Фарғона-Тошкент ижрочилик мактаби алоҳида ўрин тутаяди. Бу мактабнинг мусиқий ва ашула ижрочилиги аниқ услубга, дойра усулига, мусиқий тузилмасига эгадир. Бу анъана давом этмоқда ва ҳозирда ҳам халқ бастакорлари ижодларининг самараси билан Фарғона-Тошкент ижрочилик йўллари бойиб бормоқда. Ушбу ижрони амалга оширадиган созанда ва ҳофизлар ҳам етишиб чиқмоқда.

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ДОСТОНЧИЛИК САНЪАТИ

Ўзбек халқининг достончилик санъати ҳақида сўз борганда Сурхондарё-Қашқадарё, Самарқанд-Бухоро, Хоразм достончилик мусиқий услублари ҳақида сўз юритиш жоиз бўлади.

Сурхондарё-Қашқадарё достонлари адабий-мусиқий асар сифатида талқин қилинади. Улар насрий ва назмий қисмларга бўлиниб, ўзаро бир-бирига боғлангандир. Достон ижрочиларини бахши, шоир, юзбоши деб атайдилар. Достонлар асосан дўмбира чолғу жўрлигида бўғиқ овозда куйланади. Бўғиқ овозни ҳосил қилиш ва ишлатиш алоҳида машқлар натижасида амалга оширилади. Ушбу малакани оширишда устоз-шогирд анъаналарига риоя қилинади. Натижада шогирдлар ушбу воҳаларда машҳур бўлган «Алпомиш», «Авазхон», «Гўрўғли», «Кунтуғмиш» достонларини ёд оладилар ва кўриқдан ўтадилар. Бахшилар достонларнинг насрий қисмларини кўшиқ шаклида куйлайдилар.

Сурхондарё-Қашқадарё достончилик санъатида Шаҳрисабз ва Шеробод мактаблари асосий марказ саналади. Абдулла Нурали ўғли ва Ислом Назар ўғли каби бахши шоирлар Шаҳрисабз достончилик мактабининг йирик намояндалари бўлса, Шерназар Бекназар ўғли, Мардонқул Авлиёқул ўғли, Умар Сафар ўғли, Нормурод бахшилар эса Шеробод достончилик мактабининг машҳур ижрочилари ҳисобланадилар.

Достонларни ижро этиш ҳам асосан мавсумий бўлиб, кеч кузда деҳқонлар ҳосилларини йиғиштириб бўлганларидан сўнг бошланиб, эрта баҳоргача давом этади. Достончи бахшилар хонадонларда уюштирилган достончилик кечаларига таклиф қилинадилар ва маҳалла, кўни-кўшни йиғилишиб, достонлар тинглашади. Бу азалдан одат тусини олган бўлиб, бахшиларни оилавий байрамларга, тўй-томошаларга, ҳосил байрамларига ҳам таклиф этганлар. Яхни достончи бахши ўз достонларини қисқача айтим йўли билан таҳрифлаб беради ва эшитувчиларнинг хоҳишига кўра бир достонни бошлайди. Достончи

бахшилар дoston ижроларидан ташқари бағишлов ижроларига ҳам жуда уста бўлиб, бирон яхши кунга, маросимга, машхур одамларнинг исмларига монанд бағишловларни насрий ва шеҳрий йўлларда ҳам ижро этадилар. Бу ижро бахшилардан ўта зукколикни талаб қилади. Ҳозирги давр дostonчилик ижрочилиги Шоберди бахши Болтаев мактаби етакчилик қилмокда. Сурхондарё-Қашқадарё мусиқасида дostonчилик санъатидан ташқари кенг омалашган меҳнат қўшиқлари алоҳида аҳамият касб этади. Қўш, ўрим, ёрғинчок қўшиқлари дехқончилик билан боғланса, «хўш - хўш», «Чурей», «Турей-турей» қўшиқлари чорвачилик билан боғлиқдир. Чарх, ўрмак, кашта, бўзчи қўшиқлари эса хунармандлар меҳнати қўшиқлари саналади.

Бухоро-Самарқанд мусиқа услубига доир дostonчилик мактаблари асосан вилоят туманларида қарор топган бўлиб, улар, «Булункур дostonчилик мактаби», «Нарпай дostonчилик мактаби» каби аталади. Шулардан Булунғур ва Қўрғон дostonчилик мактаблари машхурроқдир. Булунғур дostonчилик мактабида «Алпомиш», «Ёдгор», «Юсуф билан Аҳмад», «Рустамхон», «Гўрўғлини туғилиши» каби қахрамонлик дostonлари етакчи ўрин тутди. Жўровоз соз сифатида домбра сози қўшилади. Амин бахши, Чинни Шоир, Тавбузар шоир, Қурбонбек шоир, Йўлдошбубул, Йўлдошшоир, Қўлдаш Суяр каби бахшилар бу мактабнинг ўтмишидаги (XIX аср) йирик намояндаларидир. Фозил Йўлдош ўғли (1872-1955) бу мактабнинг сўнги йирик вакилларида бири эди. Қўрғон дostonчилик мактабида «Алпомиш» дostonи ижро этилган бўлса-да, бироқ унда ишқий-романтик дostonларга жумладан, «Гумор пари», «Қундуз» билан «Юлдуз», «Ойсулув», «Кунтуғмиш» сингари дostonларга эътибор берилди. Қўрғон дostonчилик мактабининг ўтмишидаги йирик вакиллари қатори Ёдгор, Ларас, Мулла-Тош, Мулла Холмурод, Жуманбулбул каби бахшиларни айтиш керак. Эргаш Жуманбулбул ўғли (1868-1937) ва Пўлкан шоирлар (1874-1941) бу мактабнинг сўнги йирик намояндалари эди.

Хоразм дostonчилик мактаби ўз анъаналарига эга бўлиб, бошқа маҳаллий дostonчилик мактаблардан фарқли жиҳатларга эга. Бу фарқлар асосан қуйдагилардан иборат.

А) Хоразм дostonлари «Бўғиқ овозда» эмас, балки «Очиқ овоз» услубида куйлаш хусусиятлари билан оҳангланади.

Б) Кўпинча маҳаллий дostonчилик мактабларида дўмбра сози жўрнавоз сийратида қўлланилса, Хоразм дostonчилигида дотор, тор сўзларидан фойдаланилади. Шунингдек, дoston айтишда ижрочилик ансамбли қатнашади. Бунда устоз бахши дотор, тор ёки рубобда, қолганлар эса ғижжак, бўламон ва баҳзан доира созларида жўр бўлиб туришади.

В) Хоразм дostonлари репертуарини «Ошиқ Ғариб ва Шохсанам», «Гўрўғли», «Кунтуғмиш», «Бозиргон», «Ошиқ Ойдин» каби дostonлар ташкил этади. Бироқ, Хоразм дostonчилигида қахрамонлик дostonига мансуб «Алпомиш» намунаси учрамайди. Хоразм дostonчилигининг йирик вакиллари Аҳмад бахши, Бола бахши, Рўзимбек Муродов, Қаландар бахшилар номини айтиш жоиздир. Ўтмишда дoston айтувчиларни гўянда, улар ижро қиладиган йўлларини нома деб юритилган.

Эргаш Жуманбулбулнинг қуйидаги шеҳрида эса Нурота мактаби услубига оид дostonлар номалари санаб ўтилади:

*Йигирма хил оҳанг билан сўз айтиб,
Йигирма хил нома дўмбра чертиб
Хоҳ катта, хоҳ кичик эшитса,
Ҳар қандай одамни балқитиб, эритиб*

Шеробод мактабининг машхур бахшиси Умар шоир Сафар ўғли ижодига мансуб шеҳрда эса Сурхондарё-Қашқадарё дostonчилигидаги номалар сони келтирилади.

*Эй дўмбирам кажакдор,
Ўттиз икки номанг бор,
Ҳаммаси ҳам мафтункор,
Бирин чалсам бири бор...*

деб, 32 нома борлиги тахрифланади. Кейинчалик 60 га етказилган. Ушбу маълумотлардан кўринадики, дoston кўшиқлари қадимдан номалар деб юритилган.

Хоразм номалари йирик ҳажм, куй йўналиши, парда, лад ва авжлари ўзига хос ёрқин услуби билан ажралиб туради.

Махсус тил иродаси, мусиқий нуқтаи назардан Хоразмда иккита йирик дostonчилик услуби мавжуд. Улар бахшиларнинг иборалари билан Ширвоний ва Эроний ёки Жанубий ёки Шимолий хоразм услублари деб юритилади. Ширвоний услуб ўз ичига Ҳазарасп, Боғот, Янгиариқ, Кўшкўпир, Урганч, Хонқа, Шовот, Тошховуз вилоятининг Илонли, Кўхна Урганч, Қорақолпоғистоннинг Тўрткўл, Эллиққалға туманларини қамраб олади. Унинг марказини шартли равишда Хива шаҳри деб белгилаш мумкин. Мазкур услуб номалари 72 та бўлиб, улар дoston шеҳрларининг вазни, бўғинларига ижрочи бахшини овоз имкониятларига қараб ўқилади.

Эроний услуб Гурлан туманининг бир қисмини Қорақолпоғистоннинг Амударё, Хўжайли Тошховуз вилоятининг шимолий туманларини ўз ичига қамраб олади. Унинг марказини шартли равишда Манғит шаҳри деб белгилаш мумкин.

Устоз бахшиларнинг фикрича мусиқий моҳиятга кўра ширвоний услуб 72, эроний услуб 32, Сурхондарё, Қашқадарё воҳаларининг Шеробод мактаби 64 номадан иборат.

Хулоса қилиб айтганда дoston ижрочилиги ўзбек мусиқа санъатининг ажралмас бўлагидир.

МИЛЛИЙ МУСИҚАМИЗНИНГ ТАЪСИРЧАНЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Халқимиз маданиятини ва маънавиятини юксалтиришда, уларнинг дунёқарашини кенгайтиришда, фикрлаш қобилиятини ўстиришда миллий мусиқамизнинг ва анъанавий ижродаги кўшиқларимизнинг ўрни беқиёсдир. Миллий мусиқамиз дурдоналари ва анъанавий кўшиқларимиз аввалдан халқимиз орасида ардоқланиб, оғиздан-оғизга ўтиб, куйланиб, созлар орқали чалиниб келинган ва уларни катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини биламиз. Мумтоз куй ва кўшиқларимиз миллий тафаккурни маънавий камол топтиришда асосий восита саналган. Халқнинг оғир кунида ҳам, шодлик, хурсандчилик пайтларида ҳам доимо ҳамроҳ бўлган. Ширали куй, ёқимли овоз ўз таъсирчанлиги билан инсон қалбига сирли ҳаяжон солади, унинг руҳиятини тетик қилади. Улуғ мутафаккир шоир Саҳдий Шерозий куй ва кўшиқни «Рух озукаси» деб атаган экан. Шунинг учун ҳам киши яхши бир куй ёхуд кўшиқ тинглаганида жаҳолатдан йироқлашади, қалбини яхшилик туғёнлари қамраб олади. Муҳаббат, садоқат, инсонийлик, гўзаллик каби юксак даражадаги инсоний ҳис-туйғуларни қалбан ҳис қилади. Мусиқа шундай ажойиб санъатки, унинг учун ҳеч қандай тил тўсиғи йўқ, таржимонга муҳтож эмас. Мусиқа шундай ажойиб шифобахш фазилатларга эгаки, бунинг навбатида Абу Наср Муҳаммад ал-Фаробий, Абу Али ибн Сино каби улуғ даҳолар ўз асарларида тахрифлаб берганлар.

Ислom дини мафқурасида баҳзи мазҳабларда мусиқа эшитиш шариат бўйича гуноҳ деб саналади. Аммо Ҳадиси Шарифда бунга бошқача назар ташланади. Қуйида мусиқашунос олимимиз Исҳоқ Ражабовнинг «Мақомлар масаласига доир» китобидан мисол келтирамиз:

«Қодирия» деб аталган Сўфийлар мазҳабининг йирик вакилларида ҳисобланмиш Абдулҳақ Дехлавий (XVI аср) ўзининг «Таққиқус симоҳ» («Эшитиш масаласи таҳқиқоти») асарида шайхлар ва сўфийларнинг мусиқаю - ашҳор эшитишларига оид фикрларини акс эттиради. Дехлавий турли мусулмон мазҳабларининг йирик вакиллари (Жунайд Бағдодий, Муҳаммад ал - Ғаззолий, Абдулла Аҳрор, Юсуф Ҳамадоний ва бошқалар) асарларига ва «Ҳадис»га суяниб мусиқа эшитиш масаласини тадқиқот этади. «Ҳадис»да келтирилишича, Муҳаммад (С.А.В)нинг суюкли рафиқалари Биби Ойша ҳузурда икки жория қиз ашула айтиб, ўйин - кулги қилиб ўтиришганида, Биби Ойшанинг оталари Абу Бакр кириб,

мусиқа, ўйин-кулгу шариат бўйича ҳаром ва гуноҳ эканини айтиб, маҳн этади. Бу пайтда чопонига ўралиб ётган Муҳаммад (С.А.В) ўринларидан туриб: «Бу кун билан бизнинг байрамимиз, уларга ҳалал берманг»- демишлар. Кейин пайғамбаримиз (САВ) «Ҳадис»да Қурхон сураларини чиройли овоз билан безашни тавсия этиб, уни оҳанга солиб айтинглар, диннинг обрўсини оширади, деган эканлар

Улуғ машойиқлардан Жалолиддин Румий ҳам ўзининг «Маснавий» асарини рубоб, най, дойра жўрлигида ижро этиб, шогирдларига ёздирганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Шу қадар ардоқли, қувончу-қайғуларга ҳамиша ҳамдарду ҳамроҳ бўлмиш бу сирли, мафтункор муסיқий оҳанглар ҳамма даврларда барчага маънавий озуқа, мадад бўлиб келган.

Миллий муסיқамизнинг таъсирчанлик хусусиятига келсак, куй оҳангларининг ўзига хос бир хил тебраниш билан жилоланиши инсон руҳий оламини ана шу оҳанга вобасталиги ва таъсир кучини ўз меҳёрида ушлаб туриши натижасида эшитиш даражаси қандайлиги ва таъсир этиш хусусиятлари кузатилади. Айниқса, бу ҳолни анъанавий кўшиқларимиз мисолида кузатишимиз мумкин.

Анъанавий кўшиқларимиз халқона бўлганлиги учун, ғазалдаги маъно, куй ва муסיқа билан мутаносиб ҳолда бирлашиб, аниқ бир услубда кулоққа эшитилиши эшитувчининг таъсирчанлик қобилиятини камол топтиради ва таъсир этиш фаолиятига мойил қилади. Бу хусусда қуйидаги йўналишларга эътиборни қаратиш зарур бўлади.

1. Ғазал матни ва мазмунига эътибор бериш ва ғазал мазмунига тушунган ҳолда эшитиш кўникмасини ҳосил қилиш.
2. Куй ва муסיқа ижросини ва улардаги уйғунликни сеза билган ҳолда эшитиш кўникмасини ҳосил қилиш.
3. Ғазал, шеър ва куй, муסיқанинг вобасталигида умумлашган ижро кўникмаси орқали эшитиш имкониятига эга бўлиш.

Анъанавий кўшиқ ижрочилигида тез таъсир этиш хусусиятига эга ижрочилик жанрлари кўплаб ижроларни ўз ичига олади.

Масалан, алла ижрочилигини олганимизда, бунинг ёрқин мисоли сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин. Аллалар оналарнинг жигарбанд фарзандларига қилган ҳасратларидир. Қадимдан аллалар инсон меҳр-муҳаббати билан сийнаси тўла оналарнинг орзу-умид садолари бўлиб янграган.

*Тол ичинда танлаб олган,
Тол човгиним болам, алла.
Гул ичинда искаб олган,
Гули райҳоним, болам, алла.
Йўлбарсдай юраклигим,
Қоплонлардай билаклигим, алла,
Яхши - ёмон кунимда
Менга жуда кераклигим, алла.*

Кўшиқнинг бу тури чолғусиз майин ором берувчи оҳанг билан куйланади. Улуғ аллома Абу Али ибн Сино ўзининг «Тиб қонунлари» асарининг I-китобида шундай ёзади: «Боланинг мижозини кучайтирмақ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-аста тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун одат бўлиб қолган муסיқа ва ашудадир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб боланинг танаси билан тарбияга ва руҳи билан муסיқага бўлган истехдоди ҳосил қилинади». Улуғ бобокалонимизнинг бу сўзлари бола тарбиясида муסיқанинг нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини исботлайди.

Ўзбек халқининг таъсирчан анъанавий фольклор кўшиқларидан бири ёр-ёрлардир. «Ёр-ёр»лар никоҳ тўйларининг иккинчи босқичи - қиз узатиш кечаси айтиладиган кўшиқлардан бири ҳисобланади. «Ёр-ёр»лар нафақат ўзбекларда, балки қирғиз, қозоқ,

корақалпоқ каби туркий халқларда ҳам кенг тарқалган. Тожик халқининг ҳам сеvimли ай-тишувиدير. «Ёр-ёр» ижроси ҳар қандай одамга тез таъсир қилади ва юракнинг тубига етиб боради. Чунки ёшларнинг энг бахтли кунига бағишланган бу қўшиқ ижроси инсондаги хиссиётни, ёшларга, фарзандларга бўлган меҳрни, киз болани ўз давридан келинлик даврига ўтаётганлигини ифодаловчи ҳис - туйғуни жунбушга келтиради.

«Ёр-ёр» мавзуси ниҳоятда кенг бўлиб, уларда келин ва куёвни таҳрифлаш, уларнинг аҳил яшаши ва бола чақали бўлиши, ширин турмуш қуришларига ундаш, турмушда бўладиган аччиқ-чучукларга қаноат қилиш каби оҳанглар билан бирга, келин бўлишдек бахтга муяссар бўлган кизга дугоналарининг ва бошқаларнинг орзу-ҳавасмандликлари ҳам баён этилади. Масалан, шундай мисра келтириш мумкин:

*Қат-қатгина қатламалар қатланади, ёр-ёр,
Қизни олиб янгалари отланади, ёр-ёр,
Қизни олиб янгалари тура турсин ёр-ёр,
Оқ сут берган оналари рози бўлсин, ёр-ёр.*

Шундан кўринадики, таъсирчанлик хусусияти қўшиқ ижросининг мавзуига қараб ўз ифодасини топади ва ҳар қандай одамни ўзига ром этади.

Анъанавий қўшиқларимизнинг таъсирчанлик хусусиятларини таҳлил қиладиган бўлсак, аввало, асрлар бўйи халқимизнинг бой улкан меросига айланган мақом ижрочилигининг инсонларга таъсирини айтмасдан иложимиз йўқ. Мақом ижрочилиги ўзининг мусиқа ва ашула қисмлари билан ижро этилади. «Шашмақом»нинг Наср қисми ижролари мумтоз шеҳриятимиз дурдоналаридан, маънодор ғазаллардан таркиб топган мусиқий уйғунликдаги ашулалар бўлганлиги учун, ғазал маъноси мусиқий ижро билан бирлашиб, гўзал бир ижрони ташкил қилади. Ҳофизлар томонидан юқори савияда ижро этилган бу ашулалар инсонларда ички туйғуни, ота-боболаримизнинг маънавий меросига бўлган ҳурматини, улкан тарих зарварақларининг инсон организмга таъсирини қадимдан тиббиёт илми ҳам ҳозирги замонавий медицина ҳам эҳтироф этади. Чунки мусиқа асаб ҳасталиқларини даволашда муҳим ўрин тутишини, мия фаолиятини яхшилашда ижобий таъсир этишини ҳозирги замон медицинаси ҳам исботлаб берган.

Ровийларнинг нақл қилишларича, машҳур олим Муҳаммад ал-Хоразмий Халифа Маҳмун таклифи билан Бағдод шаҳрига келгач, шаҳарнинг таниқли олиму фузалолари уни имтиҳон қилибдилар:

- Тиббиётда даволашнинг уч тури бордур. Сизга аларнинг қайси тури кўпроқ хуш келади?

- Бизда даволашнинг уч эмас, тўрт тури бордур. Бири сўз, дору бири, кескир пичокдир битгаси, Дағи Хива мулкида машҳур эрур сознинг саси.

Менга ана шу тўртинчиси, яхниким, соз билан даволаш усули кўпроқ хуш ёқади, - деб жавоб берган экан. Шундан хулоса чиқадики, мақом куйлари, мусиқа оҳанглари билан беморларни даволаш тарзи қадимдан машҳур экан. Буни турли замон алломалари ҳам ўз асарларида эҳтироф этганлар.

Ҳозирги замон медицинасида бу усул, айниқса, Европада жуда ривожланганлигини айтиш мумкин. Ҳеч кимга сир эмас, ҳозирги даврда замондошларимизда ташқи таъсир натижасида кўпроқ Европа ва Шарқ эстрада мусикасига ва қўшиқларига мойиллик сезилмоқда. Бу тушунарли ҳол, албатта. Чунки бу мусикаларнинг тарғиботи жуда кенг қамровли бўлиб, ҳаммаси иқтисодий ўлчам ва санъат бизнеси билан боғлиқ. Бизнинг республикамизда ҳам телевидение, радио ва бошқа оммавий ахборот воситалари бу санъат йўналишига сезиларли таъсир ўтказмоқда. Натижада айниқса, ёшларда унга эргашиш, таклид қилиб рақсга тушиш, сўзларни тушуниб-тушунмай қўшиқ айтиш сингари ҳолатлар кузатилмоқда. Натижада, ҳаётга ҳам енгил-елпи кўз билан қараш, унинг қадрига етмаслик ҳоллари ҳам сезилмоқда.

Бу борада миллий мусикамизга, анъанавий кўшиқларимизга суяниб, унинг таъсирчанлик хусусиятларини сақлаган ҳолда халқимиз онгига етказиш муҳимдир. Бунинг учун миллий мусикамиз ва анъанавий кўшиқлардан тузилган концерт дастурларини телевидение ва радио орқали тез-тез аниқ вақтларда халққа етказиш зарур. Ахборот воситалари орқали тарғиб қилмоқ зарур. Бу борада мутасадди ташкилотлар аниқ дастурлар асосида ишларини йўлга қўймоқликлари тақазо қилинади. Миллий мусикамизнинг таъсирчанлик хусусиятларини илмий-методологик йўл билан, мусикашунос олимларнинг фикрлари асосида олиб борилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Миллий мусикамиздаги мушкулот қисми, яҳни чолғу қисмидаги мусиқий ижролар уларнинг таъсирчанлик хусусиятлари, наср қисми ёки айтим бўлими, анъанавий кўшиқларимиз, мумтоз шеҳриятимиз дурдоналаридан тузилган ғазал мазмунлари мусиқий тузилма билан ҳамоҳангликда халқона ижроси билан инсонга тез таъсир этувчи воситадир. Миллий мусиқий маданиятимиз дурдоналари одамларни яхшиликка, одобга, диёнатга чакиради. Қалбда миллий ғурур туйғусини уйғотади, юракни жунбушга келтиради. Албатта, бундай таъсирчан кучга эга бўлган, тарбиявий аҳамияти билан фойдаси тегадиган маънавий омилдан фойдаланишимиз, ҳозирги кунда меҳнаткашларни, айниқса, ёшларни эътиборга олиб, ушбу санъат воситаси орқали баҳра олдиришимиз зарур. Табиатан нозик таҳб, санъатсевар ва санъат аҳлига талабчан ўзбек халқининг мусиқа мероси кенг кўламли маънавият кўзгусидир.

Мустаҳкамлаш учун саволлар

1. Мақом тарихи ҳақида нима биласиз?
2. 12 мақомни шарҳлаб беринг?
3. «Шашмақом»даги мақомлар таҳлилини биласизми?
4. «Бузрук» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
5. «Рост» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
6. «Наво» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
7. «Дугоҳ» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
8. «Сегоҳ» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
9. «Ироқ» мақоми ижро йўллари ва ижровий тузилишини шарҳлаб беринг?
10. Хоразм мақомлари ҳақида нима биласиз?
11. «Хоразм танбур чизиғи» ҳақида сўзлаб беринг?
12. Хоразм мақомлари тузилишини шарҳлаб беринг?
13. Фарғона -Тошкент мақом ижрочилиғи йўллари ҳақида нима биласиз?
14. «Чор мақом» ижроси қандай тузилган ва туркумлар ижролари қандай номланади?
15. Фарғона-Тошкент мақом йўллари асосида қандай машҳур ижролар яратилган?
16. Ўзбек халқи дostonчилик санъати ҳақида нима биласиз?
17. Dostonчилик мактабларини шарҳлаб беринг?
18. Миллий мусикамизнинг таъсирчанлик хусусиятини қандай тушунасиз?
19. Ислom дини ва мусиқа орасидаги боғланиш ҳақида сўзлаб беринг?
20. Алла ва ёр-ёр ижроларининг таъсирчанлигини шарҳлаб беринг?
21. Миллий мусикамиз тараққиётида ҳозирги замон мусикасининг таъсирини қандай тушунасиз?

Назорат учун мавзулар

1. Мақомат санъатининг тарихий илдизлари.
2. 12 мақом «Шашмақом»нинг асоси.

3. «Шашмақом» ва унинг туркумлари.
4. «Шашмақом» асосида яратилган ашула ва мусиқа ижро йўллари.
5. Хоразм мақомлари ва «Хоразм танбур чизиғи» орасидаги фарқлар.
6. Фарғона-Тошкент ижро йўллари ва «Чормақом» ижровий тузилиши.
7. Достончилик ижроси ва таҳлили.
8. Миллий мусиқамизнинг таъсирчан кучи.
9. Ислом дини ва мусиқа.
10. Миллий мусиқа ва замон тараққиёти.

МУСИҚА МАДАНИЯТИМИЗ НАМОЯНДАЛАРИ

**КОМИЛ ХОРАЗМИЙ
(1825-1897)**

Комил Хоразмий Хива шаҳрида мадраса мударриси Абдулла Охун оиласида дунёга келган. Отасининг назорати остида ўқиб жуда кўп билимларнинг соҳибига айланди. Натижада забарбаст шоир, мусиқашунос, созанда бўлиб етишди.

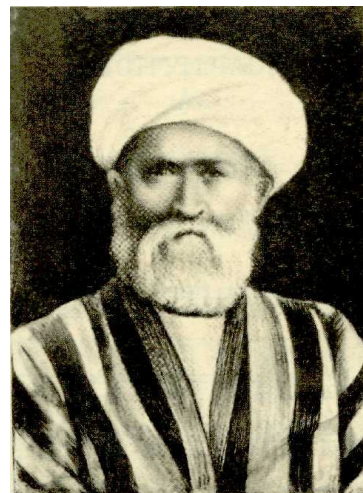
Унинг устозлари замонасининг забардаст созандалари ва мақом таҳлимотчилари бўлган. Бухородан «Шашмақом» ни Хоразмга олиб келган Ниёзхўжанинг шогирдлари Муҳаммад-жон сандикчи, Абдусаттор махрам, Худойберган этикчиларидан таҳлим олди. Ҳазаллардан девон тузади ва мусиқа устаси сифатида танбурнинг 18 пардасига қараб 18 чизик чизиб, нечанчи пардада ўйналса, нохуннинг уришига биноан нуқталарни жойлаштирган ва шу тариқа Хоразм «Танбур чизиғи»ни яратган. Комил Хоразмий Муҳаммад Раҳимхон Соний Феруз саройида мартабали лавозимларда ишлаб унинг ҳомийлигида ижод қилган. Комил Хоразмий «Танбур чизиғини» бошлаб берган бўлсада у олти ярим мақомнинг бир мақомини «рост»ни қоғозга туширган, қолган беш ярим мақомнинг унинг ўғли, машҳур бастакор Ра-

сул Мирзо ва хоннинг назорати остида хон созандалари, Комил Хоразмий шогирдлари амалга оширганлар ва Комил Хоразмий ҳаётлигида ниҳоясига етказилди. Отасини эзгу ишини давом этирган Комил Хоразмийнинг ўғли Муҳаммад Расул Мирзо 1922 йилда 83 ёшда вафот этган ва ўзининг хусусий мадрасасига дафн қилинган.

Комил Хоразмий ва унинг шогирдлари томонидан халқнинг бебаҳо мулки - мақомларнинг ноталаштирилиши жаҳон мусиқа маданияти хазинасига қўшилган улкан бойлик сифатида эҳтироф этилди.

**ОТА ЖАЛОЛИДДИН НАЗИРОВ
(1845-1928)**

Ўзбек мусиқа маданиятининг атоқли арбоби, Шашмақом ижросининг билимдони, Ота Жалол Носиров мақомдон устоз сифатида санъаткорлар ва шинавандалар орасида ўз даврида машҳур бўлиб ҳозиргача, унинг муборак номи эхзозланади. Бухорода биринчи мусиқа мактабининг очилиши, Самарқандда мусиқа билим юртининг ташкил топиши, шашмақомнинг ёзиб олиниши ва сақлаб қолиниши унинг номи билан боғлиқдир. Уста Шоди, Домла Ҳалим, Левича ҳофиз, Бобоқул Файзуллаев, Хожи Абдулазиз, каби мақом хонандалари Ота Жалол Носировдан таҳлим олишган. Ота Жалол Носиров 1845 йили Бухоро шаҳрининг Эшон пир маҳалласида таваллуд топган. Унинг оиласи мусиқага мойил бўлиб, акаси Мулла Хайрулло маҳоратли мақом ижрочиси, унинг ўғли Каромат эса, уста камончилардан эди. Ана шу муҳит уни мусиқа билан шуғулланишига шароит яратиб беради. У саккиз ёшидан мусиқа билан шуғулланади ва ўша даврнинг Тиллабой, Мирзо Ҳидоят, Абдурахмонбек, Мир бобо сингари машҳур хонанда ва созандаларидан сабоқ олади. Натижада 20 ёшидаёқ

шашмақомни тўлиқ ўзлаштириб олди. Унинг давруғини эшитган Амир Музаффархон саройга таклиф этиб сарой ҳофизини этиб тайинлайди. Амир Олимхон даврида эса «Мироҳўр» унвони берилади.

1920 йилда Бухорода «Шарқ мусиқа мактаби» очилиб, бир қанча ҳофиз ва созандалар жалб қилинади ва Ота Жалол Носиров ўзи бош бўлиб шашмақомни ўргата бошлайди. 1923 йили В.А. Успенский Ота Жалол Носиров ва Ота Ғиёс Абдуғаниевлардан шашмақомнинг барча туркумларини ёзиб олади. Шашмақомнинг ўша даврда нотага олиниши ва 1924 йилда нашр қилиниши катта воқеа сифатида баҳоланади. Ва кейинги ноталаштириш жараёнларига йўл очиб беради.

Ота Жалол Носиров фақат хонанда ва созанда эмас, балки бастакор сифатида ҳам ижод қилганлиги манбаларда кўрсатилади. Устоз Шашмақомнинг мушкилот қисмларини тартибга солган айрим шўҳбаларини кенгайтирган ва қўшимча қисмлар басталаган. Сегоҳ мақоми ижросига савт усули билан бир неча қисмли шўҳба басталаган. Ушбу шўҳба ижроси «Савти жалолоий» деб номланади.

1925 йилда Ота Жалол Носиров Самарқандга таклиф этилади. Бу ерда ёшларга мақом ижроларини ва йўлларини ўргатади, концертларда иштирок этади. Хожи Абдулазиз, Юнус Ражабий, Мулла Тўйчи Тошмухаммедов, Шораҳим Шоумаровлар билан ижодий мулоқотда бўлди. Ва улар устоздан шашмақом йўлларини ўрганадилар, ва маслаҳатлар олиб турадилар. Ота Жалол Носиров ижрочилик услубидан баҳраманд бўлган ўнлаб шоғирдлар кейинчалик мақом ижрочилиги санъатини ривожига катта ҳисса қўшдилар.

Ота Жалол Носиров мусиқа маданиятимиз тарихидан шашмақом билимдони ва тарғиботчиси, машҳур ҳофиз, ва созанда кўплаб мақом ижрочиларининг устози сифатида ўзидан ўчмас ном қолдирган улуғ санъаткордир.

ҲОЖИ АБДУЛАЗИЗ АБДУРАСУЛОВ (1854-1936)

Хожи Абдулазиз Абдурасулов машҳур ҳофиз ва бастакор сифатида шуҳрат қозонган бўлиб, Самарқанд, шаҳрида кўк масжид маҳалласида тўқувчи оиласида таваллуд топган. Унинг мусиқага бўлган ҳаваси ёшлиқдан бошланиб, танбурчи Хожи Раҳимкулга шоғирд бўлиб тушади ва мақом йўлларини ижрочиси Боруҳ ҳофиздан ашулалар ўрганади ва бирга куйлай бошлайди. Кейинчалик «Шашмақом»ни мукамал ўрганиш мақсадида Бухорога бориб, машҳур мақомдон устоз Ота Жалол Носировдан сабоқ олади. Абдулазиз икки марта Маккага ҳаж сафарига боради ва сафар давомида турли миллат куй ва кўшиқлари билан танишади. Хожи Абдулазиз танбурни жуда яхши чертсада, ашулаларни кўпроқ дуэтлар жўрлигида ижро этарди. Унинг дастурларидан юзлаб ашулалар ўрин олган бўлиб, ҳофизликдан ташқари бастакорлик билан ҳам шуғулланарди. У яратган «Гулзорим» «Бозургоний», «Бебокча» «Қурбон ўлам» ашулалари эл орасида машҳур ижро саналади. 1909 йилда унинг ижросида Рига «Грамафон» фирмаси «Ироқ», «Насруллоий», «Ушшоқлар»ни ёзиб олган. 1928 йилда Самарқанд мусиқа ва хореография институтига ишга олинади ва у ерда бўлғуси машҳур санъаткорлар М.Ашрафий, Т. Содиқов, М.Бурхонов, Д.Зокиров ва бошқалар унинг ижодидан баҳраманд бўладилар. Устоз санъаткор мақом ижроларини бойитиб, жумладан «Ушшоқ»ни «Самарқанд ушшоқи», «Қашқарчайи ушшоқ» йўлларини ва яна бир неча ижроларини яратади. Устоз жуда кўп шоғирдлар етиштиради. Машҳур санъаткор Юнус Ражабий шундай эслайди: - Пойтахт Самарқанд шаҳридаги пайтларда, Ризқи Ражабий, Имом-

жон Икромов, яна бир қанча санъаткорлар Ҳожи аканинг уйларида яшаб кўшиқ ўрганардик. Мен Ҳожи ака айтган кўшиқлардан таъсирланиб эрталабгача ухлай олмасдим. Ва бирорта куйни дилимга жойлаш учун секин хиргойи қилиб такрорлардим. Борди-ю, бирор жойни хато қилсам борми, Ҳожи ака ётган жойида менга қайрилиб, «Ҳой Юнусвой, ундок эмас на бундоқ бўлади» деб ўзлари айтиб берардилар. Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов ижросида қатор кўшиқлар грампластинкаларга, радио тасмаларига ёзиб олинган. Устоз хофиз саксон ёшда ҳам 1933 йил феврал ойида бўлган Ўзбекистон санъаткорларини биринчи слётида кўшиқ айтиш бахтига муяссар бўлган. Шу кунни Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов ва домла Ҳалим Ибодовга «Ўзбекистон халқ хофизи» фахрий унвони берилди. Устознинг табаррук номи мустақиллик йилларида ҳам эҳозланди Президентимиз фармони билан «Буюк хизматлари учун» ордени берилди. Унинг номида Самарқанд шаҳрида ёш хонандаларнинг республика кўрик танлови ўтказиб турилади.

МУЛЛА ТҶЙЧИ ТОШМУҲАММЕДОВ (1866-1945)

Ўзбек кўшиқчилиқ санъатида ўзидан ўчмас из қолдирган машхур хофиз Мулла Тўйчи Тошмухаммедов Тошкент шаҳрининг «Гулбозор» маҳалласида бўзчи оиласида таваллуд топган. Дастлаб Абдулла Қори мактабида таҳсил олган ва исломий илмлар билан бир қаторда Шерозий, Машраб, Фузулий, Ҳувайдо, ғазалларини тинмай мутоала қилади. Ундаги санъатга бўлган ҳавас ўқиган ғазаллари ва хофизларнинг хонишлари орқали уйғонади, ўзи ҳам шу йўлни танлайди.

Дастлабки мусиқа таҳлимини амакиси Уста Кўчкордан олади. Сўнгра устози Убайдулло Андалибдан кўшиқ айтиш сирларини ўрганади. Аста секин Тошкент хофизларини назарига туша бошлайди. Шобарот танбурчи, Шожалил хофиз, Муҳаммад Умар, Абдуқаҳҳор ва Назархон хофизлар билан бирга ижод қилиб, ашула йўлларини ўрганади. Тез орада сайл ва тўйларда йиғинларда қатнашиб, эл оғзига тушади. Замондош шоирлар Камий, Мискин, Хислатлар билан ҳамкорликда ижод қилиб, улар иштирокидаги йиғинларда қатнашади ва Бухоро, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Марғилон шаҳарларига ҳам бориб ашула йўлларини ўрганади, ўзига хос ашулачилик услубини яратади. Шоир Хислат Мулла Тўйчи хофизга атаб «Армуғоний Хислат» девонини тузган. Ушбу девондаги барча ғазаллар хофиз томонидан ижро этилган.

1904-1907 йилларда ўзбек халқининг куй ашула ва мақомлари биринчи марта грамафон пластинкасига ёзилади. Тўйчи хофиз ижросида «Дугоҳ Хусайн», «Чоргоҳ», «Баёт», «Ушшоқ», «Гиря», «Дилхирож», «Гулёр шахноз», «Кўчабоғи», «Эшвой», «Курт» сингари ашулалар пластинкага ёзилади. 1905- йилда ёзилган «Баёт» туркумлари пластинкаси ушбу сатрлар муаллифида сақланади. Тўйчи хофиз тез-тез сафарларда бўлиб фақат Ўзбекистон ва қўшни республикаларда эмас, Шарқ мамлакатларида ҳам танилди.

Айниқса, шарқий Туркистонда, Қашқарда жуда машхур эди. 60 йиллик ижодий фаолиятини санъатга бағишлади ва халқ хурматида сазовор бўлди. Ўзбекистон халқ артисти унвонига мушарраф бўлди. Кўплаб шогирдлар етиштирди. Шораҳим Шоумаров, Юнус Ражабий, Акбар Ҳайдаров, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Турғун Каримов сингари машхур хофизлар Мулла Тўйчи Тошмухаммедов мактабининг вакиллари дидир.

МАДАЛИ ҲОФИЗ РАҲМАТИЛЛО ЎҒЛИ (1867-1930)

Фарғона анъанавий ижрочилигининг моҳир билимдони Мадали ҳофиз Шаҳрихон шаҳрида туғилди. Отаси асли касиб бўлиб, диний илмларни пухта эгаллагани учун Раҳматилло Қори номи билан машҳур эди. Ўғли Мадалибекни ҳам касибликка берди. Лекин кўшиққа бўлган ҳавас уни машҳур танбурчи ҳофиз Нурухун акага эргаштирди. Замондош шоирлар Оразий, Ҳайратийлар билан ҳамкорлик қилади. Ўша даврда Марғилонда гуллаб яшнаган маданий муҳит уни ўзига чорлади ва шу ердан уйланиб, муқим яшаб қолди. Бу ерда Юсуф қизик, Матҳолик ҳофиз сингари санъат дарғалари билан яқиндан танишди. Унинг овози шу қадар баланд бўлган эканки, «Мадали ҳофиз Марғилонда кўшиқ айтса, симда (Фарғонада) эштилади», - деган ибора халқ ичида машҳур бўлган.

Муқимий, Завқий, Ҳазиний, Писандий, Рожий каби машҳур шоирлар билан ижодий ҳамкорлик қилади. Уларнинг ғазаллари замирида қатор кўшиқ ва яллалар яратади. Айниқса, Муқимий ғазаллари билан айтиладиган «Абдурахмонбеги» кўшиқлар мажмуаси ҳозиргача севиб куйланади. Ҳофиз «Чормақом»нинг машҳур ижрочиси сифатида халқ орасида машҳур бўлган.

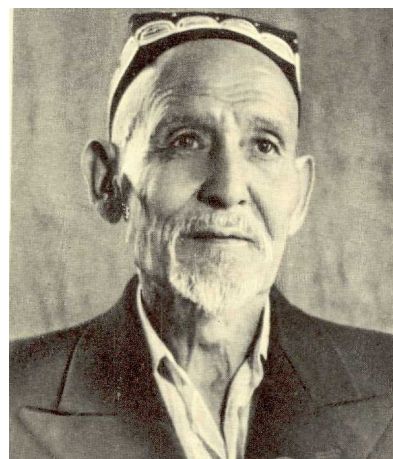
Мадали ҳофиз «Қаландар»лар, «Тановор»лар, кўшиқ ва яллаларни тўплаб ўзи ижро қилди ва шогирдларга ўргатди. Ҳатто Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов ҳам Мадали ҳофизнинг олдига келиб кўшиқлар ўрганиб кетар экан. Бунинг далили сифатида Мулла Тўйчи ҳофиз Мадали ҳофизга шоир Хислатнинг «Армуғони Хислат» баёзини совға тариқасида бериб кетган экан. Бу баёз ҳозиргача устознинг фарзандларида сақланиб келади.

Мадали ҳофиз ўзбек кўшиқчилик санъатига ялла йўлларини олиб кирди. «Шошмақом»нинг «Бузрук» мақомидаги «Савти сарвиноз» ҳамда «Сегох» шўхбаларининг муаллифи сифатида, Мадалибек номи «Ўзбек халқ мусиқаси» китобида кўрсатиб ўтилган.

1912 йилда «Роберт Кенц» фирмаси экспедицияси даврида ҳофизнинг «Абдурахмонбеги» кўшиқлар мажмуасини пластинкага ёзиб олади. Бу пластинка ҳозиргача ҳофизнинг ўғли, таникли бастакор Мамасиддиқ Мадалиевда сақланади. Мадали ҳофиз ҳар бир кўшиқни талабчанлик билан моҳирона ижро этгани ва шогирдларидан ҳам шундай талаб қилгани учун «Ноёб» деган таҳаллусга эга бўлган эди. Мадали ҳофиз олтиш уч йил умр кўриб, Марғилон шаҳрида вафот этди. Ўзининг восиятига кўра Хўжамаҳоз мазорига дафн этилган.

УСТА ОЛИМ КОМИЛОВ (1875-1954)

1935 йил Англия пойтахти Лондон шаҳри. Мухташам томошагоҳда жаҳон халқларининг санъат фестивали ўтмоқда. Навбат Ўзбекистонлик санъаткорлар Тамарахоним ва Уста Олим Комиловларга берилади. Уста Олим чалган доирага Тамарахоним «Пилла» рақсига тушиб томошабинларни лол қолдирадидилар. Қарсақлар остида ижрочилар яна саҳнага таклиф қилинади. Бу сафар «Пахта» рақси ижро этилади. Томошабинлар оёқларида қалқиб туришиб, иккала санъаткорни олқишлашади. Бутун томошагоҳни ларзага келтир-

ган, гумбурлаган чилдирма овозини Лондонликлар биринчи бор кўришлари ва ри эди. Уста Олим Комиловнинг бетакрор доира овози эди. Рақсдан сўнг олдинги қаторда ўтирган Буюк Британия қироличаси Мария Ложалон саҳнага чиқади. Уста Олимнинг чилдирмасини кўлига олиб кўради. Бу доира созидан юракни тўлқинлантирувчи садо чиқарган панжаларни мўхжиза деб атади. Ушбу мўхжизакор панжалардан гипсга нусха олиб, Лондон музейига қўйишга фармон беради. Ўзбек санъаткорларига қойил қолган қиролича ўз кўли билан Уста Олим Комилов, Тамарахонимга фестивал олтин медалини тақиб қўяди. Уста Олим Комиловнинг бу панжа нусхаси ҳозиргача Лондон музейида сақланмоқда. 1875 йилда Марғилонлик оддий тўқувчи оиласида дунёга келган Уста Олим Комилов шундай буюклик даражасига етган санъаткордир. Ёшлигида арава тузатувчи устага шогирд тушади, 12 ёшдан бошлаб Масаид отадан чанг ва доира чалишни ўрганади. Лекин доирага бўлган ҳавас унга кўпроқ илҳом келтирар эди. Натижада доира созининг устаси бўлиб етишади.

Машҳур санъаткор Муҳиддин Қори Ёқубов 1926 йилда тузган ўзбек этнографик фолхклор ансамблига Уста Олим Комиловни таклиф қилади. У бу ансамбл таркибида Россиянинг жуда кўп шаҳарларида ва Кавказ ортида гастролда бўлади, сўнгра ўша даврда республика пойтахти бўлмиш Самарқанд шаҳрига оиласини кўчириб келади. Турмуш ўртоғи Бегимхон ўзи билан синглиси Нурхон Йўлдошхўжаевани ҳам бирга олиб келади. Нурхон санъат соҳасида ишлай бошлайди. Бир йилдан сўнг Марғилонга қайтишганда, Нурхон акаси томонидан ваҳшийларча ўлдирилади.

Бу фожиа бугун республика санъат аҳлини ларзага солади. Бу ҳақда мусикали драмалар саҳналаштирилган, шеър ва кўшиқлар яратилган. Уста Олим Комилов машҳур санъаткор Тамарахоним труппасида узок йил фаолият кўрсатиб, дунёнинг жуда кўп мамлакатларида санъатини намойиш қилган. 1932 йилда меҳнат қаҳрамони унвони билан тақдирланган. 1937 йилда эса Москвада бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати декадасидан сўнг «Ўзбекистон халқ артисти» унвонини олади. Фарғона канали қурилишида ўзининг доира шодиёналари билан одамларни меҳнатга чорлайди. Уста Олим Комилов Ўзбекистон доирачиларининг пири устози ҳисобланади. Буни Гофир Иноғомов, Қаҳрамон Дадаев, Одил Камолхўжаев, Талҳат Сайфуддинов, Дилмурод Исломов сингари доирачилар мамнуният билан гапиришади. Ҳозирда Марғилон шаҳридаги адабиёт ва санъат музейида устознинг кийимлари, шахсий буюмлари, орден ва медаллари ҳамда Лондон томошабинларини лол қолдирган чилдирмаси сақланмоқда. Машҳур санъаткор Уста Олим Комилов юртдошлари қалбига абадий муҳрланган. Марғилон шаҳридаги кўчалардан бирига, Фарғона шаҳридаги 1-болалар мусиқа мактабига унинг номи берилган. Устозлар чироғи асло ўчмагай.

ДОМЛА ҲАЛИМ ИБОДОВ (1878-1940)

Анъанавий кўшиқчилик санъатимизнинг ёрқин намоёндаларидан бири Домла Ҳалим Ибодов Бухоро шаҳрида тўқувчи оиласида дунёга келди. Ўн ёшидан таниқли хонанда ва созанда Уста Шароф раҳбарлигида дойра чертиб, халқ кўшиқларини ижро эта бошлади.

Устоз унга секин-аста «Шашмаком» намуналаридан таништира бошлади ва машҳур санъаткорлар Ота Жалол ва Ота Гиёслар билан яқиндан танишишига ёрдам берди. Ўн саккиз ёшидаёқ Бухорода етук хонанда бўлиб элга танилди. У мақом намуналарини жозибали овози билан ижро этар, шина-вандалар қалбида завқ-шавқ уйғотарди. Ўзи устоз бўлиб ёшларга ашула, дойра усулларидан дарс берарди. 1923 йилда Москвада биринчи қишлоқ хўжалик кўргазмасида Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Мулла тўйчи Тошмуҳаммедов, Аҳмаджон Умрзоқов, Шораҳим Шоумаров, Ғулом Зафарий, Абдуқодир Исмоилов, Тўхтасин Жалиловлар билан биргаликда катнашиб зўр муваффақиятларга эришди. Сафардан қайтгач, машҳур хонанда ҳақида мана шундай мисралар ҳам битилди:

Москвага Домла Ҳалим қилди сафар.

Кўшиқ билан унда топти кўп зафар.

1928 йилда Самарқандда мусиқа ва хореография институти очилиши муносабати билан Домла Ҳалим Ибодов бу ерга таклиф қилинади ва мусиқашунос Н. Н. Миронов ундан «Шашмаком» нинг кўпгина намуналарини ёзиб олади. Самарқандда у атоқли бастакор ва хонанда Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов билан бирга ҳамнафас бўлиб, жуда кўп концертларда, сайилларда иштирок этди.

Домла Ҳалим Ибодов 1931 йилдан бошлаб Ўзбекистон радиосида ишлай бошлади. У ижро этган «Савти Сарвиноз», «Қашқарчаи ушшоқ» «Ироқ», «Насруллои», «Мўғулчаи дугоҳ», «Тўлқин», «Наврўзи Сабо» сингари ашулалар ҳозиргача олтин фондда сақланади. 1933-1934 йилларда мусиқашунос Е.Е.Романовская Домла Ҳалим ижросида қатор куй ва кўшиқларни, мақом йўллариини ёзиб олади. Устоз қатор анжуманларда жумладан 1932 йилда Республика санъат қурултойида, 1936 йилда санъаткорларнинг I-Республика конференциясида, 1937 йилда Москвада биринчи ўзбек декадасида катнашиб, зўр муваффақиятларга эришди.

У жуда кўп иқтидорли шогирдларга устозлик қилди. Юнус Ражабий, Мухтор Ашрафий, Толибжон Содиқов, Мутал Бурхонов, Мардон Насимов, Дони Зокиров, Шариф Рамазонов, Набижон Ҳасанов, Олимжон Ҳалимов (хофизнинг ўғли, Ўзбекистон халқ артисти, бастакор) лар шулар жумласидандир.

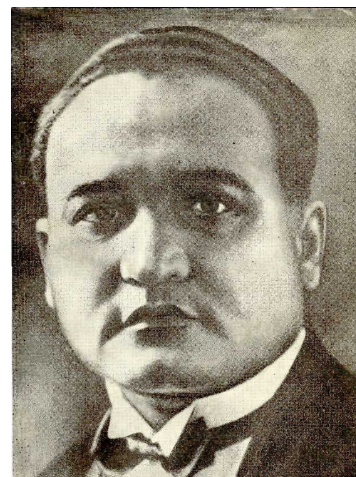
Домла Ҳалим Ибодов санъатимиз олдидаги бебаҳо хизматлари учун «Ўзбекистон халқ ҳофизи» фахрий унвонига сазовор бўлган. Эндиликда унинг номи билан аталиб келинаётган Бухородаги санъат билим юрти устоз орзу қилган хайрли ишларни адо этиб келмоқда.

Устоз санъаткор, мусиқий маданиятимизнинг атоқли намоёндаси Домла Ҳалим Ибодов 1940 йилда вафот этди. Устознинг мўхтабар номи, мазмундор ҳаётининг саҳифалари мусиқий санъатимиз тарихи зарварақларида жилоланиб, мангулик касб этиб турибди.

МУҲИДДИН ҚОРИ ЁҚУБОВ (1894-1957)

Муҳиддин Қори Ёқубов ўзбек маданиятининг атоқли арбобларидан биридир. Машхур санъат намоёнчасини ҳаёти ва ижодини яхлитича олиб қаралса, халқимиз ҳаёти, орзу-умидлари, интилишлари, халқ санъатининг ривожини босқичлари билан узвий боғлиқлигини кузатамиз. Бу жараёнда ҳамини олдинги сафда бўлганлигига гувоҳ бўламиз. У санъат тараққиёти йўлида борлигини сарфлаган, маданият ва санъатимизнинг ташкилотчиларидан биридир.

Муҳиддин Қори Ёқубов Фарғона музофотининг Ёрмозор қишлоғида таваллуд топди. Унинг отаси зиёли одам бўлиб, ўғлини исломий ва замонавий билимлар эгаси бўлишига ҳаракат қилди ва Фарғона шаҳрининг маданият масканларига кўпроқ жалб қилди. Ёшлигиданоқ европа маданиятини ўзида акс эттирган Фарғона шаҳрининг маданий ҳаёти билан қизиқди ва тўғарақларга, жумладан мусиқа тўғарақларига қатнаша бошлади. Нота ёзувини ўрганади, дамли созлар оркестрида мусиқа асбоблари чалишни ўрганади.

1916 йилда М.Қори Ёқубов Фарғонада бир гуруҳ ҳаваскор ёшлардан иборат чолғу асбоблар тўғарагини ташкил қилди. Бу тўғарақда миллий чолғу асбоблари билан бир қаторда, европа мусиқа асбобларини чаладиган маҳаллий ёшлар ҳам бор эди. 1918 йилда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий билан танишади ва бу учрашув унинг ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Улар биргаликда театр труппасини ташкил этадилар ва «Бой ила хизматчи», «Фарғона фожеаси», «Тухматчилар жазоси» пەхсаларини сахналаштирадилар ва улардаги бош ролларни М.Қори Ёқубов ижро этади.

1923 йилда мусиқа ва ижрочилик санъатини ривожлантиришдаги, маданий ҳаётдаги ютуқларни кенг ташвиқот қилишдаги хизматлари учун унга «Туркистоннинг биринчи халқ хофиси» унвони берилди. Ўша даврда М.Қори Ёқубов «Шарқ кечалари» деб номланган концерт дастури билан турли шаҳарлардаги концертларда қатнашар ва «Ушшоқ», «Фигон», «Баёт», «Кўчабоғ», «Чоргоҳ», «Дугоҳ», «Эшвой», «Йўл бўлсин» ашулаларини айтиб олқишларга сазовор бўлар эди. 1925 йили Тамарахоним билан Парижда жаҳон санъат кўргазмасида иштирок этади. Сўнг Берлинга таклиф қилиниб машхур Бетховен залида концерт беради. Ўша йили Берлиндаги «Фосише, цейтуг» газетаси ўзбек санъаткорининг ижросига шундай баҳо берган эди: - «Ўзбек хонандаси Муҳиддин Қори Ёқубовнинг ижроси айниқса катта таассурот қолдирди. Бу санъаткорлар Европанинг катта шаҳарларига ташриф буюрди. Кўзлаган мақсади ўз халқининг ноёб санъатига қизиқиш уйғотишдир. Унинг репертуарида ҳали нотага ёзиб олинмаган икки юздан зиёд асрий кўшиқлар мавжуддир. У Париждан Берлинга келиб маҳаллий аҳоли олдида ўз кўшиқларини ижро этди. Уни ниҳоятда қизгин ва ҳаяжонли кутиб олдилар».

Муҳиддин Қори Ёқубов 1926 йили Марғилонда ўзбек этнографик ансамблини ташкил этади ва машхур санъаткорларни бирлаштириб, барча вилоятларда, собиқ иттифокнинг ўнлаб шаҳарларида жумладан, Москва шаҳрида ижодий сафарда бўлади. Сўнгра Москвада 3 йил машхур режиссёр Майерхолд студиясида таҳлим олади. 1929 йилда Муҳиддин Қори Ёқубов ташаббуси билан Давлат этнографик ансамбли биринчи Ўзбек мусиқали театрига айлантирилди. Ушбу театрга Ҳ.Носирова, К.Зокиров, Л.Саримсоқова, Б.Мирзаев, Тамарахоним, М.Турғунбоева, М.Ашрафий сингари санъаткорлар жалб қилинди ва шу йўсинда ўзбек миллий операсини яратишга замин тайёрланди. Кейинчалик шу сахнада «Ер тарғин», «Бўрон», «Лайли ва Мажнун», «Маҳмуд Торобий», «Улуғ канол», «Фарҳод ва Ширин», «Улуғбек», каби операларда етакчи партияларни ижро этди.

Ўзбекистон Давлат филармониясининг ташкил этилишида ҳам Муҳиддин Қори Ёқубовнинг хизматлари катта бўлди. 1936-1947 йилларда филармониянинг директори ва бадий раҳбари бўлиб ишлади, жуда кўп санъаткорларни бу даргоҳга жалб этди, ёш ижод-

корларга устозлик қилди. Ўзи ҳам сахнага чиқиб «Илила ёрим», «Ғайра-ғайра», «Билакузук», «Олмача анор», «Сув бўйида» каби халқ кўшиқ, лапар ва ҳажвий айтишувларини моҳирлик билан ижро этди. Ҳозирда бу жамоа унинг номи билан аталади. 1937 йилда Муҳиддин Қори Ёқубовга «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвони берилди.

Собиқ шўро сиёсати шундай буюк санъаткорни ҳам ўз домига тортади ва умрининг сўнгги бир неча йилини қамоқда ўтказади. Қамоқдан қайтиб келгач, дардга чалиниб, 1957 йил 2 февралда вафот этади. Улуғ мустақиллик шарофати билан ўзбек санъатининг бу фидоисига Президентимизнинг фармони билан «Буюк хизматлари учун» ордени берилди. Бутун умрини халқ санъати ривожига бағишлаган бу фидоий санъаткорнинг номи тарих зарварақларида ҳамиша нур сочиб туради.

ТЎХТАСИН ЖАЛИЛОВ (1896-1966)

Ўзбек мусиқий санъатининг йирик намояндаси машҳур бастакор, Тўхтасин Жалилов Андижон шаҳрида таваллуд топди. У оддий оиладан бўлиб, ёшлиги кўп ҳаёт қийинчиликларига дуч келди ва тирикчилик йўлида турли хонадонларда халфа бўлиб хизмат қилди. Андижонда машҳур Саидхон тўра хонадонидан бўладиган суҳбатлар ва санъаткорлар иштироки ёш Тўхтасинда мусиқага ихлос уйғотади ва шу йўлни танлайди. «Толзор» чойхонасида водийлик хонанда ва созандалар иштирокидаги йиғинларда доим қатнашар, Ашурали ҳофиз, Дехқонбой, Ҳайит Охун танбурчиларни ва водийнинг турли жойларидан келган санъаткорлар ашулаларини тингларди. Ёш Тўхтасин қўқонлик Юсуфжон чангчини назарига тушади ва ундан мусиқа созларини парда тузилишларини ўргана бошлайди. Гижжак, дутор, танбур созларини қунт билан ўрганади. 1919 йилда Андижон шаҳрида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий томонидан тузилган ташвиқот ансамблига таклиф қилинади ва Орифжон дуторчи, Ёқубжон чангчи, Зокир эшон доирачи, Беркинбой Файзиевлар билан ижрочилик малакасини ошириб боради. Орифжон дуторчи (гармон), Рустам Мехтар сингари таниқли созандалардан сабоқ олади. Тўхтасин Жалилов ижоди давомида жуда кўп ансамблларда меҳнат қилди ва машҳурлик даражасига кўтарилди. 1926 йилда тузилган ўзбек давлат этнографик ансамблида созанда, 1929 йилда Андижон театрида мусиқа раҳбари бўлиб ишлади. 1935 йилда Лондонда бўлиб ўтган фестивалда қатнашиб, уста Олим Комилов, Абдуқодир Исмоилов, Тамарахонимлар билан катта муваффақиятга эришади. 1937 йилда Москвада ўтказилган биринчи ўзбек санъат ва адабиёт декадасида қатнашиш учун ўзбек давлат филармонияси қошида ашула ва рақс ансамбли ташкил этилади ва Тўхтасин Жалилов бунга бадий раҳбар этиб тайинланади. Декададан сўнг ансамбл билан собиқ иттифокнинг жуда кўп шаҳарларида, гастрол сафарларида бўлади. Бу ансамбл ўз даврида юзга яқин хонанда, созанда, раққосаларни ўз ичига олган эди. 1940 йилда ўзбек мусиқали драма ва комедия театри ташкил қилиниб, Тўхтасин Жалилов бадий раҳбар этиб тайинланади. Сўнгра бу театрға Муқимий номи берилади. Тўхтасин Жалилов бутун ижоди давомида 30 дан ортиқ мусиқали драма ва 200 дан ортиқ куй ва кўшиқлар яратди. Унинг барча яратган кўшиқ, куй, арияларида халқоналик акс этган бўлиб, халқ ашулалари ва куйларидан моҳирона фойдаланганлиги, халқ ижро йўллари яхши билганлигидан далолат беради. У яратган «Тоҳир ва Зухра», «Гулсара», «Ҳалима», «Нурхон», «Алпомиш», «Муқимий», «Равшан ва Зулҳумор», «Лайли ва Мажнун», «Гул ва Наврўз» сингари мусиқали драмалари ўзбек театр санъатининг ривожига муҳим аҳамиятга эгадир. «Кокилинг», «Довруғ», «Сигнал», «Гулистоним менинг», сингари юзлаб кўшиқ ва куйлари хонандалар ва созандалар томонидан

севиб куйланади ва ижро этилади. Устоз кўплаб шогирдлар етиштирди. Мамадазиз Ниёзов, Ғанижон Тошматов, Комилжон Жабборов, Мирзажон Тиллаев, Ғуломжон Ҳожикулов сингари машхур бастакор ва созандалар шулар жумласидандир. Машхур санъаткор Ҳалима Носирова «Тўхтасин Жалилов - барча санъаткорларнинг, созанда ва хонандаларнинг, бастакор дирижёрларнинг отахони, меҳрибони маслаҳатчиси эди» - деб эслайди.

Устознинг фарзандлари Холхўжа Тўхтасинов, Холида Жалилова, Салоҳиддин Тўхтасинов, Дехқон Жалиловлар ота изидан боришиб, ўзбек санъатига муносиб ҳисса қўшдилар.

Устоз Тўхтасин Жалиловнинг меҳнатлари муносиб тақдирланган бўлиб «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвонига, ҳукуматнинг бир қанча мукофотларига, Президентимиз Ислон Каримовнинг фармони билан «Буюк хизматлари учун» орденига сазовор бўлди.

Унинг номига Андижон санъат билим юрти, кўчалар қўйилган бўлиб, устоз ҳаётининг давомийлигидан дарак беради ва халқ хотирасида сақланади.

ЮНУС РАЖАБИЙ (1897-1976)

Юнус Ражабий деганда ўзининг бутун салобати, ижоди, ўзидан қолдирган улкан мусиқа мероси билан, ўзбек миллий мусиқасига бебаҳо ҳисса қўшган буюк санъаткор кўз ўнгимизда гавдаланади. Мусиқий маданиятимизда унинг алоҳида ўрни бўлиб, ўз ижодий ва илмий ишлари натижасида академик даражасига кўтарилган улуғ санъаткордир. Юнус Ражабий ўзининг ижодий фаолиятини ўзбек халқ ашула, кўшиқ, чолғу куйлари ва мақом йўлларини нотага ёзиб олишга бағишлади. Натижада тўққиз томлик «Ўзбек халқ мусиқаси» тўплами, «Шашмақом»нинг олти томлиги, «Мусиқий меросимизга бир назар» рисоласи чоп этилди. Юнус Ражабий 1897 йилда Тошкент шахрининг чақар маҳалласида таваллуд топди.

Дастлаб эски усул мактабида саводини чиқаргач, мусиқага бўлган иштиёқ уни шу йўлга бошлайди. Машхур ҳофиз ва созанда Шораҳим Шоумаров унга биринчи устозлик қилади ва дутор чалиб кўшиқ айтиш йўлларини ўрганади. 1919 йилда Тошкент халқ консерваторияси миллий чолғу асбоблари бўлимига ўқишга кириб, миллий созлар ижрочилига билан бир қаторда назарий дарсларни ҳам ўзлаштиради. Устози Шораҳим Шоумаров билан биргаликда биринчи мусиқали сахна асари бўлган «Фарҳод ва Ширин» спектаклига мусиқа басталайди. 1923 йили Самарқандга бориб яшаб, дастлаб ўзбек педагогика билим юртига мусиқа раҳбари сўнгра 1925 йилда театрда ансамбл раҳбари бўлиб ишлайди. Машхур ҳофиз ва бастакор Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов унинг Самарқанддаги ижодий фаолиятида муҳим рол ўйнади ва мақом йўлларини янгича талқинда ўзлаштира бошлади ва ўзи ҳам куй, кўшиқлар ярата бошлайди. Юнус Ражабий 1927 йилда ташкил қилинган биринчи ўзбек радиоси миллий чолғу ансамблининг асосчиси ва мусиқа раҳбари бўлди. Унинг ташаббуси билан ўзбек миллий чолғу асбобларини такомиллаштириш ишлари бошланади ва натижада ўзбек халқ чолғу асбоблари товуш садолашишида, ташқи қиёфасида сезиларли ўзгаришлар рўй берди. Ўзбек радиоси қошида халқ миллий чолғу ансамбли заминидан ўзбек халқ чолғу оркестри тузилди. Бу даргоҳда 50 йил ижодий меҳнат қилди. Кейинчалик 1960 йилда эса ҳозиргача ўз фаолиятини муваффақиятли давом эттираётган мақом ансамблини тузди ва «Шашмақом»ни мушкilot ва наср бўлимларини магнит лентасига туширди. Бу мақом ансамбли ҳозиргача устознинг ижрочилик мактаби руҳида фаолиятини давом эттирмоқда.

Устоз Юнус Ражабий ижодининг солномасига назар ташласак, ижодий фаолияти давомида «Фарход ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Муқанна», «Ўғил уйлантириш», «Қасос» сингари 10 дан ортиқ мусикали драмалар, «Кошки», «Ўлмасин», «Не наво», «Қадах», «Пахта», «Фарғонача», «Ўйин баёти», «Куйгай» сингари 200 дан ортиқ куй ва кўшиқлар яратганлигини гувоҳи бўламиз. У композитор Б.Бровцин билан ҳамкорликда яратилган «Ёлғиз ва ҳаммамиз» ва «Фарғонача» симфоник асарларининг ҳам муаллифидир. Унинг хофизлик ижрочилиги ҳам халқимиз томонидан жуда кадрланган ва «Ушшоқ», «Кошки», «Куйгай», «Баёт» ашулаларини бетакрор ижрочисидир. Устоз Юнус Ражабийнинг серкирра ижодий фаолияти республикамиз мусика маданиятининг янгича рух билан шаклланиши ва тараққиёти борасида муҳим аҳамият касб этади. Устоз ўзидан юзлаб шогирдларни қолдирди. Толибжон Содиков, Дони Зокиров, Дадаали Соаткулов, Набижон Ҳасанов, Саиджон Колонов, Ориф Қосимов, Фахриддин Содиков, Назира Ахмедова, Турғун Каримов, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Маҳмуд Юнусов, Турғун Алиматов, Орифхожи Алимахсумов, Сирож Аминов, Исҳоқ Катаев, Эсон Лутфуллаев сингари машҳур хофиз ва созанда бастакорлар Юнус Ражабий ижрочилик мактабининг вакиллари дидир. Мақомдон хонандалар, халқ чолғу ва ашула ансамбллари, мусикали драма театрлари артистлари унинг ажойиб дилрабо кўшиқ ва куйларини ижро этмоқдалар, асарларини сахналаштирмоқдалар. Унинг асарлари эфирда, зангори экранларда янграмоқда. Юнус Ражабий оилавий сулоласи ўзбек санъатининг ривожига муҳим ҳисса қўшмоқдалар.

Устоз Юнус Ражабий бир қанча давлат мукофотлари, «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвони, вафотидан сўнг 2000 йилда «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланди. 1966 йилда Ўзбекистон фанлар академиясига аҳзо қилиб сайланган. Академик илмий унвонга эга. 1976 йил 23 апрел куни 79 ёшида вафот этган. Унинг хотираси абадийлаштирилиб, Тошкент шаҳридаги метро бекатларининг бирига, ўзи яшаган кўчага, республика радиоси мақом ансамблига, Жиззах вилоят театрига унинг номи берилган. Юнус Ражабий уй музейи ишлаб турибди. У ерда ҳар хил маданий тадбирлар ўтказилади.

ЖЎРАХОН СУЛТОНОВ (1903-1965)

Жўрахон Султонов, хофизлик ва бастакорлик санъатининг сарбонларидан бири, мафгункор овоз соҳиби, ижрочиликда ўзига хос мактаб яратган санъаткор кўз олдимизга келади.

Жўрахон Султонов 1897 йилда Марғилон шаҳрининг «Пошшо Искандар» маҳалласида таваллуд топди. Уни отаси Султонбой ҳожи табиатан дилкаш, шеҳрият ва мусикадан хабардор одам эди. Онаси Саодатхон ая зиёли оиладан бўлиб, ўғли Жўрахонни меҳр билан тарбиялади. Ўша даврда Марғилондаги чойхоналар маданият, маҳрифат ўчоғи вазифасини ҳам бажарар эди. Султонбой ҳожи ўғли Жўрахонни чойхонага олиб келиб Юсуфжон қизикқа шогирдликка топширади. Натижада Мадали хофиздан танбур чалиб ялла айтиш йўлларини, Болта хофиз билан Маматбобо хофиздан патнисака ашула йўлларини ўргана бошлади. «Шафоат», «Даргоҳингга келибман», «Хайрул башар», «Шояд», «Ёввойи чоргоҳ» сингари патнисака ашулаларни бирга ижро эта бошлади. (Бу ерда шуни айтиш жоизки, Жўрахон Султонов устози Маматбобо хофиз билан, ашулачиликда ёввойи йўлларни кашф этган хофиздир. Яна улар жўровоз бўлиб айтиш услубини яратишди). 1918 йилда «Санойи нафиса» тузилиб унинг ҳақиқий ижодий фаолияти бошланади. 1926 йилда Муҳиддин Қори Ёкубов раҳбарлигида ўзбек давлат этнографик ансамбли ташкил этилди ва қатор номдор

санъаткорлар катори Жўраҳон Султонов ҳам таклиф қилинади. 1928 йилда эса Марғилонда ташкил этилган мусиқали драма театрига директор этиб тайинланди. Маҳмуржон Узоқов, Бобораҳим Мирзаев, Зокиржон Эргашев сингари ёш санъаткорларга устозлик қилди. Шогирди Маҳмуржон Узоқов билан жўровозликда ижод қилдилар ва бу ҳамкорлик 30 йил давом этди.

Жўраҳон Султонов 1932 йилда Тошкентга кўчиб келиб ўзбек мусиқали театрида кейинчилик республика радиосида ишлайди. 1937 йилда Москвада ўтган ўзбек декадаси, кейинчалик катта Фарғона канали қурилиши ҳофизга чинакам шуҳрат келтирди. «Эй нозанин», «Бу гулшан», «Офарин», «Минг қадам» сингари кўшиқлар ўша даврнинг маҳсулидир. 1939 йилда кўплаб санъаткорлар катори Жўраҳон Султоновга «Ўзбекистон халқ ҳофизини» фахрий унвони берилди. Уруш йилларида ижод қилган «Найлайин», «Отга миндим» кўшиқлари «Ватан ўғлонлари» ва «Фронтга совға» филмларида ўз аксини топган. Урушдан сўнг аввал эстрада театрида, кейинчалик 1958 йилгача Республика радиосида яққал ашулачи бўлиб ишлади. Ўша даврларда унинг дастуридан «Чор зарб», «Чаман ялла», «Оҳким», «Сайри гулзор», «Беш парда сувора», «Содирхон ушшоқи», «Савти сувора», «Гулузорим қани», «Хануз», «Бўлмиш», «Патнисаки чоргоҳ», «Эй дилбари жаноним», «Бормикан», «Боғаро», «Ситора» сингари асосан ўзи басталаган машҳур ашулалар ўрин олган эди. Жўраҳон Султонов жуда кўп шогирдлар етиштирди. Барча санъаткорлар уни эҳозлаб «Уста» деб аташарди.

Давраларда ўзининг билимдонлиги, зукколиги, сўзга чечанлиги, ширин аскиялари билан ҳаммани ўзига жалб қила оларди. Жўраҳон Султонов оғир касалликдан сўнг 1965 йил 19 октябрда Марғилон шаҳрида вафот этди. Тахзияга шунчалик кўп халқ тўпландики, тахзияни етти жойда ўқишга тўғри келди. Ҳофизнинг ўзлари васият қилган Машад қабристонига дафн қилдилар.

Устознинг номларига ўзлари яшаган кўча, мусиқа мактаби, қўйилган. Марғилон шаҳрида ёш хонандаларнинг Жўраҳон Султонов, Маҳмуржон Узоқов номидаги Республика кўрик танлови ўтказиб турилади. 2001 йилда Президентимизнинг фармони билан устозга «Буюк хизматлари учун» ордени берилди. Бу ишларнинг барчаси халқимизнинг улуг санъаткорига бўлган эҳтироми ва ҳурмати билан далолатдир.

МАҲМУРЖОН УЗОҚОВ (1904-1963)

Марғилоннинг машҳур Машад маҳалласида Маҳмуржон Узоқов бўзчи Узоқжон ака хонадонидан таваллуд топди. Узоқжон ака санъатга жуда ишқибоз бўлиб, тез-тез кўшни «Чорчинор» маҳалласи гузаридаги чойхонада бўладиган санъаткорларнинг йиғинларига ёш ўғли Маҳмуржонни ҳам бирга олиб борарди. Шу тариқа унинг ёш қалбида кўшиққа, санъатга меҳр уйғона бошлади. Онаси Зебуниса опа ҳам доира чалиб, халқ ялла ва лапарларини моҳирлик билан ижро этар эди. Тезда устозлар назарига тушади ва Ҳасан қоридан дугтор чалишни, Худойберган ҳофиздан кўшиқ айтишни ўргана бошлайди. 1928 йилда Марғилонда ўзбек мусиқали театри ташкил этилади ва Жўраҳон Султонов уни ишга таклиф қилади. Маҳмуржон Узоқовнинг кейинги ўттиз йиллик ижодий фаолияти шу улуг санъаткор билан боғланиб қолди. Жўраҳон ака танбурда, Маҳмуржон ака дугторда жўровоз бўлиб кўшиқ айта бошлайдилар. Улар ҳамнафасликда кўшиқ айтишиб жуда катта доврўф қозонадилар. 1932 йилда Жўраҳон Султонов билан бирга Тошкентга келди ва шу ерда яшай бошлади. 1939 йили халқ ҳашарига айланган катта Фарғона канали қурилиши санъ-

аткорларнинг ҳам ўзаро беллашувига айланиб кетди. Хужжатли киноленталарда муҳрланган тасвирларда Жўраhon Султонов билан бирга ижро этган қатор кўшиқларини кўриш мумкин. Шу йили кўп хофизлар қатори Маҳмуржон Узоқовга ҳам «Ўзбекистон халқ хофизи» фахрий унвони берилди. Сўнгра Муқимий театрига таклиф қилинди ва кўшиқ айтиш билан бирга «Тоҳир ва Зухра» да жарчи, кейинчалик эса Тоҳир ролини ижро этди.

Маҳмуржон Узоқовнинг урушдан кейинги ижодий фаолияти ўзбек эстрадаси ва Республика радиоси билан боғланиб қолди. Машҳур созанда ва бастакор Муҳаммаджон Мирзаев Маҳмуржон аканинг ижодида хофизлик кирраларининг янги шаклланишида катта таъсир кўрсатди. Ижодий ҳамкорлик натижасида «Суратинг», «Кўзларинг», «Эй чехраси тобоним», «Йўлингда», «Ёр истаб», «Мустаҳзод», «Айрулмасин», «Фигонким», «Шўхи паривашга», «Намоён қил», «Якка бу Фарғонада», «Ёлғиз», «Насихат», «Эй сабо», «Жоним менинг», «Бир келиб кетсун», «Жонон бўламан деб», сингари кўшиқ ва яллалар дунёга келди. Бу кўшиқларни хофиз жон дилидан куйлар, бу кўшиқлар фақат унинг довудий овози учун яратилгандай эди. 50-60 йиллар орасида Маҳмуржон Узоқов кўшиқчилик оламида янги саҳифа очди ва ўзбек кўшиқчилик санъатининг ҳақиқий юлдузига айланди. 1959 йилда Москвада бўлиб ўтган Ўзбекистон адабиёти ва санъати декадасида жўшиб кўшиқ куйлаган Маҳмуржон аканинг довудий овозидан таъсирланган Москвалик таниқли мусиқашунос профессорлардан бири концертдан кейин хофизнинг ҳузурига келиб, «Устозингиз ким?» деб сўрайди. «Устозим Жўраhon ака!» деган жавобни эшитган профессор хайратланиб, «Италия кўшиқчилик мактабини битирган бўлсангиз керак, деб ўйлабман» деган жавобни берган экан.

Маҳмуржон Узоқовнинг вафоти ҳақидаги шов-шувлар ҳозиргача қалбларни ларзага солиб келади. 1963 йил 23 июл куни Марғилон боғида, дўстлари, шогирдлари, шинавандалари даврасида кўшиқ куйлаб турганида унинг ҳаёти мангуликка юз тутди. Машад қабристонидан шогирдининг қабрига тупроқ тортаётган устози Жўраhon Султонов бироз тўхтаб, «Маҳмуржон ўлим мени навбатим эди, афсус сен эрта кетдинг. Мен сендан мингдан-миг розиман, мendan ҳам рози бўлгин», деб фарёд чекканида маросимга йиғилган бутун халқ уввос солиб йиғлаб юборди.

Ўзбекистон халқ хофизи Маҳмуржон Узоқовнинг муборак номи халқнинг қалбидан бир умрга жой олган. Унинг номи абадийлаштирилиб ўзи яшаган кўчага, маҳалла, мусиқа мактабига берилган. Ҳар икки йилда Марғилон шаҳрида Маҳмуржон Узоқов ва Жўраhon Султонов номидаги Республика ёш хонандалар кўрик танлови ўтказиб турилади. Президентимизнинг фармони билан «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланиши буюк хофиз умрининг давоми бўлиб, муборак нафасининг сўнмаслигидан далолатдир.

ТАМАРАХОНИМ (1906-1991)

Тамарахоним аслида арман фарзанди, Боку ишчиси Артём Петросев - унинг отаси бўлиб, 1905 йилги революциядан сўнг Туркистонга сургун қилинган ва Фарғона музофотининг Горчаково станциясига келиб ишчи бўлиб ишлаган.

Тамарахоним шу ерда Марғилоннинг Горчаково темир йўл бекати ёнидаги «Пичоқчи» маҳалласида дунёга келган. Оилада 5 қиз бўлиб, уларнинг учтаси Тамарахоним, Гавҳархоним, Лизахонимлар санъаткор бўлиб етишдилар. Барчалари халқ артисти унвонига сазовор бўлдилар. Тамарахонимни ва сингилларини дастлаб саҳнага олиб чиққан устоз Юсуфжон Қизик Шакаржонов бўлди. 13 ёшли Тамарахон бо-

шига паранжини ёпиниб, сингилларини етаклаб ҳовлима-ховли ёвуз кучлардан ўзини яшириб, тандирчилар маҳалласидаги Юсуфжон қизиқ ҳовлисига келиб, лапар, қўшиқ ва рақслар ўрганиб кетарди. Устоз Тамарахонга ўзбек лапар яллаларини рақсга туширтириб ўргатарди. 1926 йилда Марғилонда ташкил этилган ўзбек давлат этнографик ансамблига жалб қилиниб, у ерда Муҳиддин Қори Ёқубов, Уста Олим Комилов, Тўхтасин Жалилов сингари устозлардан таҳлим олди. Сўнгра умр йўлдоши Муҳиддин Қори Ёқубов билан Москвада ўқиди. Улар бирга дуэтлар ижро этардилар. 1925 йилда Парижда жаҳон фестивалида қатнашдилар. Сўнгра жаҳон бўйлаб Тамарахонимнинг гастрол концертлари бошланди. У 60 дан ортиқ давлатларда бўлди. 70 дан ортиқ тилда қўшиқ куйлаб, рақсга тушди. Тамарахоним лапар жанрига асос солган раққосадир. Бу жанрда лапар ижроси рақс билан уйғунлашиб ажойиб бир жозоба бахш этади. 1935 йилда Лондонда 1 халқаро фестивалнинг олтин медалига сазовор бўлди. Бу медални Англия қироличасининг қўлидан олиш бахтига муяссар бўлди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида фронтчи санъаткорлар труппасида маданий хизмат қилади, капитан ҳарбий унвонига сазовор бўлади. Тамарахоним филармониялар қошида бир неча ашула ва рақс ансамбллари тизди ва умрининг сўнги нафасигача ижод қилди. 90 ёшида Тошкентда вафот этди. Унга «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвони, орден ва медаллар берилган. 2001 йилда Президентимизнинг фармони билан «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланди. Тошкент шаҳрида унинг уй музейи ишлаб турибди. Бу музейга турли миллат рақсларига мансуб костюмлар, шахсий буюмлар, турли йиллардаги афиша ва расмлар қўйилган бўлиб, халқнинг зиёратгоҳига айланган.

МУХТОР АШРАФИЙ (1912-1975)

Ўзбек мусиқа санъатининг атоқли намояндаларидан бири машҳур композитор ва дирижёр, мураббий ва жамоат арбоби Мухтор Ашрафий ўзбек мусиқа маданиятини ривож топишига катта ҳисса қўшган санъаткордир.

Мухтор Ашрафий 1912 йили 11 июнда Бухоро шаҳрида созанда оиласида туғилди. Дастлаб шарқ мусиқа мактабида, кейинчалик мусиқа техникумида ўқиб етук созанда ва мақомдон усталардан дутор чалишни ва мақом ижрочилиги йўлларидан таҳлим олади. 1928 йилда эса Самарқанд мусиқа ва хореография институтини талабаси бўлди ва бу даргоҳда этнограф ва композитор Н.Н. Мироновдан композиторлик ва дирижёрлик илмини, назарий ва ноталаштириш услубларини ўрганди. Шу йиллари Самарқанд радиосида ҳам ишлайди, қўшиқлар ҳамда кўп овозли асарлар яратади. Институтни битиргач,

1931 йилда Тошкентдаги ўзбек давлат мусиқий театрига дирижёр ва мусиқа раҳбари қилиб тайинланди. 1943-1947 йиллари М.Ашрафий ўзбек опера театри дирижёри, мусиқа раҳбари ва директори, 1947-1962, 1970-1966 йиллари Самарқанд опера ва балет театри директори, бадиий раҳбари, бош дирижёри, 1966-1975 йилларда Алишер Навоий номидаги академик катта опера ва балет театри мусиқа раҳбари ва бош дирижёри лавозимларида ишлади. М.Ашрафий 1926 йилдан бошланган дирижёрлик фаолиятида «Фарҳод ва Ширин», «Гулсара», «Аршин мололон» мусиқали драма комедияларидан бошлаб, «Зайнаб ва Омон», «Майсаранинг иши», «Улуғбек», «Лайли ва Мажнун», «Зулматдан зиё», «Кармен», «Аида», «Травиата» опералари, «Жизел», «Шопениана», «Шелкунчик», «Спартак», «Пахта» балетлари сингари ўзбек композиторлари ва жаҳон классик композиторларининг юздан ортиқ асарларига дирижёрлик қилди.

М.Ашрафий С.Н.Василенко билан 1939 йилда «Бўрон» номли биринчи ўзбек операсини яратдилар. Кейинчалик эса «Улуғ канал», С.Н.Василенко билан ҳамкорликда «Дилором», «Шоир қалби» операларини, «Севги тумори», «Темур Малик», «Жасорат», «Муҳаббат ва қилич», «Рустамнома» балетларни ёзди ва муваффақиятли сахналаштирилди. М.Ашрафий ижодида симфоник ва вакал симфоник мусиқа жанрлари ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида яратилган уч қисмдан иборат «Қахрамонлик» симфонияси яна шу даврда яратилган, «Ғолибларга шон-шарафлар бўлсин» симфонияларида халқимизнинг босқинчиларга қарши қахрамонона кураши ифодаланган. М.Ашрафий қаламига мансуб бешта симфоник сюитаси яратилган бўлиб, («Баҳор ўлкаси», «Фарғона сюитаси») уч қисмли сюита, тожик сюитаси, бешинчи сюита «Опа-сингил Раҳмоновалар» кинофилми асосида яратилган бўлиб, ушбу жанрда ҳам баракали меҳнат қилганлигидан далолат беради. Бундан ташқари «Гантанали марш», «Ватанимиз тонги», «Тинчлик тарафдорининг намойиши» симфоник асарлари, «Ўзбекистон», «Бахт ҳақида кўшиқ», «Оловли кунлар» вокал-симфоник поэмаси, «Рустамнома» эпик ораторияси ҳам унинг ижодига мансубдир.

М.Ашрафий жаҳоннинг кўп сахналарида ўз дирижёрлик маҳоратини намоиш этган бўлиб, унинг асарлари ҳам турли давлатларда мусиқа жамоаларида ижро этилган. Устоз санъаткор юзлаб шогирдлар етиштирди. Ф.Назаров, Д. Абдурахмонова, А.Абдуқаюмов, М.Лазарев, У.Мадиёров, О.Ҳалимов, Қ.Усмонов, Ғ.Тўлаганов, Ф.Ёқубжонов, Э.Азимов, сингари моҳир дирижёрлар шулар жумласидандир.

Устознинг санъатимиз ривожига кўшган буюк ишлари муносиб тақдирланган бўлиб, 1939 йили Ўзбекистон ва 1951 йили собиқ иттифоқ халқ артисти фахрий унвонларига, уч марта давлат мукофотлари, Жавоҳарлал Неру (1972) ва Жамол Абдул Носир (1973) номли халқаро мукофотларга сазовор бўлган. Мухтор Ашрафий 1975 йили Тошкенда вафот этди.

ҲАЛИМА НОСИРОВА (1913-2002)

Ўзбек кўшиқчилиги ва опера санъатига бебаҳо ҳисса кўшган санъаткорлардан бири Ҳалима Носировадир. Ҳалима Носирова айниқса ўзбек опера санъатида алоҳида мактаб яратди ва бу ноёб санъат ривожига улкан ҳисса қўшди.

Ҳалима Носирова 1913 йилда Қўқон яқинидаги тоғлик қишлоғиларда таваллуд топди. Отаси Муҳаммадносир ака косиб бўлсада, кўшиқ ва шеърлардан хабардор бўлиб, ёш Ҳалима қалбида санъатга ҳавас уйғотди. Отасининг бевақт вафотидан сўнг қийин аҳволда қолган оила онаси Хосиятхон ва опалари Ҳожар ва Ойишалар билан Қўқон шаҳрига кўчиб келишади. Ёш Ҳалимани болалар уйига топширишади. 1929 йилда Тошкентдаги хотин-қизлар билим юртига ўқишга қабул қилинади. Шу ерда Али Ардобус раҳбарлик қилаётган

бадий ҳаваскорлик тўғрисида дугоналари Шоҳида Махсумова, Назира Алиевалар билан катнай бошлайди. Тезда устозларнинг назарига тушган Ҳалима Носирова 1925 йилда бир гуруҳ ёш санъаткорлар билан Боқудаги театр билим юртига ўқишга юборилади. Иш фаолиятини ҳозирги миллий академик театрдa бошлайди. Қатор образларни яратади. Сўнгра Москва Давлат консерваторияси қошидаги ўзбек опера студиясида таҳлим олади. 1929-1939 йиллар мобайнида ўзбек мусиқали драма театрида ижод қилди ва хилма-хил образларни яратди. 1939 йилдан бошлаб то кучдан қолгунга қадар А. Навоий номидаги ўзбек опера ва балет академик театрида ижод қилди ва ушбу қутлуғ даргоҳида ўз ижрочилик

мактабини яратди. «Лайли ва Мажнун», «Гулсара», «Кармен», «Бўрон», «Майсаранинг иши», «Зайнаб ва Омон», «Хоразм қўшиғи», «Улуғбек» сингари ўнлаб опералардан бош образларни қўшиқларини куйлади. Ҳалима Носирова ўзбек миллий ашула ва қўшиқларини бетакрор ижросидир. Унинг ижросида «Ушшок», «Чоргоҳ», «Баёт», сингари халқ ашулалари алоҳида ўзига хос услуб билан ижро этилади.

Мен ўзбек куй ва ашулаларини, мақомларини сеvimли ҳофизларимиз ва устоз созандаларимиз Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Ҳожи Абдулазиз, Муҳиддин Қори Ёқубов, Домла Ҳалим Ибодов, Юсуфжон Қизик, Уста Олим Комилов, Абдуқодир Исмоилов, Аҳмаджон Умурзоқов, Мадрахим Шерозийдан ўргандим, - дейди Ҳалима Носирова. Санъаткор тушунчасида қўшиқ инсоннинг меҳнатида, ҳаётида, тақдирида доимий йўлдошидир. Халқнинг сеvimли санъаткори Ҳалима Носирова катта Фарғона, Тошкент, Лоғон, Чирчиқ каналлари, Каттақўрғон сув омбори, Фарҳод ГЭС қурилишларида. Мирзачўл, Қарши, Жиззах, чўллари ўзлаштиришда, даҳшатли уруш йилларида халқ руҳини кўтаришда ўз санъати билан фаол қатнашди.

Ҳалима Носирова «Ўзбекфилм» киностудиясида суратга олинган «Асал», «Фронтга совға», «Мафтунингман», филмларида образлар яратди ва кино соҳасига ҳам ҳисса қўшди. Ҳалима Носированинг ёрқин санъати ва истеҳдодидан таъсирланган бир қанча хорижий танқидчилар унинг санъатига юксак баҳо берганлар. Сурияда чиқадиган «Лисон аш шааб», ва Ҳиндистонда босиладиган «Стейстмен» газеталари ўзбек қўшиқчисини ниҳоятда ёқимли ва жозибадор, дилларни ром қилувчи овози ҳақида 1956 йилда самимий сатрларни ёзган. Унинг булбулсифат овози ўзбек санъаткори тимсолида Ҳиндистон, Бирма, Ливан, Миср, Эрон, Хитой, Канада каби ўнлаб мамлакатларда ёйилган. Ҳалима Носирова ҳаётлигидаёқ икки ажойиб нарсаси билан ўзига хайкал ўрнатди. Бири чинакам халқчил санъати, иккинчиси шогирдлари, издошлари билан улуғ бахтга эришганлигидир.

Унинг санъатдаги хизматлари муносиб баҳоланган бўлиб, «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвонига сазовор бўлди. Мустақиллик шарофати билан «Буюк хизматлари учун» орденини кўкрагига тақиш бахтига муяссар бўлди.

Ўзбек санъатининг улуғ намояндаси, бетакрор овоз соҳибаси Ҳалима Носирова 90 ёш умр кўриб 2002 йилда Тошкент шаҳрида вафот этди.

МУТАЛ (МУТАВВАККИЛ) БУРҲОНОВ (1916-2002)

Ўзбек профессионал мусиқа ва композиторлик санъатининг арбобларидан бири Мутал Бурҳонов 1916 йил 5 майда Бухоро шаҳрида таваллуд топди. Дастлабки мусиқа сабоғини Самарқанд шаҳрида мусиқа ва хореография институтида олди. Сўнгра Москва консерваториясига ўқишга кириб, 1949 йилда композиторлик ва дрижёрлик мутахассисликлари бўйича тугатди. Бу даргоҳда профессорлар С.Н.Василенко, Г.А.Столяровлар сингари мусиқа санъатининг етук мутахассисларидан сабоқ олади. М.Бурҳонов бутун умри давомида республикамиз мусиқа ҳаётининг барча жабҳаларида фаол иштирок этади. 1955-1960 йилларда Ўзбекистон композиторлари уюшмасига раҳбарлик қилади.

М.Бурҳонов композиторлик санъатининг турли йўналишларида ижод қилди ва бир-биридан жозибали асарлар яратди. Унинг яратган асарлари қуйдагилардан иборатдир: симфоник ва вокал - симфоник асарлари: «Ўзбекистон қизи» сюитаси (1934), «Яшнаётган ўлка» контатаси (1949), «Баҳор

кушлари» вокал поэмаси (1951), «Ибн Сино» (1957), хор ва симфоник оркестри учун «Ода» (1959), «Алишер Навоийга қасида» (1968).

Вокал - хореографик поэмалари: «Оқ-олтин» (1972), «Номаълум солдатга» (1975), «Намедонам чи ном дорат» романс-поэма (1979), «Шоир орзуси» балладаси (1976), «Аббасий хотира» реквиэми (Усмон Носир, А.Чўлпон шеҳрлари асосида) (1996), камер чолғу асарлари: фортепиано триоси (1939), «Баҳорий рақслар», «Элегия» (1983), скрипкачилар ансамбли учун валҳс.

Романслар: «Эй булбул» А.Лоҳутий шеҳри (1935), «Ишқида» Уйғун шеҳри (1943), «Дилбаримо» А.Лоҳутий шеҳри (1943), «Табассум қилмадинг» А.Навоий ғазали (1946), «Сени соғиндим» Уйғун шеҳри (1945), «Унутмас менинг боғим» У.Носир шеҳри (1967), «Юрак садоси» Т.Тўла шеҳри (1970), «Нега тарк этдинг мени» А.Фитрат (1989), «Топмайин ёрни» А.Чўлпон шеҳри (1991), «Ҳоб дидам» А.Лоҳутий рубойиси асосида.

Хор ижролари учун: Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси (уч хил муҳаррирлик ўзгаришида) Т.Фаттоҳ шеҳри (1946), Т.Фаттоҳ ва Т.Тўла шеҳрлари (1977), А.Орипов шеҳри (1992), 6 та халқ кўшиғи асосида ақопеллалар (1952), Қорақалпоқ кўшиқлари асосида ақопеллалар (1950).

Саҳна асарлари: «А.Навоий операси» (1986), «Бой ила хизматчи» (1958), «Ойгул ва Бахтиёр» (1978).

Кинофилмларга мусиқалар: «Бой ила хизматчи» (1953), «Ибн Сино» (1957), «Орол балиқчилари» (1958), «Мафтун бўлдим» (1958) иккаласи ҳам И.Ақбаров ва М.Левиев билан ҳамкорликда яратилган. «Самолётлар кўнолмади» (1963), «Сурайё» (1964), «Уфқ ортида йўл», «Икки дил достони» И.Ақбаров билан ҳамкорликда яратилган (1970). М.Бурҳоновнинг турли мусиқий йўналишларда ижод қилганлигини юқоридаги асарлари намуналаридан кўриш мумкин.

М.Бурҳоновнинг ўзбек профессионал мусиқа санъати олдидаги катта хизматлари муносиб тақдирланган. 1964 йилда Қорақалпоғистон Республикаси давлат мукофоти, 1964 йил Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, 1970 йилда Ўзбекистон Республикаси давлат мукофоти, 1976 йилда Ўзбекистон халқ артисти фахрий унвонлари ва мукофотларига сазовор бўлган.

1998 йилда президентимизнинг фармони асосида «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланган. М.Бурҳонов Ўзбекистон Республикаси давлат мадҳиясининг муаллифидир. Унинг ҳаёти ва ижоди йўли ҳақида «Умр дафтари» видеофилми яратилган.

Ўзбек профессионал мусиқа санъатининг ёрқин сиймоси М.Бурҳонов 2002 йилда 82 ёшида вафот этди. Бухоро шаҳрига дафн қилинган.

КОМИЛЖОН ОТАНИЁЗОВ (1917-1975)

Хоразм анъанавий кўшиқчилик санъатининг машхур намояндаси Комилжон Отаниёзов 1917 йил 20 июлда Хоразм воҳаси Шовот туманидаги Бўйрачи қишлоғида таваллуд топди. Унинг отаси Отаниёз қори Охун Полвонниёз ўғли Хивадаги Арабхон мадрасасида мударрислик қилган бўлиб, Ниёзий тахаллуси билан ғазаллар ёзиб бир неча девон чоп эттирган. Ёш Комилжон Матпано ота, Матёқуб Ҳарратов, Ҳожихон Болтаев, Маткарим ҳофиз, Мадрахим Шерозий, Бола Бахши сингари устозлардан сабоқ олган, тез орада ўзи ҳам машхур ҳофиз бўлиб танилади. Хоразм мақомларини, дostonларини ижро этиш билан бирга ўзига хос шундай янги бир услуб яратдики, у яратган кўшиқлар ҳозиргача ҳофизларимиз томонидан севиб куйланади, Унинг кўшиқлар дастури жуда салмоқли бўлиб, юзлаб кўшиқларни ўз ичига олган эди. «Хоразм сегоҳи», «Ўлтурғиси», «Чоргоҳ», «Феруз I-II-III», «Сувора», «Ошиқ бўлмишам», «На тилар мандан», «Салом сизга Хоразмдан», «Айрилма», «Насихат», «Хуш келдингиз», «Салламно», «Найларам» сингари кўшиқлари шулар жумласидандир. Унинг дастуридан қорақалпоқ, туркман, тожик, қозоқ, ҳинд, озарбайжон кўшиқлари ҳам кенг ўрин олган бўлиб, ҳофиз кўшиқ айтиш билан бирга дидли ғазаллар ҳам басталар эди. У 1952-1955 йилларда Тошкент давлат консерваториясида тахлим олди, бастакорлик йўлларини ўрганди. А. Степанов, С. Ҳайитбоев билан ҳамкорликда «Азиз ва Санам», «Ошиқ Ғариб», «Сўнгги хон» драмаларига мусиқалар басталади. Комилжон Отаниёзов Огаҳий номли Хоразм вилоят театрида актёр сифатида қатор ажойиб образлар яратган. «Фарҳод ва Ширин»даги Фарҳод, «Тоҳир ва Зухра»даги Тоҳир образлари ажиб бир сайқал топганким, ҳали-ҳалигача кўрган одамлар ҳавас билан эслайдилар.

Комилжон Отаниёзов баланд ва кенг камровли овози, юксак ижрочилик маданияти билан ўзбек кўшиқчилик санъатини оламга ёйди. У. Хитой, Ҳиндистон, Бирма, Афғонистон, Комбоджа, Таиландда гастролларда бўлиб, юз минглаб одамларни ўз санъатидан баҳраманд этди.

Комилжон ака жуда кўп шогирдлар етиштирди. Хоразм мусиқа санъатини 50-60 йиллардаги ривожини Комилжон аканинг номи билан боғлиқ.

Устоз жуда кўп ашула ва рақс ансамбллари ташкиллаб унга бадий раҳбарлик қилди. Комилжон Отаниёзовга Ўзбекистон, Туркменистон, Қорақалпоғистон халқ артисти фахрий унвонлари берилган. Унинг жўшиб куйлаган кўшиқлари, ҳозиргача мухлислар қалбини ром этиб келмоқда.

Эл суйган ҳофиз Комилжон Отаниёзов 58 йил умр кўриб 1975 йилда вафот этди. Урганч туманидаги Иморат бува қабристонига, отаси Ниёзий ёнига дафн қилинган. Унинг номи мактабларга, кўчаларга, филармония, ансамблларга берилиб абадийлаштирилган. Мустақиллик йилларида Президентимиз фармонига биноан «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланган.

ФАТТОҲХОН МАМАДАЛИЕВ (1923-1999)

Фаттоҳхон Мамадалиев деганда анъанавий ижрочилик бўстониинг нодир овоз соҳиби, эл суйган санъаткор, кўшиқчилик оламида ўзига хос услуб ва ижрочилик йўлини яратган манзур нафас ҳофиз кўз ўнгимизда гавдаланади. Устоз овозидаги маҳзунлик,

сержило нолалар, садоланиш хусусиятлари эшитувчини бефарқ қолдирмайди.

Фаттоҳхон Мамадалиев 1923 йилда Андижон вилояти Балиқчи тумани эски Халқулобод қишлоғида туғилди. Ёшлиқдан қўшиққа, санъатга бўлган ҳавас билан устозлар назарига тушди ва скрипка чалиб қўшиқ айтишни ўргана бошлади. Унинг қобилиятини сеза билган таниқли ҳофиз ва созанда Умрзоқ полвон Сайдалиев ўзига шогирдликка олади ва унинг доврўғи секин-аста Халқулобод атрофларига ёйила бошлади. Ҳақиқий ҳофизлик даври эса Андижон шаҳрига келиб, муқим яшаб ва ижод қилган даврдан бошланади. Андижон шаҳар маданият уйи қошидаги мақом ансамблида қатнашчи ва кейинчалик узок йиллар бадий раҳбар бўлиб ишлади. Ҳамнафас дўсти Йўлдошали Кийиков билан қатор қўшиқлар мажмуасини яратди. Улар ҳамнафасликда ижро этган ашулалар республика радиосида ёзиб олинган.

Фаттоҳхон Мамадалиевнинг Тошкентга келиб яшаши унинг ижодида муҳим бурилиш ясади. Янги-янги қўшиқлар дунёга келди. Фарғона-Тошкент мақом йўлларининг илмий ижрочилик таҳлилини тузиб чиқди ва шогирдларига ўргатди. Унинг республика телерадиокомпанияси қошидаги мақомчилар ансамблидаги фаолияти, давлат филармониясидаги ва Тошкент давлат консерваторияси анъанавий ижрочилик кафедрасидаги илмий педагогик фаолияти билан уйғунлашган ҳолда ижобий натижалар берди.

Фаттоҳхон Мамадалиевнинг яна бир катта хизмати шундаки, халқимиз санъатининг нодир дурдоналаридан бўлмиш қатор ижрочилик йўлларини қайтадан таҳлил қилиб тиклади. Жумладан, «Насруллоий» мусиқа йўлларига сўз солиб, унинг талқинчасини, уфорисини, сокиномасини яратди.

«Мискин»нинг бешта йўлини, «Чоргоҳ»нинг бешта йўлини, «Умрзоқполвон ушшоқи»нинг сокиномаларини қўшиб ушшоқларнинг қадимий ижроларини тиклади. «Бузрук»нинг сурнай йўлларини талқин қилди. Изланишлар натижасида туркум сифатида «Савти Фаттоҳхон» деб ижрочиларимиз ва олимларимиз томонидан тан олинди. Мусиқашунос олим Равшан Юнусов билан ҳамкорлик натижасида юқорида номлари тилга олинган ижро йўлларини илмий таҳлил қилди ва «Миллий мусиқа ижрочилиги масалалари» рисоласи чоп этилди. Устоз Юнус Ражабий улгурмаган кўп ишларни амалга оширди. Энг асосийси, шу барча изланишлар натижасини шогирдларига сабот билан ўргатди ва магнит лентасига муҳрлади.

Фаттоҳхон Мамадалиев ижро этган «Этмасмидим», «Жононим менинг», «Интизор», «Кўнгил», «Оқибат», «Кокилинг», «Дилкушо», «Қаландар-1», «Мўғилчаи қашқарчаи ушшоқ», «Гиря», «Эй сабо» сингари ашулалар алоҳида сайқал берилиб ижро этилганлиги билан шинавандаларнинг қалбидан жой олди. У ижро этган «Дарду дилим» қўшиғи Мўғулистон республикасида бўлиб ўтган «Осиё мусиқаси минбари» илмий анжумани фестивал танловида фахрли ўрин эгаллади.

Фаттоҳхон Мамадалиев ўзининг оҳанграбо овози билан ўнлаб хорижий давлатлар қўшиқсеварларини ҳам ўзига ром этди. Муборак ҳаж сафарига бўлди. Ижодининг яна бир ёрқин қирраси, шеҳрият билан ошно бўлди. Яхшигина ғазаллар ёзиб, ўзи куйлар басталарди. У Ўзбекистон бастакорлари уюшмасининг аҳзоси эди.

Унинг хизматлари айниқса мустақиллик йилларида ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланди. «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист», «Ўзбекистон халқ ҳофизи» фахрий унвонлари, «Меҳнат шўхрати», «Эл-юрт ҳурмати» орденлари, Тошкент давлат консерваториясининг профессори деб тан олинishi устоз хизматларининг ҳақиқий баҳосидир.

Беназир овоз соҳиби Фаттоҳхон Мамадалиев оғир хасталиқдан сўнг 1999 йил 4 апрел куни бу ёруғ оламдан кўз юмди ва ўзи туғилган жонажон қишлоғига дафн қилинди.

МАТНИЁЗ ЮСУПОВ
(1925-1992)

Хоразм мақомларини Матпано ота, Мадрахим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов ва бошқа устозлардан ўрганиб нотага олган, уни аввал бир жилд, кейин 1980 йилда уч жилдлик этиб чоп қилдирган улкан бастакор, мусиқий мадания-тимизнинг улкан арбоби Матниёз Юсуповдир.

Матниёз Юсупов 1925 йилнинг 1 январида Хоразм вилоятининг Урганч туманидаги Ниёзматарбоб мавзеҳида таваллуд топди. Унинг зеҳни ўткирлигидан 15 ёшидаёқ вилоят эстрадасига мусиқачи бўлиб ишга киради. 1943 йили иккинчи жаҳон урушидан ногирон бўлиб, бир оёғидан айрилиб қайтади. Сўнгра вилоят театрига ишга таклиф қилинади ва Худоберган Мухрканнинг ўғли Матпано отадан бир гуруҳ санъаткорлар билан биргаликда Хоразм мақом йўлларини ўргана бошлайди. Ўн йилга яқин давр ичида у моҳир ғижжакчи сифатида мақом, халқ достончилиқ йўлларини мукамал ижро этга бошлади. 1951 йили Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртига ўқишга кириб, бу даргоҳни муваффақиятли тамомлагач 1955 йили Тошкент Давлат консерваториясининг композиторлик факултетига ўқишга киради ва уни композитор Зейдман раҳбарлигида 1960 йили тугатади. Табиатан мулойим, очик юзли, истараси иссиқ, юзларидан доимо нур ёғилиб турадиган Матниёз Юсупов тезда халқ оғзига, ижодкорлар назарига тушади. Республика радиосидан тез-тез унинг хуш овозлари янграб, у басталаган кўшиқлар ижро қилина бошлайди. Матниёз Юсупов Консерваторияда ўқиган йиллари драма асарларига мусиқа басталайди. 1961 йили унинг «Ғазал фожиаси» мусиқий асари сахналаштирилади. Шунингдек Ҳамид Ғулумнинг «Дил кўзгуси», Айёмийнинг, «Тун ва Нохун», Ҳайитмат Расулнинг, «Муқаддас диёр» ва бошқа қатор драмаларга куйлар басталади.

У устозлардан ёзиб олган Хоразм мақомларини 1959-1960 йиллари 1-2 жилдларини чоп қилдирди.

Матниёз Юсупов 1961 йилдан бошлаб Ўзбекистон радиосида катта муҳаррир, ундан кейинги йилларда М.Уйғур номидаги Тошкент санъат институтида ва А.Қодирий номидаги Тошкент маданият институтларида устозлик қилиб, профессор илмий даражасини олади. Матниёз Юсуповнинг энг баракали ижод маҳсули сифатида 5 жилдда «Хоразм мақомлари» нинг 1980 йили чоп этилишидир. У «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби» унвонига мушарраф бўлган улкан санъаткордир.

У бутун ижоди давомида ўнлаб кўшиқлар, симфоник асарлар ва поэмалар яратди. Кенг диапазонли, ёқимли овози билан мақомлар ижро этди. Бутун умрини мусиқа илмига бахшида этган Матниёз Юсупов 1992 йилда оламдан ўтди. Тошкентдаги Чигатой қабристонида дафн қилинган.

ТАВАККАЛ ҚОДИРОВ (1926-1996)

Таваккал Қодиров деганда, бутун умрини халқ хизматига бағишлаган, миллионлаб кўшиқ шинавандаларининг қалбларига қувонч олиб кирган, такрорланмас овоз соҳиби, камтар инсон кўз олдимизга келади. Таваккал Қодиров 1926 йил 10 июнда Қува туманининг Султонобод қишлоғида деҳқон оиласида таваллуд топди. Улуғ инсонларнинг туғилиши ҳам ўзига хос тарихий бўлар экан.

Ҳофизнинг оналари Тўтибуви саккиз фарзанд кўриб, биронтаси ҳам турмаганлиги сабабли, тўққизинчи фарзандини удумга кўра ҳовлида, ер бағрида туғиб, «Таваккал ё ерники бўлар, ё меники» деган умидда фарзандининг исмини «Таваккал» деб қўйган эканлар. Шундай тафсилотлар билан туғилган бола улуғ ҳофиз даражасига етди. Таваккал ака сермашаққат ҳаёт ва ижод йўлини босиб ўтди. Дастлабки мусиқий сабоқни қувалик устозлари Ғофиржон ғижжакчи ва Давронбек ҳофизлардан олади.

Ҳофизнинг кўшиқчилик оламига назар ташласак, 50-йилларда янги овоз, янги соз билан бу нурли оламга кириб келганини кўрамыз. Анъанавий кўшиқчилигимизни бир дарё деб фараз қилсак, ҳофиз ўз услуби, овози билан бу дарёнинг катта ирмоғи бўлиб ажраб чиқди. Жўрахон Султонов, Маҳмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов сингари улуғ ҳофизлар яратиб кетган мактабнинг давомчиси сифатида ўзига хос услуб яратди. Ҳофиз ижоди давомида юзлаб кўшиқлар ижро этди. Қатор халқ кўшиқ ва яллаларини алоҳида услуб билан ижро этиб, уларга иккинчи умр бахш этди. У ижро этган «Бизни ташлаб», «Шунчамиди», «Ўхшайдику», «Кеча ойдин», «Тошкент ироқи», «Сувора», «Найларам», «Қўқон ушшоқи», «Фарғона тонг отгунча», «Тановар», «Сайёра», «Ўзбекистоним», «Жоним Фарғона», «Феруз I-II» сингари кўшиқлар унутилмас ижролардир.

Ушбу сатрлар муаллифига Таваккал Кодировга шогирд бўлиб юриш, хизматини қилиш, устозга бағишлаб ҳаётлигида «Таваккал Кодиров» номли рисола ёзиш насиб этди. Устоз кўшиқ куйлаганда, ҳар-бир ижро этган кўшиғи гўё ўзи учун яратгандай туюларди. Биз бир кўшиқни ҳар куни уч-тўрт марта эшитсак ҳам, доим ўзининг янги бир қирраси билан намоён бўлаверар эди.

Ҳофиз ижодида икки воҳа йўли, Фарғона ва Хоразм кўшиқчилик мактабининг уйғунлашган ижроларини кузатамиз. Бунинг сабаби, устозлари Жўрахон Султонов ва Комилжон Отаниёзовларнинг ижодларидан самарали фойдаланганлигидандир. Иккала буюк ҳофиз севимли шогирдига «Феруз» ҳамда «Қўқон ушшоқи» ни айтдириб, завқланиб шинавандалик билан эшитишиб ўтирганларининг гувоҳи бўлганман.

Таваккал Кодиров узоқ йиллар Фарғона вилояти ўзбек мусиқали драма театрида меҳнат қилди. 1978 йилда вилоят филармониясини ташкил этиб, бир неча йил раҳбар бўлиб ишлади. Ҳофиз ижодини ёритувчи қатор телефилмлар, видеофилмлар, грампластинка ёзувлари, республика радиосида элликдан ортиқ кўшиқлари мавжуд бўлиб, унинг ижоди баракали, сермахсул бўлганлигидан далолат беради. Устозга 1964 йилда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист», 1989 йилда эса «Ўзбекистон халқ артисти» деган юксак унвонларнинг берилиши, Фарғона давлат университетининг профессори деб тан олиниши ўзбек санъати олдидаги хизматларининг далолатидир. Устоз етмиш йил умр кўриб, умрларининг сўнгги кунларида ҳам ажойиб бир покизалик, руҳан тетиклик билан 1996 йил 13 апрел куни вафот этди. Фарғона шаҳар Сирпўш ота қабристонига дафн қилинган.

Ҳа, инсон умрининг сарҳадлари бепоён, айниқса кўшиқ оламининг бепоён кенгликларидан санъаткор қалбининг торлари жаранглаб акс-садо бериб турувчи хилқатдир. Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф (оллоҳ раҳмат қилсин) устозга атаб ёзган шеҳридаги қуйидаги мисралар фикримизнинг далилидир:

*Мен кетарман қолмагай тилла тахту кўшқларим
Менга бу дунёда чин келтирди бахт кўшиқларим*

*Ўзбегим уйида янграр ҳамма вақт хонишларим
Гул ўпиб, гул ёпиниб ҳар дилда мзорим қолур
Мен кетарман бир куни наволарим, зорим қолур...*

Ушбу мисралар устознинг қабр тошига ёзилган бўлиб, мангуликка дахлдордир.

ИСҲОҚ РАЖАБОВ (1927-1982)

Ўзбек мусиқашунослик фани ўзининг тарихий илдизларига эга бўлиб, мусиқий санъат билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланиб келди. Барча даврларда бу соҳанинг улуғ алломалари етишиб чиқдилар. 20-аср ўрталарига келиб ушбу жараёнга кириб келган машҳур Ражабийлар сулоласининг вакили Исҳоқ Рисқиевич Ражабов мусиқашуносликда ўзига хос мактаб яратган ёрқин сиймодир. Улкан олимнинг илмий амалий фаолияти асосан мақомларни илмий таҳлил қилиш борасида бўлсада манбашунос, филолог, шарқшунос олим сифатида ҳам унинг ижодий-илмий йўналишларда умумийлик касб этади. Бунинг сабаби ўзи ўсган, яҳни машҳур Ражабийлар сулоласининг оилавий муҳити бўлса, отаси моҳир танбурчи устоз Рисқи Ражабийнинг таъсирида танбур ва дутор созларининг моҳир ижрочисига айланади ва миллий мусиқамиз дурдоналарини илмий таҳлил қилишга умрини бахшида этади. Олимнинг форс-тожик тилини мукамал билиши, мумтоз шеҳриятнинг билимдони бўлганлиги, араб имлосида битилган тарихий манбааларга бой кўлёмаларни эркин ўқиб шарҳлай олиши унинг ижодий илмий фаолиятини кенг доирада олиб боришни тахминлади ва бу борада улкан ютуқларга эришди. Устознинг мусиқа маданиятимизнинг дурдонаси мақомат санъати бобида олиб борган изланишлари, унинг бу борада мукамал комусий билимга эга эканлиги мутахассислар томонидан тан олинди.

Унинг изланишларини ёрқин ифодасига айланган 1963-йилда нашр этилган «Мақомлар масаласига доир» номли монографик рисоласи диққатга сазовордир. Бу ноёб рисолада ўрта асрларга келиб ўн икки мақом аниқ ижро тизимига эга бўлганлиги, шу асосда шашмақом ўн икки мақом тизимининг ривожланиши жараёнида юзага келганлиги, ҳамда унинг парда-тузук, куй-оҳанг, зарб-усул, авж-номуд ва бошқа шаклий тузилиш қонуниятлари айнан ана шу яхлит тизимнинг таркибий қисмлари эканлиги узил-кесил равишда ўз ечимига келган. Шунингдек, мақомот тизимининг ажралмас шакллари бўлган Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларига оид қимматли фикр-мулоҳазалар билдирилиб, уларнинг шашмақом билан ўзаро боғланиш муносабатлари хусусида ҳам ма-лакали кўрсатмалар баён этилган. И.Р.Ражабов мақомларнинг амалий ижро санъатини пухта билгани ҳолда бу мураккаб санъатнинг тарихий ва назарий муаммоларини ўзида муштарак этган, илмий концепция тузишга муваффақ бўлган. Бу концепция 60-70 йилларда шўро мафкурасининг маданиятнинг синфийлиги ва Европа ценййризим ғояларига асосланган ҳолда, мақомлар хусусидаги «ўтмиш колдиклари», «реакцион феодал санъати», «моҳиятини йўқотган зерикарли санъат» қабилидаги қарашларга қарши ўткир тиг бўлган эди. Олимнинг «Мақомлар» номли йирик тадқиқоти кўлёмасида мусиқанинг келиб чиқиши масаласида турли тахминларни баён этиб ўтаркан, шу фурсатда: «Шерозий ва Жомий» товушларни Аллоҳнинг инояти деб қарайдилар ва бу масалани бахзан илоҳиятга боғлаб тушинтирадилар - деб изоҳ беради.

Санъатшунослик фанлари доктори И.Р.Ражабовнинг илмий-ижодий фаолияти ўзбек мусиқа фани ривожига жуда баракали таъсир кўрсатди, айниқса мақомларни татқиқ этишда янги босқичда юксалди, мақомшунослик ва мусиқий манбашунослик фанларига асос солинди. Бу фанлар ўрта ва олий махсус илмгоҳларда талабаларга ўқитилмоқда. Бу борада устознинг шогирдлари бўлмиш Равшан Юнусов, Оқилхон Иброхимов сингари етук олимлар унинг илмий меросини тадқиқ этишда муваффақиятли иш олиб бормоқдалар. Шу билан бирга устоз И.Р. Ражабов эришган илмий натижалар устозона касбий мусиқа

намуналарини ўзбек ва хорижий олимлар томонидан тадқиқ этилишида, шунингдек 1993 йилдан буён республика миқёсида мунтазам ўтказиб келинаётган «Ражабийхонлик» илмий амалий анжуманларида алоҳида нуфузга эга бўлмоқда.

БОТИР ЗОКИРОВ **(1936-1985)**

Ўзбек профессионал эстрада санъати асосчиларидан бири, дунё тан олган эстрада юлдузи Ботир Зокиров Тошкент шаҳрида санъаткорлар оиласида дунёга келди. Унинг отаси Карим Зокиров ўзбек опера санъатининг сарбонларидан бири, онаси Ш. Саидова ўзбек халқ кўшиқлари, лапарлари ва яллаларининг ажойиб ижрочиси эди. Умуман Зокировлар оиласи ўзбек халқининг мусиқа маданиятига салмоқли ҳисса қўшган сулола саналади. Ботир Зокировнинг болалиги, ёшлиги, санъат муҳитида тарбияланади. Унинг хотираси ва эшитиш қобилияти жуда кучли эди. Расм чизишга, шеър ёзишга ишқибоз эди. Санъатда биринчи устозлари отаси Каримжон ака, онаси Шоҳиста опа бўлдилар. У ёшлиқдан кўшиқни дилдан севиб куйлашни одат қилди. Унинг биринчи кўшиғи «Қайдасан, сени кутаман» деб аталган ва ўн тўрт ёшида «Мажнун» деб номланган картинани чизди. 1952 йили Тошкент давлат консерваториясининг вокал факултетига ўқишга кирди. Ўша даврда эстрада санъатида қалдирғоч саналган. «Ёшлик» эстрада ансамблига қатнай бошлади. 1958 йилда шу ансамбл базасида Ўзбекистон Давлат эстрада оркестри тузилди. Оркестрни тузишда Ботир Зокиров жонбозлик кўрсатди. Синглиси Луиза Зокирова билан ушбу ансамблда ишлай бошлади. Оркестр Ботир Зокировнинг ижодий йўлини қатъий белгилаб берди. 1957 йилда Москвада ўтказилган ўзбек декадасида машҳур араб композитори Дориш Ал-Аттошнинг «Араб тангоси» кўшиғи биринчи марта янгради ва чакмоқ каби Ботир Зокиров номини кўшиқсеварлар қалбига олиб кирди. Бу кутилмаган омад, шуҳрат ва келажакка ишонч эди. Бу кўшиқ хонанда дастурининг муқаддимаси бўлиб қолди ва минглаб нусхада пластинкалар чоп этилди. 1959 йилда «Гуллар очилганда» бадиий филрмида қахрамонлардан бирини образини яратади ва кўшиқ ижро этади. 1963 йилда эса «Сени изларинг» бадиий филмида шоир Туроб Тўла ва композитор Икром Акбаровнинг «Газли кўшиғи» янгради. Кейинчалик Икром Акбаров билан ҳамкорликда «Қаро кўзлим», «Ёр кел», «Эй сарбон», «Сени йўқлаб» сингари машҳур кўшиқлар дунёга келди. Ботир Зокировни айниқса, Москвалик томошабинлар интиқлик билан кутишарди. Машҳур концерт залларида чипталар ойлаб олдиндан сотилиб бўларди. 1966 йили Москва «Мюзик - холл»и билан Парижга қилган ижодий сафари хонандага чинакамига жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Жаҳонга машҳур Олимпия эстрада театри сахнасида 20 кун давомида концертларда қатнашди. Ўзи севиб ижро этган кўшиқлари қаторида «Дўст ҳақида кўшиқ», «Ўлкам қизи», «Мени ташлаб кетма» сингари французча кўшиқлар ҳам бор эди. Айниқса, «Маро бевус» кўшиғини томошабинлар қайталаб айтдиришди. Гастролнинг сўнги кунларида концертларнинг иккинчи бўлимида фақат ўзи куйлади. Ўша пайтда Париж газеталари Ботир Зокировни жаҳоннинг машҳур кўшиқчиси Шарлр Азнаур билан тенглаштириб ёзишди. Орадан йигирма йил ўтиб, ўзбекистонлик таниқли адиблардан бири франциядаги сафари чоғидаги бўлган учрашувда: «Ўзбеклардан кимларни биласизлар-деб сўраганида, «Шоир Алишер Навоийни, хонанда Ботир Зокировни», деб жавоб беришган экан. Ботир Зокиров турли тилларда кўшиқ куйларди. У бошқа халқлар кўшиқларини куйлашдан олдин ўша халқнинг тарихи, турмуши, маданияти ва санъатига оид ҳар хил адабиётларни ўқиб, ўрганарди. Шунинг учун ҳам кўпгина хорижий тилларда айтган кўшиқлари унга катта шуҳрат олиб келди. Уни

хиндлар - «хинд», руслар - «рус», араблар - «араб», французлар - «француз», деб аташарди. Ваҳоланки, у ўзбек хонандаси эди. 1972 йилда Ўрта Осиёда биринчи ва собиқ иттифокда учинчи бўлган «Мюзик-холл» гуруҳини тузди. «Мюзик-холл» - бу эстраданинг энг юксак чўққиси ҳисобланади. У эстрада ансамбли, драматик актёр, цирк артистлари, рақс гуруҳлари сингари бир қанча жанрларни ўзида мужассамлаштирган санъатдир. «Синдбод саёҳати», «Шарқ бозори», «Шарқ эртаги» «Тошкент тўйи» деб номланган дастурлари билан республикамизнинг турли шаҳарларида, Москвадаги «Россия» Ленинграддаги «Октябрь» концерт залларида ойлаб концертлар берилган. Ботир Зокиров жаҳоннинг машҳур ижодкорлари Чингиз Айтматов, Расул Ҳамзатов, Нозим Ҳикмат, Юрий Силантев, Иосиф Кобзон, Михаил Улянов, Сергей Образцов, Тамарахоним сингари ёзувчи ва санъаткорлар билан мустаҳкам дўстлик ва ижодий алоқалар боғлаган эди. Жаҳоннинг биринчи космонавти Юрий Гагарин 1963 йил 31 декабр куни «Голубой Огонёк» янги йил базмида, дикторнинг «Энг сеvimли хонанданинг ким?» деган саволига: «Менинг яхши кўрган кўшиқчим Ботир Зокиров», деб жавоб берган эди. Фазогир Тошкентга келганида Ботир Зокировни кўриш истагини билдиради ва у гастролда бўлганлиги сабабли, уйига келиб онаси Шохиста опани кўриб кетади. Ботир Зокиров сеҳрли мўйқалам соҳиби сифатида ўзидан кўплаб бетакрор асарлар қолдирди. «Мажнун», «Оқшом», «Автопортрет», «Бухоро манзараси», «Саратон», «Москва манзаралари», «Қрим манзаралари», «Ёлғизлик», «Кўча», «Анор пишганда» сингари асарлари шулар жумласидандир. Ҳикоянавис ёзувчи сифатида «Она», «Мўйсафит», «Паҳлавон», «Етакчи», «Табассум» ҳикоялари «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларида чоп этилди.

Ботир Зокиров Ўзбек миллий эстрада санъатини ривожланишини жон дилидан истар эди. У фақат халқона миллий эстрада санъатини тарафдори эди ва бу ҳақда куйиниб матбуотда фикрларини билдирар эди. Шу йўлда тинимсиз изланар эди. Умрининг охириги йилларида укаси Ф.Зокиров раҳбар бўлган машҳур «Ялла» ансамбли билан биргаликда ижод қилди. У саҳнага қандай ёниб чиққан бўлса, умрини охиригача шундай ёниб куйлади. Ҳамиша ҳар қандай вазиятда иймонига, эҳтиқодига, ўзлигига содиқ қолди. Бу буюк санъаткор ўзбек эстрадасига асос солди. Ёшлиқдан чирмаб олган сурункали касаллик натижасида умри давомида олти марта жарроҳлик столига ётди ва 49 ёшида оламдан ўтди. Унга «Ўзбекистон халқ артисти» фахрий унвони берилган, вафотидан сўнг президентимиз фармони билан «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланган. Унинг номида ҳар йили ёш эстрада хонандаларининг кўрик танлови ўтказилиб турилади.

РУСТАМ АДБУЛЛАЕВ

Ўзбек профессионал музикий санъатининг йирик намояндаси, таниқли композитор Рустам Абдуллаев профессионал музикий йўналишнинг барча жабаҳаларида баракали ижод қилган санъаткордир. Унинг ижодига мансуб симфониялар, опералар, камер чольу, камер вокал, болалар асарлари ва эстрада оҳанглари республикамизда ва унинг ташқарисида ҳам ижро этилмоқда, қатор халқаро музика фестивалларида муваффақият қозонмоқда.

Рустам Абдуллаев 1947 йил 12 февралда Хива шаҳрида таваллуд топди, 1972 йилда Тошкент Давлат Консерваториясини профессор Б.Ф.Гиенко классида композиторлик мутахассислиги бўйича тугатди ва шу кафедрада 1975-78 йиллар давомида ижод қилди. 1985 йилдан Ўзбекистон композиторлар уюшмасининг секретари ва 1995 йилдан шу уюшма раиси сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда.

Рустам Абдуллаев ижоди давомида турли жанрларда асарлар яратди ва халқимизга музика шинавандаларига армуён этди.

Симфоник асарлари: «Навоий ёди», «Тарас Шевченко хотираси» поэмалари (1971 йил), «Торли оркестр учун симфония» (1975 йил), фортепиано ва оркестр учун 5 та концерт: №1 1972

йил, №2 «Наврўз тароналари» (1991 йил), №3 «Гай оҳанглари» (1993 йил), лазер диск (Бангкок, 1999 йил), № 4 1994 йил, №5 1995 йил, «Таиланд гимни» (1991 йил), «Шўх мусикачилар» увертюраси, 1999 йил, камер оркестри учун «Япон оҳанглари асосида пресалар».

Вокал симфоник асарлар: Хор ва оркестр учун «Наврўз гимни» (1993 йил), «Гантанавор кўшиқ» (1994 йил), Камер чольу асарлар: Флейта, кларнет ва фортепиано учун трио (1969 йил), ьижжак, ьижжак бас ва фортепиано учун поэма (1977 йил), фортепиано учун прилюдия ва фуга, вариация, соната, «Болалар албоми» (5 та пресадан иборат, 1993 йил), торли кватрет учун 3 та преса, велончел, скрипка, фортепиано учун трио (1996 йил), вольторна ва фортепиано учун «Монолог» (1997 йил).

Камер вокал асарлар: «Хиросима» япон шоирлари шеърлари асосида (1973 йил), «Ҳижрон» Зулфия шеърлари асосида (1983 йил), «Она ҳақида ўйлар» Зулфия шеърлари асосида, «Шодлик» болалар ансамбллари учун (1996 йил), «Ўлим, сира бўлмади уруш» Зулфия шеърлари асосида, «Фантан олдида», «Тингла, булбул» романслари (1977 йил), «Доим иштибоҳ», «Хуш келибсиз», «Шодлик кўшии» (1990 йил), «Тўйларинг муборак» (1991 йил), «Ўзбекистон Республикам менинг», «Гўзал Ватаним» (1998 йил), «Хур ўзбек кизиман» (1999 йил), «Наврўз кўшии» (1997 йил), «Истиклол юртининг дилбандларимиз» (1998 йил, Н.Нарзуллаев), «Ватан» (А.Орипов, 1996 йил), «Ватан кўшии» (М.Мирзо, 1999 йил), «Севиб яшамок» (Ф.Холижий, 1995 йил), «Фидокорлар марши» (И.Раҳмон, 1998 йил), «Спорт мадҳияси» (Ж.Жабборов 1998 йил), «Шодлик марши».

Болалар асарлари: «Офтоб чикди оламга» (Т.Тўла), «Гойчов» (1990 йил), «Қошиқ» (Х.Мухаммад, 1990 йил), «Кулган кўзли болалар» (1990 йил), «Олам гулга тўлаверсин» (П.Мўмин, 1991 йил), «Парвоздаги қушчалар» (М.Мирзо, 1991 йил), «Кўзичок» (Й. Сулаймон, 1998 йил), «Баҳор кўшии» (1996 йил), «Чархпалак», «Йўл чироқ, шам чироқ» (1997 йил), «Гул лола» (Қ.Ота, 1995 йил), «Шўх кизалоқ» (1999 йил), «Дўстлик таронаси» (1998 йил), «Мустақиллик лолаларимиз» (Н.Нарзуллаев, 1997 йил).

Опералар: «Шодимулк» (Э.Самандаров ва Г.М.Голований либреттоси, 1979 йил), «Садоқат» (О.Магжон либреттоси, 1981 йил), «Хива» (Э. Самандаров либреттоси, 1987 йил), «Куюшга таҳзим» Ў. Умарбеков пресаси асосида (А.Раҳимов либреттоси, 1985 йил).

Серкиррали ижодкор, мусиқа маданиятимизнинг йирик намояндаси Рустам Абдуллаевнинг ижодий меҳнатлари муносиб тақдирланмоқда. Унга 1987 йилда Давлат мукофоти совриндори, 1997 йилда эса «Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби» унвони берилган. Ўзининг баракали ижоди билан машҳур бўлган атоқли композитор Рустам Абдуллаев янги-янги асарлар яратиш йўлида тинмай изланмоқда ва бу йўлда муваффақиятли ижод қилмоқда.

АБДУҲОШИМ ИСМОИЛОВ

Машҳур камончи, моҳир бастакор Абдуҳошим Исмоилов халқ анъанавий мусиқий меросига суянган ҳолда ўзининг замонавий талқиндаги услубини яратган, ушбу ижроларнинг уйғунлашувида ўзига хос ижровий йўналишга эга бўлган ижодкордир. У қадимий ғижжак сози нималарга қодир эканлигини ўз ижрочилик маҳорати билан исботлади.

Абдуҳошим Исмоилов 1952 йилда Фарғона вилояти Қува тумани Чаман қишлоғида таваллуд топди. Унинг бобоси уста Жума бобо (105 ёшда вафот этган) деҳқончилик билан бир қаторда мусиқага ҳам ихлосманд бўлиб, ғижжак, танбур чалиб, ашула айтарди ва Қува депарасида ном таратган эди. Онаси Фаҳринисо опа ҳам (100 ёшда вафот этган) гоҳида дутор, чилдирма чалиб, ота касбини улуғлаган ҳолда маҳалла аёллари йиғинларида кўшиқ айтарди, отаси Исмоил ака қатор боғлар яратган, деҳқончилик билан шуғулланарди.

Ёш Абдухошим дастлабки сабоқларни бобосидан, онасидан, кейинчалик таниқли санъаткорлар бўлиб етишган тоғаси Омонжон ва акаси Шарофиддинлардан олди. Ўша даврда Кува туманида ҳукм сурган ижодий муҳит ҳам унинг тақдирида муҳим ўрин тутди. Таваккал Қодиров, Исроилжон Усмонов сингари машҳур ҳофизлар ёш Абдухошимни санъатга бўлган истехдодини кўра олдилар ва Фарғона санъат билим юртига тавсия этдилар.

Билим юртида устози Омонжон Абдулҳакимовдан ғижжак синфида таҳсил олади. Бастакор ва созанда Муҳаммадсиддиқ Мадалиевдан халқ анъанавий мусиқий ижроларини ва бастакорлик сирларини ўрганади.

1972 йилда ўқишни тугатиб, Тошкент шаҳридаги ички ишлар қўшинлари ҳарбий гарнизони қошида тузилган Икромжон Бўронов раҳбарлигидаги ансамблда хизмат қилади. Ҳарбий хизматдан сўнг 1975 йили Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси шарқ мусиқаси куллиётига ўқишга кириб, уни муваффақиятли тамомлади.

Бу даргоҳда Фахриддин Содиқов, Махмуджон Муҳаммедов, Ориф Алимаҳсумов, Турғун Алиматов сингари устозлардан созандалик йўллари, бастакорлик сирларини ўрганади. 1974 йилдан унинг ижодий фаолияти Юнус Ражабий номидаги мақомчилар ансамбли билан боғланди. Дастлаб бу ансамблга мусиқачи, мусиқа раҳбари ва кейинги йилларда бадиий раҳбар бўлиб ишлаб келмоқда.

Абдухошим Исмоиловнинг ижодий фаолияти бир неча йўналишларда ўз аксини топган бўлиб, ижрочиликнинг турли қирралари намоён бўлди. Аввало, унинг созандалик фаолиятига назар ташласак, ғижжак созининг моҳир ижрочиси сифатида Комилжон Жабборов, Ғанижон Тошматов, Ғуломжон Ҳожикўлов сингари устоз санъаткорлар анъаналарини давом эттириб, мумтоз мусиқий меросимизга суянган ҳолда ижрочилик мактаби яратганининг гувоҳи бўламиз. Иккинчи томондан, ғижжак созининг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ижро техникаси воситасида замонавий талқинлардаги ижро услубини кузатамиз. Бунга мисол тариқасида «Ҳолимни сўрма», «Дил ноласи», «Камон нидоси», «Қалб садоси», «Базм куйи», «Гуллола», «Ҳаёли қиз», «Висол» ва бошқаларни қўшиш мумкин. Айниқса, ушбу ижроларни ривожлантириб Абдулаҳад Абдурашидов, Абдурахмон Холтожиев сингари таниқли созандалар иштирокида тузган «Ўзбек виртуозлари» ансамбли ижросидаги «Мустақиллик», «Фаввора», «Тўёна», «Ал-Фарғоний», «Буюк чинор», «Ҳайронман» сингари асарлар тимсолида кўрамыз.

Абдухошим Исмоиловнинг бастакорлик ижоди ҳам серқирра бўлиб, оммабоп куй ва қўшиқлардан таркиб топган ва халқ орасида машҳурдир. Ўзбек мумтоз шоирлари ғазалларига басталанган «Дилинга ғамзадин», «Ёрсан», «Осмонда ҳам йўк», «Мунаввар қил», «Айрилиқ», «Ёр эмас», «Сарвиноз», «Тараҳхум этмадинг», «Унутма», «Сенсиз мушкулдир», «Уйғонмасун», «Ёрима айтинг» ашулалари устоз бастакорлар яратган асарларга ҳамоҳанг тарзда яратилган бўлиб, ғазал руҳи ва мусиқасининг вобасталигида ажиб бир ижро сайқалини касб этади.

Хонандаларнинг ижро имкониятларидан келиб чиқиб, муайян хонандалар учун яратилган қўшиқлар алоҳида ижод қирраси сифатида талқин этилади. Айниқса, таниқли хонанда Ғуломжон Ёқубов ижросига мосланган «Ё оҳумидинг», «Зилола», «Ошиқнома», «Сен ўзинг», «Қарайсан», «Тошкентим», «Чиройли» ва бошқа қатор қўшиқлар, Икромжон Бўронов овозига мосланиб яратилган «Сен баҳорни соғинмадингму», «Бўлмас», «Тоғли қиз» қўшиқлари, қизлар овозига мўлжалланган «Ойбулок», «Кўрмадингиз» сингари қўшиқлар шулар жумласидандир.

Абдухошим Исмоиловнинг ўзбек мусиқий санъати ривожига қўшган ҳиссаси муносиб тақдирланмоқда. 1990 йили Ўзбекистон халқ артисти, 1997 йили «Шухрат» медали, 1999 йили «Меҳнат шухрати» ордени, 1999 ва 2003 йилда «Юнеско» мукофоти, 2000 йилда «Қорақалпоғистон халқ артисти» ҳамда «Офарин» мукофоти ва қатор совринларга сазовор бўлди.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ВА ПРОФЕССИОНАЛ МУСИҚА ТАРАҚҚИЁТИ

Истиқлол шарофати билан ўтган даврлар мобайнида муסיқий санъатимиз янги боскичларга кўтарилди. Жаҳон муסיқий маданияти билан ҳамкорлик ришталари янгидан боғланди. Ўзбек халқининг бой муסיқа меросини, шарқ муסיқа маданияти билан мушта-раклигини назарда тутган муҳтарам Президентимиз Ислам Каримовнинг «Шарқ муסיқасининг жаҳон маданий меросида тутган ўрни буюк. Бу муסיқа минг-минг йиллардан бери одамлар дилини поклаб, уларни руҳан юксалтириб келмоқда»¹ деган сўзлари бунинг ёрқин далилидир.

Дарҳақиқат, бугунги кунда ўзбек муסיқа санъатининг жаҳон муסיқий санъатига кўшаётган ҳиссаси бекиёсдир. Турғун Алиматов, Абдуҳошим Исмоилов, Муножот Йўлчиева, Юлдуз Усмонова, Насиба Абдуллаева сингари халқ севган машҳур санъаткорларни, «Ялла», «Сўғдиёна», Миллий симфоник оркестр сингари жамоаларни жаҳон сахналаридаги муваффақиятлари таҳсинга сазовордир. Шунингдек, ўтган ўн икки йил давомида қатор истеходли ёшлар нуфузли халқаро танлов ва фестивалларнинг совриндорлари бўлишди. Пианино ижрочилари Улуғбек Полвонов, Гулнора Алимова, Наргиза Алимова, Ирина Гулрзарова, Рустам Абдуллаев, ёш хонандалар - Анна Гузаирова, Саида Мамадалиева, Севара Назархонова, камонли торли чолғу ижрочилари - Дилшод Назаров, Суннат Иброхимов, Марина Саркисова, Анастасия Юденич, Али Измайлов шулар жумласидандир.

Истиқлол йилларида муסיқий маданиятимизни ривожлантириш соҳасида Президентимизнинг қатор фармонлари ва қарорлари эҳлон қилинди. Булар орасида «Ўзбекнаво» гастрол- концерт бирлашмасини ташкил этиш тўғрисида (1996), «Ўзбекистон - Ватаним маним» кўшиқлар байрамини ўтказиш тўғрисида (1996), «Республикада муסיқий таҳлимни, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида» (1996), «Ўзбекистонда эстрада санъатини янада ривожлантириш тўғрисида» (1998, 2001) сингари фармон ва қарорлар республикамизда муסיқий санъатни янада юксалтириш борасида кўйилган қадамдир.

Айниқса, 1997 йилдан буён ҳар икки йилда Самарқанд шаҳрида ўтказилаётган «Шарқ тароналари» халқаро муסיқа фестивали халқаро майдонда юртимиз нуфузини янада ошириб юборди. Ушбу нуфузли анжуманда дунёнинг 40 дан ортиқ давлатлари вакиллари иштирок этмоқда. Бу фестивалда ўзбек хонанда ва ижрочиларининг совринли ўринларни эгаллаши таҳсинга сазовор бўлмоқда. Бундан ташқари, Тошкент шаҳрида 1998 йилдан бошлаб халқаро симфоник муסיқа фестивалининг ўтказилиши, унда жаҳоннинг кўзга кўринган дирижёрлари ва ижрочиларининг катнашиши, 1995 йилдан бошлаб «Илхом - XX» Халқаро замонавий камер муסיқаси фестивалининг ўтказилиши ҳам муסיқий санъатимиз нуфузини оширмоқда.

Мустақилликнинг биринчи йилидан бошлаб зўр кўтаринкилик руҳи билан ўтказилаётган Мустақиллик ва Наврўз байрамлари шодиёналари, муסיқамиз ривожига салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Халқ фольклор ижодиёти, анъанавий касбий муסיқа, ҳарбий ватанпарварлик руҳидаги муסיқий йўналиш, ҳар бир вилоятнинг ўзига хос муסיқий қирраларини ўзида мужассамлаштирган ижролар юксак профессионаллик даражасига кўтарилди. Айниқса, миллий эстрада руҳидаги кўшиқлар, янги-янги эстрадамиз юлдузларини кашф этди. Шунингдек, Бухоро, Хива, Термиз, Нукус шаҳарларининг юбилей тантаналарига тайёрланган

¹ И.А. Каримов. Асарлар. 6- жилд, 322- бет.

концерт дастурлари, «Авесто»нинг 2700 йиллиги, «Алпомиш» достонининг 1000 йилиги, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Ал-Фарғоний каби буюк аждодларимизнинг қутлуғ саналарига бағишланган концерт дастурлари ҳам мусиқий ижрочилигимизнинг юксалиб бораётганлигидан далолат бермоқда. Ушбу барча катта тадбирларда янги мусиқий дастурлар режиссураси шаклланди.

Мазкур концерт дастурларини жаҳоннинг 50 дан ортиқ давлатлари телевидениелари тўғридан - тўғри эфирга узатдилар. Мустақиллик йилларида ўзбек халқининг асрлар давомида гўзал маънавий бойлигига айланиб келган миллий мусиқасига катта эътибор берилди. Халқ фольклор мусиқаси ижрочилиги юқори даражага кўтарилди.

Ўтган даврлар мобайнида ушбу йўналишга бағишланган қатор кўрик танловларнинг ўтказилиши фикримизнинг далилидир. Катта ашула ижрочилиги ва оилавий ансамбллар (Кўкон, 1991, Шаҳрисабз, 1994), «Алла» ижрочилари (Тошкент, 1992, 1994, 1998, 2000; Марғилон, 1996), тўй-маросим кўшиқлари ижрочилари (Тошкент, 1993), фольклор-этнографик жамоалари «Чашма» танлови (Тошкент, 1994), «Истеход» номли ёш хонандалар (Тошкент, 1995), бахши - шоирлар (Денов, 1991, Нарпай, 1993, Тошкент, 1995, 1997, Термиз, 1999), мақом ижрочилари ва халқ чолғулари ансамбллари (Шаҳрисабз, 1996) «Барҳаёт сиймолар» (Тошкент, 1996, 1997, 1998), оилавий ансамбллари (Жиззах, 1998), фольклор-этнографик ансамбллари (Тошкент, 1999), М. Узоқов ва Ж. Султонов номидаги ёш хонандалар (Марғилон, 1997, 1999, 2001), Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов номидаги ёш хонандалар (Самарқанд, 1997), Комилжон Отаниёзов номидаги ёш хонандалар (Урганч, 2001), Ю. Ражабий номидаги IV Халқаро ва V Республика Мақом ижрочилари (Тошкент, 1995, 1999), оилавий ансамбллар (1995) ва фольклор-этнографик жамоалари (1996) телефестиваллари шулар жумласидандир.

Истиқлолнинг ўтган даврлари мобайнида халқ мусиқа ижодиёти йўналиши янги босқичга кўтарилди. Мусиқий фольклорни халқимизнинг этник жойланиши шароитидан, барча воҳаларнинг урф-одатлари нуктаи назаридан келиб чиққан ҳолда табиий ижровий кўриниши, кийимлари ва ўзига хос мусиқа созларидаги мусиқий кўриниши сақланиб қолмоқда. Янгилик сифатида халқ фольклор ижрочилигининг миллий эстрада йўналишига уйғунлашган ҳолда янги ижровий намуналари ҳам намоён бўлмоқда. Бу кўринишлар халқ мусиқий фольклор ижодиётини янгилашиш босқичига кўтарилганидан далолатдир.

Республикамизда ушбу жанрда ижод қилаётган «Беш қарсак», «Бойсун», «Гулёр», «Омонёр», «Гулчехралар», «Достон», «Бесперде», «Орзу», «Ёр-ёр!», «Чавги», «Моҳи Ситора» сингари кўплаб ансамбллар ўзларининг ёрқин ижодлари билан намуна бўлмоқдалар.

Яна бир халқона мусиқий йўналиш мумтоз анъанавий мусиқий ижрочилиги соҳасида ҳам эътиборли ишлар амалга оширилди. Асрлар қаҳридан аждодларимиздан бизга мерос бўлиб келган халқ анъанавий касбий мусиқамиз янги-янги бой анъаналарни давом эттирмоқда.

Бу борада Турғун Алиматов, Орифхон Ҳотамов (мархум), Фаттоҳхон Мамадалиев (мархум), Ғуломжон Ҳожикулов, Абдуҳошим Исмоилов, Ўлмас Расулов, Темур Маҳмудов, Мамасиддиқ Мадалиев сингари машҳур бастакорлар, хонанда ва созандаларнинг ижодий фаолиятлари ёрқин мисол бўла олади. Ушбу мақом ва анъанавий йўллари халққа етказишда ҳофиз ва хонандаларнинг ҳам хизматлари беқиёсдир. Ҳофизлик ижрочилигининг янги-янги авлодлари етишиб чиқмоқда. Мусиқий меросимизнинг етакчи йўналишларидан бўлмиш халқ бахшичилиги ва достончилиги санъати ҳам жадал суратлар билан ривожланмоқда. «Алпомиш» достонининг 1000 йиллигини байрам қилиниши бу соҳада янги қўйилган қадам бўлди.

Истиқлол йилларида халқ мумтоз кўшиқчилигини, халқ бахшичилиги санъатини ривожлантириш борасида талай ишлар қилинди. Бу борада Президентимизнинг фармони билан «Ўзбекистон Республикаси халқ ҳофизи», «Ўзбекистон Республикаси халқ бахшиси» фахрий унвонларини таҳсис этилиши ушбу соҳага бўлган эътибордан далолатдир.

Халқ мусиқа ижодиётини илмий таҳлил қилиш, мусиқа илмини амалиёт билан боғлаш борасида ўзбек мусиқашунос олимларининг хизматлари ҳам бекиёс бўлмоқда. Натижада қатор ўқув услубий қўлланмалар, монографиялар, илмий мақолалар чоп этилмоқда. Илмий изланиш натижасида янги-янги илмий-тадқиқот ишлари юзага келмоқда. Буларнинг барчаси халқ мусиқий ижодиётининг мумтоз касбий мусиқасини илмий асосланган йўналишда ўрганиш ва ижро этишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Истиқлол йилларида мусиқий маданиятнинг барча йўналишлари қаторида замонавий композиторлик йўналиши ҳам ўз сўзини айтмоқда. Бу соҳада концерт - ижрочилик, мусиқали театр ҳаёти, анъанавий ва академик ижрочилик, мусиқа таҳлими, композиторлик ижодиётининг умумий юксалиши билан боғлиқ ҳолда таққослаш мумкин. Бу даврларда мусиқий саҳнавий жанрларда ижод этган композиторларнинг ижодларини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. Мустафо Бафоевнинг «Буюк ипак йўли» театрлашган мусиқий асар (режиссёр Баходир Йўлдошев) Парижда ЮНЕСКО қароргоҳида, Самарқандда 1 халқаро «Шарқ Тароналари» фестивалининг очилишида кўйилиб, зўр муваффақиятга эришилди. Яна шу композиторнинг «Зардуштийлар маросими» балет ораторияси, «Бухорои Шариф» опера достони, И. Акбаровнинг «Ибтидо хатоси» опера-ораторияси диққатга сазовордир. Мусиқий саҳнавий жанрларда ижод этган композиторлар орасида Фарҳод Олимов, Ҳабибулло Раҳимов, Аваз Мансуров, Нурилла Зокиров, Анвар Эргашев, Бахрилла Лутфуллаев, Ф. Янов-Яновский, Мирхалил Маҳмудов, Тўлқин Қурбонов, Алишер Расулов ижодларини алоҳида кўрсатиш мумкин. Бу борада истеходли композитор Ф. Алимов ўндан ортиқ асар яратди. «Нодирабегим», «Фотима ва Зухра», «Сойибхўжа операцияси» асарлари муваффақиятли саҳналаштирилди.

Шунингдек, «Тақдир» (Б. Лутфуллаев), «Иброҳим Алайҳисаллом» (Т. Қурбонов), «Бир соатлик ҳалифа» (А. Мансуров), «Ҳар кимки вафо қилса» (А. Икромов), «Тўйлар муборак» (М. Маҳмудов), «Бир кам дунё» (А. Расулов), «Гилла тухум» (А. Икромов) сингари мусиқали спектакллар театрларимиз репертуарларидан мустаҳкам ўрин эгалладилар.

Драматик спектакллар ва кинофилмларга мусиқа яратиш борасида ҳам ижодий ютуқларга эришилди. «Меҳробдан чаён» видеофилми (Ф. Алимов мусиқаси, 1998), «Ўтган кунлар» кинофилми (М. Маҳмудов мусиқаси, 1998), «Амир Темур» кинофилми (Ф. Янов-Яновский мусиқаси, 1996), «Қуёши ботмайдиган юрт» кўп серияли телефилм (А. Эргашев мусиқаси, 1999) ва бошқа қатор асарларни кўрсатиш мумкин.

90-йилларда ўзбек халқининг мумтоз опералари бўлмиш (Т. Содиқов ва Р. Глиэрнинг «Лайли ва Мажнун» 1995, М. Ашрафийнинг «Дилором», 2001) қайта ишланиб, янги-ча талқинда намоиш этилди. А. Икромовнинг «Буюк Темур», М. Бафоевнинг «Ал - Фарғоний» опералари А. Навоий номидаги опера ва балет театри саҳнасида ўз аксини топди.

Ҳ. Раҳимовнинг «Она қалби» камер операси, Н. Муҳаммединовнинг «Қирқ қиз» корқалпоқ операси ва «Айжамал» балети ҳам муваффақият билан намоиш этилди.

Опера кўшиқчилигида Ўзбекистон халқ артисти Муяссар Раззоқова ва қатор ёшларнинг ижролари таҳсинга сазовордир.

Симфоник мусиқа жанрида ҳам композиторларимиз ижоди баракали бўлди. Ушбу жанрда И. Акбаров, М. Тожиев, М. Бафоев, Р. Абдуллаев, Х. Раҳимов, А. Латифзода, Ф. Янов-Яновский каби композиторларимиз симфоник асарлари хорижий давлатларда ўтказилган фестивалларда ҳам муносиб баҳоланди. Айниқса, 1998 йилдан буён Тошкентда ўтказилаётган Халқаро симфоник мусиқа фестивалида республикамизни ҳамдўстлик мамлакатлари орасида йирик симфоник мусиқа маркази даражасига кўтарди. Мустақиллик йилларида яратилган қатор симфоник асарларида ғоявий-мазмун чуқурлашди, шакл ва услуб мукамаллашди, миллий анъаналар муштараклигида замонавий симфоник тафаккур ва услублар юзага келди.

Мирсодиқ Тожиевнинг ғоявий-фалсафий мавзунини эҳтировчи учта катта симфониядан иборат «Сомон йўли» туркуми алоҳида аҳамиятга эгадир. Умумбашарий

кадриятларни, тарихий воқеа ва жараёнларни, ҳақиқат ва инсонпарварлик ғояларини ўзида акс эттирган бу симфоник трилогия ҳозирги замон ўзбек симфоник мусикасининг нодир кўринишларидандир.

М. Тожиевнинг умрининг сўнггида яратилган 19-симфонияси (1995) «Қаҳрамонлик» деб ном олган бўлиб, у мустақил Ўзбекистонга бағишланади. Рустам Абдулаевнинг «Тай оҳанглари» концерти (1993, ўзбек ва тай оҳанглари мутаносиблигида яратилган бўлиб, 1999 йили Банкокда ушбу концертнинг лазер диски нашр этилди), 4- ва 5-фортепиано концертлари: И. Акбаровнинг симфоник эпитафияси, М. Бафоевнинг 4-«Мовароуннаҳр» (1991, 5-«Ҳолати Алишер Навоий» (1991), Н. Ғиёсовнинг 11-«Адашганлар» ва 12-«Порламоқ» симфониялари, фортепиано ва симфоник оркестр учун 8-концерт-мақоми, симфоник оркестр учун 9-концерт мақоми, Ҳабибулла Раҳимовнинг симфоник асарлари Ўзбекистон симфоник мусикасининг равнақ топишига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди.

Шу аснода вокал-симфоник ва хор мусикаси ривожини ҳам айтиб ўтиш лозим. Ўзбекистон композиторлари юртимизда кечаётган ўзгаришлар, сиёсий жараёнлар акс этган мавзуларга бағишланган сюита, поэма, кантата ва оратория, хор асарлари яратмоқдалар ва жумладан, чолғу мусикасига ҳам эътиборни қаратмоқдалар.

Бу борада 1992 йили «Сўғдиёна» ўзбек халқ чолғулари камер оркестрининг ташкил этилиши (бадий раҳбар ва бош дирижёр Ф. Абдурахимова) жаҳоннинг қатор давлатлари сахналаридаги муваффақиятли чиқишлари аҳамиятга молик воқеадир. Ўзбекистонда истиқлол йилларидаги композиторлик ижодиётининг ривожини ва юксалиши композиторлар ва бастакорлар уюшмасининг ижодий фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир. Уюшма республикамизда турли танловлар ва фестиваллар ўтказилишига бош-қош бўлмоқда.

1996 йилдан бошлаб республикамизда «Ўзбекистон - Ватаним маним» кўшиқ танлови ва 1997 йилдан бошлаб кўшиқ байрамларининг ўтказилиши натижасида янги-янги кўшиқлар ва уларнинг ижрочилари кашф этилмоқда. Бу борада Р. Абдуллаев, А. Мансуров, Х. Раҳимов, А. Назаров, А. Икромов, А. Расулов, Д. Омонуллаева, М. Бафоев, Ф. Алимов, Н. Норхўжаев сингари композиторлар баракали ижод қилдилар. Айниқса, эстрада кўшиқчилиги санъати кенг қўламда ривож топа бошлади.

Мустақиллик йилларининг ўтган даврларида ўзбек мусика маданиятининг ажралмас қисмига айланиб қолган қардош қорақалпоқ халқининг санъати соҳасида ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй берди. Қорақалпоқ мусикаси азалдан ўз миллий кадриятларини, урф одатларини, маънавий меросини ўзида акс эттирганлиги билан диққатга сазовордир.

Қорақалпоқ дostonчилари - жировлар, бахшилар, қиссахонлар санъати XX асрнинг сўнги чорагига келиб кенг тарғибот этилди.

Қорақалпоқ дostonчилиги санъатининг ўтмишдаги ва ҳозирги кундаги йирик намоёндалари халқ зиёлилари қаторида тилга олиниб уларнинг ижодий мерослари бўлмиш дostonлари, насихат термалари, тарихий тулғовларини ёзиб олиш, уларни нашр қилиш каби ишлар жадаллашди. Шунингдек, дostonларнинг мусикий матнларини нотага олиш ҳам йўлга қўйилди. (А.Хайратдинов «Қобуз намалари», Нукус, 1986, «Жиров намалари» нотага олувчи М. Жиёмуратов, Нукус, 1991). Бу борадаги ижобий ишлардан бири Бухоро ва Навоий туманларида яшовчи қорақалпоқ жировлари билан ижодий алоқаларнинг қайта тикланиши диққатга сазовордир. Оғзаки анъанадаги қорақалпоқ халқ мусикасини ёш авлодга ўргатиш, устоз-шогирд анъанасини қайта тиклаш мақсадида 1992 йили Жапақ бахши Шамуратов номидаги Нукус давлат санъат билим юртида фолхклор бўлими очилди. Ушбу бўлимда таҳсил кўрган ёш жиров ва бахшилар, созандалар бугунги кунда республикамизнинг мусикий ҳаётида фаол қатнашмоқдалар. Уларнинг айримлари Франция, Германия, Ҳиндистон сингари қатор чет давлатларда ўз санъатини намоёйиш қилиб келдилар. Ёш жировлар - Бахтиёр Есемуратов, Бақберген Серимбетов, бахши қиз Зиёда Шариповалар шулар жумласидандир. Бугунги кунда қорақалпоқ мусикаси барча йўналишларда самарали одимламоқда.

Мустақиллик йилларида алоҳида ижрочилик салоҳиятига эга бўлган миллий эстрада мусикаси ва кўшиқчилигига тўхталиб ўтиш жоиздир.

Ўтган асрнинг 70-йилларига келиб кўшиқчилигимизнинг ва мусика маданиятимизнинг янги йўналиши, яҳни эстрада жанри таркиб топди. Бу эса санъатимизда янгилик деб қабул қилинди. Таниқли композиторлар М. Бурҳонов, И. Акбаров, М. Левиёв, А. Берлин, Х. Изомов, Э. Солиҳов, Ғ. Қодиров, А. Муҳамедовлар оммавий эстрада йўналишида ҳам муваффақиятли ижод қилдилар.

Ўзбек эстрадасининг дастлабки қалдирғочлари етишиб чиқди. Б.Зокиров, Л.Зокирова, К.Жалилова, Б.Мавлонов, Н.Зокиров, Р.Шарипова, Ю.Тўраев, С.Раҳимов, А.Иошпе сингари эстрада хонандалари шулар жумласидандир.

Юқорида тилга олинган композитор ва хонандалар ўзбек эстрадасининг мактабини яратдилар. Эстрада кўшиқлари телерадио дастурлари, кино ва сахнавий асарлар, концертлар орқали оммалашди ва ўзининг мухлисларига эга бўлди. Ҳатто халқаро сахналарда ҳам ўрнини топиб олди.

Машҳур эстрада кўшиқчиси, ўзбек эстрадасининг сўнмас юлдузи Ботир Зокировнинг жаҳон сахналаридаги муваффақияти ўзбек эстрада санъатини жаҳонга танитди. Унинг ўз она тили билан бир қаторда турли тилларда айтган кўшиқлари эстрадамиз жаҳон сахнасига чиқиб олишида кўприк бўлиб хизмат қилди.

Истиклол йилларида эстрада ижрочилик санъатимиз янги босқичга кўтарилди. Шу йилларда «Ўзбекнаво» гастрол-концерт бирлашмасининг ташкил этилиши, «Ўзбекистон - Ватаним маним» кўшиқлар байрамининг ўтказилиши, «Ўзбекистонда эстрада санъатини янада ривожлантириш тўғрисида»ги Президент фармонлари бу борада юксалиш йўлини белгилаб берди.

«Офарин», «Она замин юлдузлари», «Ниҳол» совринлари таҳсис этилди. Янги-янги ижрочилар кашф этилди. Эстрада коллективлари, гуруҳлари, алоҳида ижрочи ёшлар халқаро фестивалларда, танлов ва концертларда муваффақиятга эриша бошладилар. Ўзбек эстрадасининг Фаррух Зокиров ва «Ялла» вокал - чолғу ансамбли, Мансур Тошматов, Ғуломжон Ёқубов, Насиба Абдуллаева сингари устоз ижрочилари кетидан янги авлод эстрада вакиллари баракали ижод қилмоқдалар. Юлдуз Усмонова, Козим Қаюмов, Кумуш Раззоқова, Нуриддин Ҳайдаров, Равшан Номозов, Азим Муллахонов, Ғиёс Бойтоев, Мавлуда Асалхўжаева, Юлдуз Абдуллаева, Мардон Мавлонов, София Сафтарова, Салоҳиддин Азизбоев, Моҳира Асадова, Озода Нурсаидова Гулбахор Сулаймонова сингари хонандалар шулар жумласидандир.

Ҳозирги замонавий ўзбек эстрада санъатининг ёрқин юлдузи бўлмиш Юлдуз Усмонованинг ижоди таҳсинга сазовордир. Унинг ижросидаги ўнлаб кўшиқлар халқимизнинг, айниқса, ёшларнинг севимли кўшиқларига айланиб кетди. Айниқса, «Халқим», «Халқ бўл, элим», «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!», «Дунё» сингари кўшиқлари мустақиллик йилларининг энг яхши кўшиқлари деб тан олинди. Унинг хорижий давлатлардаги гастрол-концерт чиқишлари натижасида чет элларда ҳам мухлисларининг ортиб бораётганлиги фикримиз далилидир.

Ҳозирда фаолият кўрсатаётган ёш эстрада гуруҳлари ва хонандаларининг ижодлари ҳам баракали бўлмоқда. Рашид Холиқов, Нилуфар Раҳматова, Илҳом Фармонов, Севара Назархон, Шахло Рустамова, Достон Убайдуллаев, Анвар Санаев, Абдулазиз Карим, Тохир Содиқов, Дилфуза Раҳимова, Анвар Ғаниев, Абдулла Қурбонов, Нодир Лутфуллаев сингари ўнлаб ёш умидли эстрада хонандалари ижоди бунга мисол бўла олади.

Мустақиллик йилларида болалар мусикий эстрада жанри ҳам янгича кўзгу билан намоён бўлди. Бу соҳада Надим Норхўжаев, Аваз Мансуров, Дилором Омонуллаева, Алишер Расулов сингари композиторлар фаол ижодий меҳнат қилмоқдалар.

«Туркистон фарзандимиз», «Соғлом авлод», «Ҳумо қушим», «Рамазон», «Оқ теракми, кўк терак», «Истиклолим», «Ўзим айланай» сингари кўшиқлар мисол бўла олади.

Бугунги кунда Сарвар Қозиев ва «Қарс» гуруҳи, «Тошкент», «Манзур», Муҳаммаджон Рўзимухаммедов ва «Шофайз», Дониёр Мамедов ва «Байрам», Абдулла Шомағрупов ва «Нола», Рашид Холиқов ва «Шахзод», Севара Назархон ва «Сидериз», Абдулазиз Карим ва «Аср», Тоҳир Содиков ва «Болалар», «Хўжа», «Тож», «Сетора» сингари гуруҳлар ҳозирги давр ёшлар эстрада мусикасининг асосий бўғинини ташкил этади.

Албатта, бугунги кундаги эстрадамиз ютуқлари билан бир қаторда камчиликларини айтиб ўтиш жоиздир. Чунки бу ҳақда жуда кўп фикрлар билдирилмоқда. Телевидениеда дебатлар уюштирилмоқда, матбуотда чиқишлар қилинмоқда. Аввало, «Миллий эстрада» атамасининг мазмуни ва моҳиятини яхши тушунмоқ даркор. Нима учун «Миллий эстрада» атамаси қўлланилмоқда? Баҳзи бир ёш эстрада кўшиқчилари - «Эстрадининг миллати бўлмайди, жаҳон эстрадасига омукта бўлиши керак», деган фикрни билдиришмоқда. Бу албатта, бир томондан жаҳон эстрадасига чиқиш йўлида маълум нуқтаи назар бўлиши мумкин, лекин жаҳон эстрада сахнасига ўзбек миллий эстрадаси номи билан, халқимизнинг жуда бой мусикий меросига суяган ҳолда кўшиқлар яратиб ижро этган ҳолда чиқилса, мақсадга мувофиқ бўлса керак.

Бу борада ўттиз йилдан ошиқ даврдан буён баракали ижод қилиб келаётган Фаррух Зокиров раҳбарлигидаги хизмат кўрсатган «Ялла» ансамблини мисол қилиш мумкин. Бу ансамбл ўзининг халқона ижроси билан бугунги кунда ҳам эстафетани қўлларида маҳкам ушлаб турибди, бугунги куннинг талабига жавоб бермоқда.

Ҳозирда турк, эрон, араб, француз, инглиз, немис эстрада мусикасидан фойдаланиб, ўзбекча сўз кўйиб айтилаётган кўшиқлар кўпайиб бормоқда. Бу албатта, ачинарли ҳолдир. Яна бир томони, дискет мусикасидаги оҳанглар усулига ўлчаб, саёз сўзлардан ташкил топган, муаллифи номаълум шеҳрлардан ҳам фойдаланилмоқда.

Бу албатта, кўшиқ савиясига салбий таъсир кўрсатмоқда. Натижада юзлаб эса қолмайдиган бир марталик ёки мавсумий кўшиқлар кўпайиб бормоқда. Яна шуни айтиб ўтиш лозимки, миллий эстрада руҳидаги кўшиқлар ижросига қўл уришда анъанавий кўшиқларни ва халқимизнинг севимли кўшиқларини, халқ бастакорлигининг, машҳур кўшиқларини эстрада йўлига солиб, бузилган ҳолда ижро этишлар ҳам учрамоқда. Агар халқона ижро услубларига таяниб, ҳар бир ижрони яхши ўзлаштириб, ана шу ижродан лейтмотив сингари фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлур эди. Ушбу фикрларни амалга оширишни эстрада хонандаларининг ўзларига ҳавола этамиз.

Бугунги кунда Миллий эстрада мусикасини раванқ топиши учун барча имкониятлар мавжуд бўлиб, уни ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги боис, ҳар бир ижодкордан самарали ижод қилишни, халқимизга манзур бўладиган кўшиқлар ва куйлар яратишликни талаб этади. Санъатсевар халқимиз ўзининг ҳақиқий ижодкори, фидойи санъаткорларини ҳамиша ардоқлаб келган. Зеро, ҳозирги замон ўзбек эстрада санъати фидойи, иқтидорли ёш санъаткорларга бой ва халқимиз ишончини оқлашдек салоҳиятга эга.

Умуман олганда, миллий истиқлол туфайли мусика маданиятимизнинг барча жабҳалари шахдам қадамлар билан юксалиш сари интилмоқда.

Х У Л О С А

Олий ва ўрта махсус таҳлим муассасаларида миллий маданиятимизнинг улкан ҳазинаси бўлган мусикий ва кўшиқчилик санъатининг бой тарихини ўрганиш ва тарғиб этиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Улуғ аجدодларимиз мусика ва кўшиқчилик санъатининг инсон шахсини камол топтириш, олижаноб инсоний фазилатларни тарбиялашдаги аҳамиятига юксак баҳо берганлар. Мусикий маданиятнинг барча турлари кишиларга бадий-эстетик завқ берибгина қолмай, илмий тушун-

чалар билан ифодалаш ғоят мушкул бўлган олам сирлари хақида билимлар беради, ҳаёт ҳақиқатини бадий-эстетик воситалар орқали идрок этишга яқиндан ёрдам беради.

Инсон борлиғини, маънавий тараққиётини мусиқий маданиятсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Инсоният тарихида ўчмас из қолдирган барча алломалар мусиқа ва кўшиқчилик санъатининг бой имкониятларидан тўла фойдаланишга, санъат орқали маънавий камолот чўққиларини забт этишга муваффақ бўлганлар. Буюк файласуф Абу Наср Фаробийнинг «Катта мусиқий китоб»и, Абу Ҳамид Ғаззолийнинг «Диний билимларнинг тирилиши» асарларида, Ҳазрат Навоий, Мирзо Улуғбек, Захириддин Муҳаммад Бобурнинг қатор асарларида илгари сурилган инсон камолоти тўғрисидаги илғор ғоялари бугунги кунда ғоят қимматли ва ибратлидир.

Комиллар, улуғ алломалар назарида сўз илоҳий ва муқаддасдир. Қўшиқчилик санъати мўҳжизавий ва сеҳрли кучга эга бўлган сўзга оҳанг воситасида жозибадорлик бағишлайди, унинг таъсир кучини янада оширади, сўзга янги ҳаёт беради. Мусиқанинг ҳамоҳанглиги туфайли сўз инсон қалби ва шуурини ларзага келтирувчи, тўлқинлантирувчи кучга айланади.

Халқ миллий мусиқа ва кўшиқчилик санъатида халқимизнинг узок тарихи, орзу-армонлари, ҳаёт ҳақидаги билим ва тасаввурлари мужассамлашгандир. Ҳар бир халқнинг маънавий салоҳияти, жаҳон маданияти ривожига қўшган ҳиссаси унинг мусиқий маданияти билан белгиланади.

Ватан тарихи воқеа ва ҳодисалар тарихидан иборат эмас, балки маънавий юксалиш тарихидир. Ҳозирги халқимиз томонидан асраб авайлаб келинаётган ва абадийликка даҳлдор мақом мусиқалари, халқ анъанавий кўшиқлари донишманд ва ижодкор аждодларимизнинг буюк кашфиёти, маънавий камолоти сари ташланган салмоқли қадамидир.

Шу ўринда шуни мамнуният билан таъкидлаш ўринлики, ўзбек халқининг неча асрлардан буён бизгача етиб келган мусиқий маданияти дурдоналари бугунга келиб тўлиқ тикланган ва ноталаштирилган. Бунда марҳум улуғ устозларимизнинг хизматлари бекиёсдир. Юз йиллар ўтгандан сўнг ҳам бу мерос янги-янги тўлдирилган ижролар билан сайқалланиб бораверади, халқимизнинг муқаддас маънавий бойлиги бўлиб қолаверади. Инсоният маънавий тараққиётининг муҳим қонуниятларидан бири шуки, инсон камолотга эришиб боргани сайин санъатнинг яратувчан қудратини тобора чуқурроқ ҳис эта бошлайди. Санъаткорнинг жамиятда тутган ўрни, аҳволи ва санъатга бўлган муносабати жамият маънавий салоҳиятининг ўзига хос мезони сифатида баҳоланиши бежиз эмасдир.

Мустақиллик йилларида маънавий кадрларимизнинг тикланиши, мусиқий маданиятимизни янги босқичга олиб чиқишда, ўтган улуғ устозларимизнинг ижоди ва фаолиятини, уларнинг ўзига хос ва бетакрор ижрочилик маҳоратини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва тарғиб этиш учун катта имкониятлар яратди. Халқимизнинг бадий-эстетик маданияти, жумладан, мусиқий маданияти тарихида ўчмас из қолдирган ҳар бир санъаткор, ҳеч шубҳасиз, ўзи яшаган давр руҳини, мухлисларнинг эстетик диди, маънавий эҳтиёжлари ва салоҳиятини ўзида тўла мужассамлаштирган, ўз асарлари билан замондошларининг маънавий эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилган.

Мустақиллик мафқурасини яратишда, унинг бош бўғини бўлмиш маънавий маданиятни ёшлар ўртасида тарғиб этишда мусиқий маданиятимиз дурдоналарини ва унинг ри-

вожигә салмоқли хисса кўшган буюк санъаткорлар ҳаёти ва ижодини чуқур ўрганиш катта тарбиявий ва маҳрифий аҳамиятга эгадир.

Хуллас, мамлакатимизда комил инсон шахсини шакллантириш давлат сиёсатининг устивор йўналишига айланган ҳозирги шароитда маънавиятимизнинг ажралмас қисми бўлган мусиқий маданиятимизнинг ўрни бекиёсдир. Зеро, мусиқа, кўшиқ ҳар доим халқимизнинг жон озиғи бўлиб келган. Улуғ шоиримиз Ғафур Ғулом санъатни «Одамларнинг тенг ярми юраги жони» деб таҳрифлаганда ёки сеvimли шоирамиз Саида Зунуннова мусиқа санъатининг тарихий ҳақиқатни ифодалашда катта имкониятга эга эканлигини таъкидлаб:

*Тарихдан сўйлама, менга, эй одам,
Битта чалиб бергин «Чўли Ироқ»ни –*

деганда қанчалар ҳақ эди!

Фойдаланилган адабиётлар

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон», 1997.
2. И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т., «Ўзбекистон», 1995.
3. И.А.Каримов. Асарлар. 6- жилд. Т., «Ўзбекистон», 1998.
4. И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т., «Ўзбекистон», 1992.
5. Т.Маҳмудов. Мустақиллик ва маънавият. Т., «Шарқ», 2001.
6. Муаллифлар гуруҳи. «Ўзбекистон санъати». Т., «Шарқ» нашриёт матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2001.
7. А.Жабборов, А. Бойқўзиев. Ўзбекнаво: устозлар, юлдузлар, шогирдлар. Т., «Чўлпон» нашриёти, 2000.
8. А.Жўраев. Юрак бўронлари. Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987.
9. Муаллифлар гуруҳи. Маданиятшунослик. Фарғона, 1997.
10. М.Абдуллаев. Маданиятшунослик асослари. Фарғона, 1997.
11. О.Умаржонов. Жаҳон динлари. Фарғона, 2001.
12. Р.Юнусов. Истиклол мафқураси ва мусикий жараён. Т., 2002.
13. Р.Абдуллаев. Миллий истиқлол ва мусиқа. Т., 2002.
14. Алихонтўра Соғуний. Тарихи Муҳаммади. Т., 1989.
15. Р.Турсунов. Ашула ва рақс ансамбли билан ишлаш услубиёти. Т., 2002.
16. Б.Аҳмедов. Амир Темур. Т., 1994.
17. И.Ражабов. Мақом асослари. Т., 1992.
18. Ю.Ражабий. Мусиқа меросимизга бир назар. Т., 1978.
19. Ю.Ражабий, И. Акбаров. Ўзбек халқ музикаси. II-III- томлар. Т., Бадиий - адабиёт нашриёти. 1957, 1959.
20. Комил Аваз. Олис оҳанглар. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.Т., 1997.
21. Мусиқа ижодиёти масалалари. Мақолалар тўплами. Т. «Янги аср авлоди», 2002.
22. И.Акбаров. Мусиқа луғати. Т., «Ўқитувчи», 1997.
23. А.Одилов. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи. Т., «Ўқитувчи», 1995.
24. С.Маннопов. Сўнмас наволар. Фарғона, 2003.
25. С.Маннопов. Олий ва ўрта махсус билим юртарининг санъат бўлимлари учун миллий анъанавий кўшиқчилик ихтисосидан қўлланма - дастур. Фарғона, 1994.
26. Муаллифлар гуруҳи. Ўзбекистон халқ созандалари Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент - 1974
27. М.Рахмонов. Ўзбек театри қадимий замонлардан XVIII асрга қадар «Фан» нашриёти. Тошкент 1975
28. С.Х.Йўлдошева Ўзбекистонда мусиқа тарбияси ва таҳлимнинг ривожланиши. «Ўқитувчи нашриёти» Тошкент 1989.
29. Т.Жалилов. Кўшиқлар гулдастаси Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти Тошкент 1989
30. Б.Насриддинов. Саҳна жилolari. Тошкент 1985
31. М.Аҳмедов. Юнус Ражабий. Ғ. Ғулом нашриёти 1980
32. И.Акбаров. Тўхтасин Жалилов. Ғ. Ғулом нашриёти 1978
33. Ф.Зохидов. Комилжон Отаниёзов. Ғ. Ғулом нашриёти 1980
34. Б.Насриддинов. Тўйчи Ҳофиз. Ғ.Ғулом нашриёти 1971
35. Э.Қориниёзова.М. Қори Ёқубов. Ғ.Ғулом нашриёти 1968
36. Хоразм мақомлари. III -жилд. Тошкент 1986й.
37. Хоразм мақомлари I-жилд. Тошкент. 1982й.
38. К.Азимов. Ўзбекистон дирижёрлари. Тошкент 2001

39. Р.Турсунов.Халқ мусиқа ижодиёти ва адабиёти Тошкент 2003.
40. Р.Турсунов. С. Маннопов. Анъанавий қўшиқ ижрочилиги услубиёти. Ижод дунёси нашриёти 2003.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	3
I боб.	
Маданият тушунчаси, мазмуни ва моҳияти	5
Муסיқа маданияти ва унинг маънавий ҳаётдаги ўрни	11
Ўзбек халқининг муסיқа мероси тарихига назар	19
II боб.	
Мақом асослари	36
Ўн икки мақом	37
Шашмақом	39
Бузрук мақоми	42
Рост мақоми	44
Наво мақоми	47
Дугоҳ мақоми	50
Сегоҳ мақоми	53
Ироқ мақоми	56
Хоразм мақомлари	59
Фарғона-Тошкент мақом йўллари	75
Ўзбек халқининг дostonчилик санъати	79
Миллий муסיқамизнинг таъсирчанлик хусусиятлари	82
III боб.	
Муסיқа маданиятимиз намояндалари	89
Комил Хоразмий	89
Ота Жалолиддин Назиров	90
Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов	91
Мулла Тўйчи Тошмухаммедов	92
Мадали хофиз Раҳматилло ўғли	93
Уста Олим Комилов	94
Домла Ҳалим Ибодов	97
Муҳиддин Қори Ёқубов	98
Тўхтасин Жалилов	100
Юнус Ражабий	102
Жўрахон Султонов	104
Маҳмуржон Узоков	106
Тамарахоним	108
Муҳтор Ашрафий	109
Ҳалима Носирова	111
Мутал Бурҳонов	113
Комилжон Отаниёзов	115
Фаттоҳхон Мамадалиев	116
Матниёз Юсупов	118
Таваккал Қодиров	119
Исҳоқ Ражабов	121
Ботир Зокиров	123
Рустам Абдуллаев	126
Абдуҳошим Исмоилов	127
IV боб.	
Миллий истиклол ва профессионал муסיқа тараққиёти	130

Хулоса.....	140
Фойдаланилган адабиётлар.....	142

Илмий ўқув нашри

СУЛТОНАЛИ МАННОПОВ

ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА МАДАНИЯТИ

(ўқув қўлланма)

Нашр учун масхул

З.Раҳимов, филология фанлари номзоди

Муҳаррир

Қ.Рўздатзода, фалсафа фанлари номзоди, доцент

Компьютер макети

И. Зокиров

ISBN 5-633-00222-9

ИБ № 3912

Теришга берилди 17.09.2004. Босишга руҳсат этилди 28.09.2004 й. Қоғоз бичими 1/16.

Шартли босма табағи: 8,0.

Нашриёт ҳисоб тобоғи: 9,2. Адади 1000. Буюртма 45.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази,
Тошкент, Қатортол кўчаси, 60-уй.

